

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EBÛ İSHÂK ES-SEBÎ'İN (Ö. 127/745)

HADİS İLMİNDEKİ YERİ

93868

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet AYHAN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Enstitü Anabilim Dalı : TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: : HADİS

Bu tez/....../2000 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

.....
Jüri Başkanı

Prof. Dr. Abdullah
AYDINLI

.....
Jüri üyesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Tekinç

.....
Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Levent ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
SUMMARY	x
GİRİŞ	1
1.COĞRAFÎ ÇEVRESİ	1
1.1. KÜFE	1
2. HİCRÎ BİRİNCİ VE İKİNCİ ASIR	5
2.1. SİYÂSÎ DURUM	5
2.2. HADİS İLMİ	7
BİRİNCİ BÖLÜM	10
EBÛ İSHÂK ES-SEB'Î'NİN HAYATI, MÂNEVÎ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	10
1.1. HAYATI	10
1.1.1 Doğumu ve Çocukluğu	10
1.1.2. Soyu ve Âilesi	12
1.1.3. Ölümü	14
1.2. MANEVÎ KİŞİLİĞİ	15
1.3. İLMÎ KİŞİLİĞİ	17
İKİNCİ BÖLÜM	21
EBÛ İSHÂK ES-SEB'Î'NİN HADİSÇİLİĞİ	21

2.1. HADİS İLMİNDEKİ KONUMU	21
2.1.1. İlmî Seyahatleri	21
2.1.2. Hadisçiler Arasındaki Yeri.....	22
2.1.3. Hakkında Yapılan Tenkitler.....	23
2.2. HOCALARI.....	27
2.2.1. Sahâbeden Çokça Rivayette Bulunduğu Hocaları	28
2.2.1.1. el-Berâ b. Âzib (ö. 72/691).....	28
2.2.1.2. Hârise b. Vehb	29
2.2.1.3. Süleymân b. Sured (ö. 65/684)	30
2.2.1.4 Zeyd b. Erkâm (ö. 66/686).....	31
2.2.1.5. Câbir b. Semüre (ö. 72/691)	32
2.2.1.6. Sahâbeden Diğer Hocaları	33
2.2.2. Tabîinden Meşhur Hocaları	34
2.2.2.1 Mesruk b. el-Ecda' (ö. 63/682).....	34
2.2.2.2. Amr b. Şurahbîl el-Hemdânî (ö. 63/682).....	35
2.2.2.3. Esved b. Yezîd en Nehâî (ö. 74/693).....	36
2.2.2.4. Sa'id b. Cübeyr (ö. 95/713)	37
2.2.2.5. Sile b. Züfer	38
2.2.2.6. Tâbîinden Diğer Hocaları	39
2.2.3. Rivâyette Teferrüd Ettiği Hocaları.....	40
2.3. MEŞHUR TÂLEBELERİ	42
2.3.1. Süfyân es-Sevrî(ö. 161/778)	42
2.3.2. Yûnus b. Ebî İshâk (ö. 159/776)	43
2.3.3. İsrâil b. Yûnus (ö. 162/778)	44
2.3.4. el-A'meş (ö. 148/765).....	45
2.3.5. Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 147/764)	46

2.3.6. Fıtr b. Halîfe (ö. 150/767)	47
2.3.7. Cerir b. Hâzım (ö. 170/786).....	47
2.3.8. Muhammed b. Aclân (ö. 148/765).....	48
2.3.9. Zekâriya b. Ebî Zâide (ö. 149/766)	49
2.3.10. Şerîk (ö. 177/793)	50
2.3.11. Diğer Taleberi	50
2.4. ESERLERİ.....	52
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	53
EBÛ İSHÂK'IN KÜTÜBÜ SİTTE'DEKİ RİVAYETLERİNİN	
DEĞERLENDİRİLMESİ.....	53
3.1. KULLANDIĞI EDA SİĞALARI	53
3.1.1. Ebû İshâk'ın Kullandığı Edâ Siğaları	53
3.1.2. Ebû İshâk'ın Talebelerinin Kullandığı Eda Siğaları	53
3.1.3. Ebû İshâk'ın Hoca ve Talebelerinin Kullandığı Edâ Siğalarından Kitabete Delâlet Edenler	53
3.2. KONULARINA GÖRE RİVAYETLERİNİN DAĞILIMI.....	55
3.3. EBÛ İSHÂK'IN BUHÂRÎ'DEKİ RİVAYETLERİNİN SENET ATLASI.....	55
3.3.1. Ebû İshâk'ın Buhârî'deki Sened Formları	58
3.3.2. Ebû İshâk'ın Buhârî'deki Rivayetlerinin Konu Bakımından Değerlendirilmesi.....	70
3.3.3. Ebû İshâk'ın Buhârî'deki Rivayetlerinin İsnad Bakımından Değerlendirilmesi.....	70
3.3.4. Ebû İshâk'ın Rivayetlerinin Kaynak Kitaplara İntikali	72
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	73
EBÛ İSHÂK'IN İLİŞKİLER AĞI ANALİZİ	73

4.1. EBÛ İSHÂK'IN İLİŞKİLER AĞININ GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ	76
4.1.1. Tablo 1: Ebû İshâk'ın İlişkilerinin Genel olarak Dağılımı	76
4.1.2. Tablo 2: Ebû İshâk'ın Hocalarıyla Olan İlişkilerinin Tabakalara Göre Dağılımı	77
4.1.3. Tablo 3: Ebû İshâk'ın Talebeleriyle İlişkilerinin Tabakalara Göre Dağılımı	79
4.1.4. Tablo 4: Ebû İshâk'ın İlişkilerinin Coğrafi Dağılımı	80
4.1.5. Tablo 5: Ebû İshâk'ın İlişkilerinin Tabakalara Göre Coğrafi Dağılımı	81
4.1.6. Tablo 6: Ebû İshâk'ın Yatay ve Dikey İlişkilerinin Mukayesesi	82
4.1.7. Ebû İshâk'ın Yatay ve Dikey İlişkilerinin Hoca-Talebe Dağılımı	83
4.1.8. Tablo 7.1.: Dikey İlişkiler Dağılımı	83
4.1.9. Tablo 7.2 : Yatay İlişkiler Dağılımı	83
4.1.10. Tablo 9: Ebû İshâk'ın Hâfızlarla olan ilişkilerinin Hoca-Talebe Dağılımı ...	84
4.1.11. Tablo 10: Hâfız Olmayanların Hoca-Talebe Oranları	85
4.2. EBÛ İSHÂK'IN İLİŞKİLER AĞI ANALİZİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	85
SONUÇ	87
KAYNAKLAR	89
EK-I	97
EK-II	113
ÖZGEÇMİŞ	123

ÖNSÖZ

İslâm dînini diğer dinlere karşı üstün kılan taraflarından biri de bu dînin temel öğretilerinin, kutsal metinlerinin hem hâfıza hem de yazı yoluyla korunma altına alınmış olmasıdır. Bu kutsal metinler, sonraki nesillere isnad sistemi sayesinde herhangi bir tahrife uğramadan ve emniyetli bir şekilde ulaştırılmıştır.

İslâmî ilimlerin tamamında kullanılan isnad sistemi özellikle hadis ilminde müstakil olarak incelenmiş ve isnadla ilgili terminoloji ve usuller oluşturulmuştur. İsnad, hicrî I. asırdan ortalarından itibaren düzenli olarak hadis ilminde kullanılmış ve hadisin olmazsa olmaz özelliklerinden sayılmıştır. Vahyin kendisine indirildiği ve dinin hem mübelliği hem de örnek olarak pratikteki yaşantısı olan Allah Rasûlünün sünnetleri bize, isnad sistemi sayesinde güvenli bir şekilde ulaştırılmıştır.

Hicrî birinci asır, İslâmî ilimlerin henüz müstakil bir hüviyet kazanmayıp hadis ilmi içinde mütâlâ edildiği bir dönemdir. Söz konusu bu asır ashâb ve kibârî tâbiînin yaşamış olduğu bir zaman dilimidir. Hicrî birinci asırdan sonra diğer İslâmî ilimler müstakil bir hüviyet kazanmışlardır. Hicrî ikinci asır ise hadis ilmi için diğer ilimlerle mukayese edilemeyecek kadar önemlidir. Zîrâ söz konusu bu asırda hadislerin tedvini ve düzenli tasnif faaliyetleri yayılıp gelişmiştir. Ayrıca isnad ve rical ilmi ile terminoloji hadis ilminin diğer dalları, târih, siyer, fıkıh ve kelâm gibi ilim dalları bu asırda gelişmiştir. Hicrî ilk asır, İslâmî ilim dallarının hemen hepsi için özellikle de hadis ilmi için çok önemlidir. Bu yüzden özellikle müsteşrikler ve art niyetli kişiler tarafından sürekli gündemde tutulup eleştiri bombardımanına tâbi tutulmuştur.

Biz de hicri ilk üç asrın değişik açılardan incelenmesi gereğine inandığımızdan, başlangıçta sadece fikirden ibâret olan, hicrî ilk üç asırda yaşamış önemli muhaddislerin biyografilerini bir proje dahilinde inceleme düşüncesini benimsedik. Hocalarımızla yaptığımız gerek ders gerekse ders dışı konuşmalarımızda bu düşüncayı olgunlaştırdık. Ve Ali b. el-Medîni'nin

(ö.234/848) deyimıyla “isnâdın medârî”ndan olan Ebû İshâk es-Sebî’î hakkında bir çalışma yapmaya karar verdik.

Çalışmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Ebû İshâk’ın yaşadığı coğrafya olan Kûfe şehri ana hatlarıyla tanıtılmıştır. Ayrıca Ebû İshâk’ın yaşadığı dönemin siyâsî durumu ve hadis ilmi hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Ebû İshâk’ın hayatı, manevî ve ilmi kişiliği hakkında bilgi verilmiştir. Hayatıyla ilgili olarak doğumu, çocukluğu, soyu, âilesi ve vefâtı ilgili mâlumatlar nakledilmiştir. Mâ’nevî yönü ağırlıkta olan Ebû İshâk hakkında tabakât ve terâcim kitaplarından nakiller yapılmış, ilmî kişiliğiyle ilgili olarak da hakkında ilim adamları tarafından söylenen sözler nakledilmiş ve ilmî özellikleri sıralanmıştır.

İkinci bölümde ise Ebû İshâk’ın hadisçiliği konu edinilmiştir. Hayatını Kûfe de geçirmiş olan Ebû İshâk, bulunduğu coğrafi muhitin avantajını çok iyi değerlendirmiş otuz beş kadar sahâbenin yanında tâbiînin büyüklerinden de istifâdeden geri durmamıştır. Bu yüzden de akranlarına nazaran önemli bir konuma gelmiş ve isnâd zincirinde en önemli altı şahıs arasına girmiştir. İkinci bölümde, ayrıca Ebû İshâk’ın hoca ve talebeleri incelenmiştir. Hoca ve talebelerinden en meşhur on tanesinin hayatları kısaca incelenmiştir. Diğer hoca ve talebelerinin ise ölüm tarihleriyle birlikte isimleri zikredilmiş ve kaynaklarına işaret edilmiştir.

Üçüncü bölüm ise “Ebû İshâk’ın Kütübü Sitte’deki Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi” başlığını taşımaktadır. Burada Ebû İshâk’ın, Ebû İshâk’ın hoca ve talebelerinin kullandığı edâ sîğaları, bu sîğalardan kitâbete delâlet edenler incelenmiştir. Ayrıca İshâk’ın konularına göre rivayetlerinin dağılımı üzerinde durulmuştur. Ebû İshâk’ın rivayetlerinin tamamının senet atlasını çıkarmak yüksek lisans çalışmasının sınırlarını aşacağından bir örnek olmak üzere sadece Ebû İshâk’ın Buhârî’de ki rivayetlerinin senet atlasını çıkardık. Daha sonra Ebû İshâk’ın Buhârî’deki rivayetlerini konu ve isnad bakımından değerlendirmeye tâbî

tuttuk. Üçüncü bölümde son olarak Ebû İshâk'ın rivayetlerinin kaynak kitaplara intikaline değindik.

Dördüncü bölümde ise Ebû İshâk'ın ilişkiler ağı analizi konu edinilmiştir. İlişkiler ağı analizi metotları ilk olarak Amerika'da ortaya çıkmış ve Avrupa'da ve dünyanın değişik bölgelerinde uygulanmaya başlanmıştır. Sosyal bilimlerde kullanılan bu metodu sosyal ilişkiler ağının çok yoğun olduğu hadis ilmine uyguladık. Bu çalışmayla Ebû İshâk'ın sosyal ilişkilerini hoca-talebe ayırımına göre, ayrıca tabaka ve coğrafi etkenleri de göz önünde bulundurarak ve ilgili tablo ve grafikler oluşturarak incelemeye gayret ettik.

Bu çalışmada öncelikle temel tabakât ve terâcim kitaplarından istifade edilmiştir. Ayrıca Mevsûatü'l-kütübü sitte ve el-Mektebetü'l-elfiyye adlı CD'lerden yararlanılmıştır. Kaynaklardan alınan her bilginin kaynağına da ayrıca işaret ettik.

Tezin hazırlanmasında kendilerinden azâmî derecede istifade ettiğim ve tezle ilgili müşküllerimin halledilmesinde her türlü fedâkarlıktan kaçınmayan danışmanım değerli hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Ayhan TEKİNEŞ Bey'e, gerek lisans gerekse lisans üstü çalışmalarında fikirleriyle yolumu aydınlatan hocam Prof Dr. Abdullah AYDINLI Bey'e, ilmî tenkitlerinden ve fikirlerinden istifade ettiğim hocam Doç. Dr. Kemâleddin ÖZDEMİR Bey'e, senet atlası projesini ilk olarak ortaya çıkaran ve tezimize gösterdiği ilgi ve fikirlerinden dolayı sayın Doç. Dr. Ali AKYÜZ Bey'e, İlişkiler ağı analizi metotlarını tanımamıza ve bu metotları tezimizde uygulamaya bizi teşvik eden, kıymetli vakitlerini çaldığımız sayın Dr. Recep ŞENTÜRK Bey'e, ayrıca çalışmamızın tamamlanması için bütün imkanlarını seferber eden *Semerkand Araştırma Merkezi* müdürü sayın Dr. Dilâver Selvi Bey'e teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet AYHAN

KISALTMALAR LİSTESİ

a mlf.	: Aynı müellif.
a.s	: Aleyhisselam.
age.	: Adı geçen eser.
b.	: İbn.
Bkz./bkz.	: Bakınız.
c.c	: Celle Celâlühü.
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
İ.A	: İslam Ansiklopedisi.
İFAV	: İlâhiyat Fakültesi Yayınları.
nşr.	: Neşreden.
ö.	: Ölümü.
r.a	: Radiyallahü Anh-Anhâ.
s.	: Sayfa.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
terc.	: Terceme.
ts.	: Tarihsiz.
vb.	: Ve bunlar gibi.

ÖZET

Bu çalışmada Ebû İshâk es-Sebî'î'nin hadis ilmindeki yeri incelenmiştir. Ali b. el-Medîni'nin belirttiği gibi “isnadın medârı” altı kişiden biri olması onu önemli kılmaktadır. Hadislerin kendileri vasıtasıyla İslâm dünyasına yayıldığı kişilerden olması sebebiyle araştırmaya değer bulunmuştur.

Çalışmada “Ebû İshâk'ın Hayatı, Ma'nevî Ve İlmî Kişiliği Başlığı” birinci bölümü oluşturmaktadır. Burada Ebû İshâk'ın doğumu, çocukluğu, soyu ve âilesi, ölümü, ma'nevî ve ilmî şahsiyeti gibi konular ele alınmıştır. İkinci bölümde ise “Ebû İshâk'ın Hadisçiliği” başlığı altında ilmî seyahatleri, hadisçiler arasındaki yeri ve hakkında yapılan tenkitler ele alınmıştır. Ayrıca meşhur olan on tane hoca ve talebesi tanıtılmış, diğer hoca ve talebelerinin isimleri zikredilerek kaynaklarına işaret edilmiş ve Ebû İshâk'a izâfe edilen eserler hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde Ebû İshâk'ın, Ebû İshâk'ın hoca ve taleberinin kullandığı edâ sîğaları, bu sîğalardan kitabete delâlet edenler incelenmiştir. Ayrıca Ebû İshâk'ın konularına göre rivayetlerinin dağılımı, Buhârî'deki rivayetlerinin senet atlası, Buhârî'deki rivayetlerin konu ve isnad bakımından değerlendirilmesi ve Ebû İshâk'ın rivayetlerinin kaynak kitaplara intikali incelenmiştir.

Son bölüm olarak ele alınan dördüncü bölümde ise Ebû İshâk'ın ilişkiler ağı analizi incelenmiştir. Bu bölümde Ebû İshâk'ın ilişkileri hoca ve talebelerine göre olmak üzere, tabaka ve coğrafyada dikkate alınarak incelenmiş her başlık için ayrı bir tablo ve grafik çizilmiştir.

SUMMARY

This thesis is about the palace of Abu Ishaq al-Sabî in the Science of Prophetic Narration, commonly known as Science of Hadith. He is an important figure in the field as acknowledged by the famous Ali ibn al-Madini who called him as one of the pillars of the isnad.

His reputation comes from serving as one of the scholars through whom hadith spread all over the Muslim world.

The First chapter is about the life, academic and social personality of Abu al-Ishaq. The Second chapter is about the role of Abu Ishaq in the Science of Hadith. This chapter analyzes the critiques about academic journeys and scholarship of Abu Ishaq. It also introduces ten of the renowned teachers and students of Abu Ishaq along with an analysis of his works. The third chapter is about the phrases Abu Ishaq and his students used during the transmission of hadith. This chapter also analyzes the distribution of the narratives of Abu Ishaq according to their themes, and the spread of his narratives in the book of al-Bukhari and other early sources in the Sciences of Hadith.

The last chapter focuses on the social network of Abu Ishaq. In this chapter, Abu Ishaq's network of teachers and students is analyzed with a particular attention to the layer (tabaqa) and the city they belonged. Each analysis is reported through tables and graphs.

GİRİŞ

Ebû İshâk es-Sebi'î'yi daha iyi tanıyabilmek için onun yaşadığı zaman diliminin ve yaşadığı çevrenin genel özelliklerini bilmemiz gerekir. Bu sebeple önce Ebû İshâk'ın yaşadığı ve tesbit edebildiğimiz kadarıyla hayatının tamamına yakın bir kısmını geçirdiği Kûfe şehrini ana hatlarıyla ele alacağız. Ayrıca Ebû İshâk'ın yaşadığı takrîben hicrî 29/649 ile 127/745 yılları arasındaki dönemi târîhî, siyâsî ve ilmî açıdan kısaca tetkik etmenin uygun olacağı kanaatindeyiz. İlmî durumu incelerken, bütün ilim dallarını değil, özellikle hadis ilmi açısından bu dönemi ana hatlarıyla incelemeye gayret edeceğiz.

1.COĞRAFÎ ÇEVRESİ

1.1. KÛFE

Irak'ın güneyinde, Fırat Nehrinin batı kolu üzerinde kurulu bir şehirdir. Kadisiye Savaşından sonra Hz. Ömer'in (ö. 23/644) emri üzerine stratejik sebeplerden dolayı kurulmuştur. Kûfe şehri Basra'nın batısında inşâ edilmiştir¹. Başta askerî bir karargâh olarak kurulmuş olan şehir, ismini üzerinde kurulduğu zeminin özelliklerinden almıştır. "Kûfe" kelimesi "yuvarlak kum tepesi" anlamına gelir². Yâkut el-Hamevî (ö. 626/1228), meşhur eseri *Mu'cemu'l-büldân*'da Kûfe kelimesiyle ilgili târihçi ve dilcilerden nakledilen rivâyetleri ayrıntılı bir şekilde zikretmiştir. Yâkut'un naklettiğine göre Kûfe, boylamı 69.5, enlemi 31.7 derece olup üçüncü iklim kuşağında yer almaktadır.³

Kûfe şehrinin bulunduğu Irak, geçmiş asırların medeniyet izlerini taşıyan bir yerdir. Bâbilliler, Âsurlular, Keldâniler, Farslar ve Rumlar burada farklı zamanlarda devletler kurmuşlardı. İslâm orduları bu bölgeyi fethedip Basra ve Kûfe şehirleri kurulunca Medâin'in hazineleri, Bâbil ve Hire'nin medeniyeti buralara intikal etmiş, her iki şehirde

¹ Zettersteen, K.V., "Kûfe" mad, İ:A VI, 964

² İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XII, 188 ; Yâkut, *Mu'cemu'l-büldân*, IV, 557

³ Yâkût, *Mu'cemu'l-büldân*, IV, 557

kısa zamanda İslâm dünyasının önemli şehirleri hâline gelmiştir⁴. Kûfe şehri kurulduktan sonra Kûfe'nin güneyinde bulunan Hira bölgesi önemini kaybetmiştir⁵. Kûfe şehri hicrî 17/638, 18/639, veya 19/640 yılında kurulmuştur. Şehrin kuruluş tarihiyle ilgili bu farklı rivayetlerin temeli, Basralılar ile Kûfeliler arasındaki hangi şehrin daha evvel kurulduğu ile alakalı rekabete dayandırılmaktadır⁶. Basra şehri, daha sonraları şehrin kenar mahallesi olarak kalan ve "el-Hurayba" adı verilen meskun bir mahalde kurulduğu halde, Kûfe tamâmen yeni bir yerleşim yeri olarak kurulmuştur⁷.

Askerî amaçlarla Fırat kenarında geniş bir ova üzerinde kurulan Kûfe, Basra'ya nazaran insan sağlığına daha elverişli bir iklime sahipti. Ayrıca ziraata elverişliydi. Civarda yetişen mahsuller arasında hurma, şeker kamışı ve pamuk zikredilebilir. Müslümanların doğudaki fetihleriyle birlikte Kûfe'nin önemi daha da artmıştır. Kısa zamanda müslüman mücahitler için olduğu kadar, İrânlılar için de önemli bir yer hâline gelen Kûfe'nin nüfusu hızla artmıştır. Başlangıçta, karargahta yalnızca çadırlar ve iptidâî meskenler olduğu halde, zamanla kerpiçten yapılar yapılmıştır. Ziyad b. Ebîhi (takrîben 50/670 yıllarında) döneminde, tuğla evlerin yapılması ile Kûfe, güzel bir şehir görünümüne bürünmüştür⁸. Kûfe'nin nüfusu özellikle Arabistan'ın güneyinden göçen kabîlelere mensup Araplar ile İranlı etnik gruplardan oluşmaktaydı⁹. Kûfeliler arasında, İslâmî ilimler sahâsında çok önemli şahıslar yetişmesine rağmen, şehrin göze çarpan en önemli husûsiyeti karışıklık ve kararsızlık olmuştur. Bu durum zamanla siyâsî bakımdan çok zararlı neticeler doğurmuş ve zaman zaman iç savaşların çıkmasına da neden olmuştur. Şehrin kurulmasını emretmiş olan Hz. Ömer (r.a) bile hiçbir şeyden memnun olmayan ve gönderilen vâlilere dâima kusur bulan Kûfeliler'in itaatsizliklerinden muzdarip olmuş ve sık sık vâli değiştirmek zorunda

⁴ Koçyiğit, Talat, *Hadis Târihi*, s. 92

⁵ Zettersteen, K.V., "Kûfe" mad., İ.A, VI, 964,

⁶ Bâkır, Abdulhâlik, "Basra" mad., DİA, V, 108, Yâkût, *Mu'cemu'l-Buldân*, I, 430

⁷ Zettersteen, K.V. "Kûfe" mad., İ.A, VI, 964

⁸ Yâkut, *Mu'cemu'l-buldân*, IV, 557 ; Zettersteen, K.V. "Kûfe"mad., İ.A ,VI, 964-965, 965

⁹ Zettersteen, K.V. "Kûfe" mad., İ.A, VI, 965

kalmıştır¹⁰. Hz. Osman'a (r.a) karşı uzun zamandır gizlice hazırlanmakta olan isyan hareketi 34/655'te patlak verince, Kûfeliler halîfeye itaat etmeyenlere ön ayak olmuşlardır. 36/656 yılında Hz. Ali (r.a) Cemel Savaşından sonra Kûfe'ye yerleşmiş; böylece hilâfet merkezi buraya taşınmıştır. Fakat Hz. Ali, Sıffin'de Hz. Mu'âviye ile savaşırken, Iraklılar Sûriyelilerin hîlesine kapılmışlardır. Hz. Ali, tam zafer elde edecekken Kûfelilerin tesiriyle hükmün iki hakem tarafından verilmesini kabul etmek zorunda kaldığından gâlibiyete muvaffak olamamıştır. Hz. Ali'nin 40/661 yılında şehid edilmesinden sonra Kûfeliler Hz. Mu'âviye'yi halîfe tanımak zorunda kalmışlardır. Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin Iraklıların dâveti üzerine Mekke'den Kûfe'ye hareket edince, Kerbelâ'da fecî bir şekilde şehit edilmiştir. Bu olaydan sonra da Kûfe sürekli çalkantılara sahne olmuştur¹¹. Bu yoğun fitne dönemi Kûfe'yi Basra ile karşı karşıya getirmiş ve Kûfe, Sünnî Basralıların karşısında, Şiîliğin merkezi olma vasfını daima korumuştur¹².

Kûfe, Emevî ve Abbâsî dönemlerinde yaşanan bir hayli karışıklığa rağmen, ilim ve kültür hayatı bakımından önemli gelişmelere sahne olmuştur. Kûfe başlangıçta ordu karargâhı olarak kurulduğundan pek çok sahâbi ordu ile birlikte Kûfe'ye gelmiştir. Özellikle Hz. Ali'nin hilâfet merkezini Kûfe'ye taşımasından sonra burası geçici bir karargâh merkezi olmaktan çıkmış ve bir süre devlet merkezi olmuştur. Bundan dolayı pek çok sahâbe buraya yerleşmiş ve burada hayatlarını sürdürmüşlerdir¹³.

Kûfe'ye yerleşen ashâb arasında el-Berâ b. Âzib (ö. 72/691)¹⁴, Hârise b. Vehb¹⁵, Zeyd b. Erkâm (ö. 66/686)¹⁶, Câbir b. Semüre (ö. 72/691)¹⁷ ve Süleymân b. Sured'i (ö. 65/684)¹⁸

¹⁰ Zettersteen, K.V., "Kûfe" mad., İ.A, VI, 965

¹¹ Zettersteen, K.V. "Kûfe" mad., İ.A, VI, 965

¹² Bâkır, Abdulhâlik, "Basra" mad., DİA, V, 109.

¹³ Koçyiğit, Talat, *Hadis Târihi*, s. 92

¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 388

¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 154

¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 345

¹⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 136

¹⁸ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 253

zikredebiliriz. Kûfe'ye yerleşen ashâbın ilim yönünden en meşhurları Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Mes'ûd idi. Ancak Hz. Ali'nin Kûfe hayatı, ilimden çok siyâsete dönüktü ve vaktinin çoğunu harplerle geçiriyordu. Abdullah b. Mes'ûd ise Kûfe medresesinin kurucusu sayılır. Hz. Ömer'in halîfeliği döneminde öğretim amacıyla Kûfe'ye gönderilmiştir. İbn Mes'ûd'un Kûfe'ye yerleşmesinden sonra Kûfe medresesi teşekkül etmiş ve Alkame b. Kays, Mesrûk b. el-Ecda', Ubeyde b. Amr es-Selmânî, el-Hâris b. Kays ve Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî gibi tabîîn ulemâsı bu medreseden yetişmiştir¹⁹. Bunlara ilaveten Amr b. Şurahbîl el-Hemdânî²⁰ ve Sîle b. Züfer el-Absî²¹ zikredilebilir. Yukarıda zikredilen âlimlerin bir kısmı önceleri Mekke ve Medîne'de yetişmiş, sonradan Kûfe'ye yerleşmişlerdir. Hz. Ömer tarafından Kûfe kadılığına tâyin edilen ve uzun bir süre bu görevde kalan Şurayh İbnü'l-Hâris ile tabîînin fakîhlerinden İbrâhim en-Nehâî ve Sa'îd b. Cübeyr de Kûfe medresesinin önde gelen sîmâlarındandır. Bilindiği gibi, Hanefî mezhebinin büyük imamı Ebû Hanîfe de bu medresenin yetiştirdiği önemli sîmâlardan biridir²².

Basra ve Kûfe'de önemli dilciler yetişmiştir. Basra, siyâsî alanda olduğu gibi dil (gramer) alanında da Kûfe'nin karşısında farklı bir ekol olarak yer almıştır. Özellikle hicrî ikinci asır, bu farklılıkların yoğunluk kazandığı dönemdir²³. Harre Vakası'ndan sonra hadis rivâyeti bakımından önemli şahsiyetler Kûfe'ye yerleşmişlerdir²⁴. Ali b. el-Medînî (ö. 234/848), hadis ilminin kendilerine dayandığı altı kişiden bahsederken, Kûfe'de Ebû İshâk es-Sebî'î'yi de zikretmektedir²⁵. Yâkut el-Hamevî de Kûfe'nin hâfızları arasında Muhammed b. Alâ b. Küreyb'i zikretmektedir²⁶. Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi Kûfe hadis ilmi açısından önemli bir şehirdir.

¹⁹ Koçyiğit, Talat, *Hadis Târihi*, s. 93

²⁰ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 78

²¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 401

²² Koçyiğit, Talat, *Hadis Târihi*, s. 93

²³ Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, I-II, 115

²⁴ Zettersteen, K.V. "*Kûfe*", İ.A, VI, 965

²⁵ İbnü'l-Medînî, *İlelü'l-hadis*, s.17-21.

²⁶ Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, I, 560

2. HİCRÎ BİRİNCİ VE İKİNCİ ASIR

Hicrî birinci asır, İslâmî ilimlerin henüz müstakil bir hüviyet kazanmayıp hadis ilmi içerisinde mütâlâ edildiği, ashâb ile tâbiînin büyüklerinin yaşadığı bir dönemdir. Hicrî ikinci asırdan sonra İslâmî ilimler müstakil bir hüviyet kazanmış ve bu iki asır içinde bid'at fırkaları ve îtikâdî mezhepler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönem ayrıca hadis ilmi açısından, hadislerin tesbit ve tedvin dönemi olması nedeniyle de önemlidir. Yine bu dönemde, hadis ilimlerinin muhtelif kolları teşekkül etmeye başlamış ve hadis ıstılahları kullanılmaya başlanmıştır²⁷.

2.1. SİYÂSÎ DURUM

Bu dönemde, seçilerek görev başına gelmiş ilk dört râşid halife devrinden sonra babadan oğula verâset yoluyla intikal eden Emevî idâre sistemine geçilmiştir²⁸. Hicrî 41/661 yılında Mu'âviye ile başlayan Emevîler dönemi bir asra yakın devam ettikten sonra, 132/749 yılında es-Seffâh diye bilinen Abdullah b. Muhammed'in son Emevî halîfesi Mervan'ı katletmesiyle sona erer²⁹. Hicrî ikinci asırda, çoğunlukla siyâsî cereyanların yönlendirdiği bir takım fırka, mezhep ve dînî gruplar, sapık düşünce ve davranışlarıyla, İslâm toplumunun gelişmesini, birlik ve berâberliğin oluşmasını olumsuz yönde etkilemiştir³⁰.

Yezid b. Muâviye'nin (60/680-64/684) hilafette kaldığı dönemde fitne olayları durmamış Hüseyin b. Ali'nin fecî bir şekilde şehadeti müslümanları üzmüştür. Bu olayın etkisi geçmeden Harre Savaşı meydana gelmiş ve neticesinde Medîne şehri yağma edilmiştir³¹. Harre Savaşının üzerinden fazla bir zaman geçmeden Mekke kuşatılmış ve bu kuşatmadan dolayı Kâbe'nin örtüsü yanmış, duvarları çatlamış ve kararmıştır³². Yezid'den sonra yerine

²⁷ Aydın, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 21

²⁸ Koçyiğit, Talat, *Hadis Târihi*, s.113.

²⁹ es-Süyûtî, *Târihu'l-hulefâ*, s. 256

³⁰ Küçük, Raşit, *Abdullah İbnu'l-Mübarek*, s. 21-22.

³¹ Komisyon, *Büyük İslâm Târihi*, II, 321-331

³² Er, Ahmet, *Abdullah b. ez-Zübeyr ve Hadis Rivâyetleri*, s. 15

geçen oğlu II. Mu'âviye'nin (ö. 63/684) ve Mervân b. Hakem'in (64-65/684-685) hilâfetleri çok kısa sürmüştür. Daha sonra halîfe olan Abdülmelik b. Mervân ise 65-86/685-705 yılları arasında yirmi bir yıl hilâfette kalmıştır. Hilâfeti sırasında önemli başarılarla imzâ atmıştır. Müslümanlar arasındaki karışıklıkları bertaraf ederek siyasî hâkimiyeti sağlamıştır. Karşısında halîfe olarak Hicaz'da Abdullah b. ez-Zübeyr (ö. 73/692) bulunmaktaydı. Iraklılar ise üç ayrı gruba bölünmüşlerdi. Abdülmelik, karışıklıkları bertaraf etmekle uğraşırken fetihlerden de geri durmamıştır. Kuzey Afrika, Anadolu ve doğuda fetihler yapmıştır. Onun zamanında Vâsıt şehri kurulmuştur. Kâbe'nin tâmiratı gerçekleşmiş ve ilk İslâm parası basılmıştır. Arapça devlet işlerinde resmî dil olarak kullanılmaya başlanmıştır. I. Velid b. Abdülmelik'in hilâfeti 86-96/705-715 yılları arasındadır. O da babası gibi fetihlere önem vermiştir. Halîfeliği fetihler, îmar fâaliyetleri ve ilmî araştırmalar yönünden İslâm Târîhi'nin en önemli dönemlerinden birisi olarak kabul edilir. On yıllık hilâfeti esnâsında İslâm devletini, târihin en büyük devleti hâline getirmiştir. İspanya'nın fethi de onun zamânına rastlar. 96-99/715-717 yılları arasında hilâfette kalan Süleymân b. Abdülmelik döneminin en önemli olayı ise İstanbul'un muhâsara edilmesidir³³.

Süleymân b. Abdülmelik'ten sonra hilâfete beşinci "Râşid Halîfe" olarak adlandırılan Ömer b. Abdülaziz (99-101/717-720) geçmiştir. Onun döneminde müslümanlar rahata kavuşmuş, zulüm yerine adâlet hâkim olmuştur. Yaklaşık üç senelik kısa hilâfeti zamanında bir çok ıslahatlar yapılmıştır. Daha sonraki Emevî halîfeleri ise sırasıyla şöyledir ; II.Yezid b. Abdülmelik (101-105/719-723), Hişam b. Abdülmelik (105/724-125/743), II. Velid b. II. Yezid (125-126/743-744), III. Yezid b. I. Velid (126/744), İbrahim b. I. Velid (126-127/744) ve II. Mervân b. Muhammed (127-132/744-749)³⁴. 41/661 yılında Mu'aviye ile başlayan ve yaklaşık bir asır süren Emevî idâresi, es-Seffâh diye şöhret bulan Abdullah b. Muhammed'in son Emevî halîfesi Mervân'ı katletmesiyle sona erer³⁵. Böylece kanlı bir şekilde noktalanan Emevî idâresi yerini Abbâsi idâresine bırakmıştır.

³³ Komisyon, *Büyük İslâm Târîhi*, II, 334-400

³⁴ Komisyon, *Büyük İslâm Tarihi*, II, 402-434.

³⁵ Küçük, Raşit, *Abdullah İbnu'l-Mübarek*, s. 22.

Hicretin ikinci asrı sapık fırka ve mezheplerin, zararlı fikrî cereyanların süratli bir şekilde yayılıp geliştiği bir devre olarak göze çarpmaktadır. Halîfelerden bazıları bu sapık firkalarla mücâdele etmesine karşılık , bazıları onları desteklemiş ya da en azından kayıtsız kalmıştır. Şi'a ve Hâricîler başta olmak üzere, ikinci asırdan önce mevcut olan firkalar ve yeni ortaya çıkan kollarıyla birlikte Zındıklar, Râvendîyye, Mukanna'îyye ve Hurrâmiyye firkaları bu asırda çeşitli faaliyetler göstermişlerdir. Ayrıca bu asırda faaliyetlerini sürdüren Cebriyye, Kaderiyye, Mürcie ve Mutezile gibi bid'at firkaları müslümanların itikatlarını bozmakta idiler³⁶.

2.2. HADİS İLMİ

Hicrî birinci asır, ashâb ve tâbiînün büyüklerinin yaşadığı bir dönemdir. Bu asırda İslâm coğrafyası genişlemiş, farklı ırk ve inançlardan insanlar müslüman olmuşlardır. Gerek İslâm coğrafyasının gelişmesinde gerekse farklı millet ve kültürlerin İslâmlaşmasında sahâbenin rolü inkar edilemez. Sahâbe, dîni Hz. Peygamberden öğreniyor, kendi nefsinde tatbik ediyor ve onu diğer insanlara ulaştırıyordu. Târih ve tabakât kitapları, ashâbın gerek Peygamber (a.s) devrinde gerekse Peygamber (a.s) devrinden sonra dîni öğrenip yaşamaları, onu diğer insanlara öğretmeleri ve bu uğurda çektikleri çilelerle ilgili mâlumâtlarla doludur. Ashâbın hadislerin öğrenilmesi, hıfzı ve nakledilmesiyle ilgili sa'y-ü gayretlerini görmezden gelmek mümkün değildir³⁷.

Fetihlerin çoğalması ve pek çok yerin İslâm devleti sınırları arasında kalması nedeniyle ashâb, farklı coğrafyalara dağılmış ve ashâbın gittiği yerler birer ilim yuvası hâline gelmiştir. Bu dönemde ashâbın beşiği Medîne ve Mekke dışında belli başlı ilim merkezleri olarak Kûfe, Basra, Şam ve Mısır'ı zikredebiliriz. Sahâbenin farklı coğrafyalara dağılmalarının tabiî bir neticesi olarak hadis için yapılan seyahatler (rihle) çoğalmıştır. Bu dönemde hadis uydurma faaliyetleri hareketlenmiş buna karşılık hadis bilginleri isnâd

³⁶ Küçük, Raşit, *Abdullah İbnu'l-Mübarek*, s. 24-25

³⁷ Ashâbın sünnet için yaptıklarıyla ilgili bilgi için bkz. Aydın, Abdullah, *Hadis Usûlü Ders Notları*, s. 10-15

müessesesini geliştirmişler ve böylece cerh ve ta'dîl ilmi gibi muhtelif hadis ilimleri teşekkül etmeye başlamıştır.

Bu dönemde Basra'da Amr b. Ubeyd (ö. 143/760) ve Vâsıl b. Atâ zuhur etmiş mutezili fikirleri yayıp, kaderi inkar etmişlerdir. Horasan'da ise Cehm b. Safvân (ö. 128/745) Allah'ın sıfatlarını inkar ederek ta'til fikrini ve Kur'an'ın mahluk olduğu fikrini yaymaya çalışmıştır. Müfessir Mukâtil b. Süleyman da Allah'ın sıfatlarının ispatı konusunda mübâlağaya düşmüş ve teccsîme kadar varan fikirler ortaya atmıştır. Buna karşılık selef ve tâbiîn alimleri, insanları bidatlardan sakındırmış, sünnetin tedvînini teşvik etmişlerdir. Hârûn er-Reşîd döneminde tasnif faâliyetinde önemli mesafeler alınmıştır. Bu dönemde artık ilim, hafızalardan kitaplara geçmeye başlamış ve satırlarda olana önem verilmeye başlanmıştır³⁸.

Hicrî ikinci asır, özellikle hadis ilmi yönünden diğeri asırlara nazaran kıyas edilmeyecek kadar önemlidir. Hadislerin geniş mânasıyla ve özellikle resmî tedvîni ve düzenli tasnif faaliyetleri bu asırda yayılıp geliştiğı gibi, isnad ve ricâl ilmi ile ilgili terminoloji ve hadis ilmi ile ilgili ilim dalları, târih, siyer, fıkıh ve kelâm gibi ilimlerin teşekkülü de bu asırda başlamıştır. Ayrıca bu dönem yazının, şifâhî naklin yanında oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığı hattâ onun yerini aldığı bir dönemdir³⁹.

ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz* adlı eserinde hicrî birinci ve ikinci asırda yaşamış hadis hâfizlarını -sahâbe tabakası dahil- altı tabakada incelemiştir. Altı tabakada üç yüz on iki muhaddisin hayatını konu edinmiştir. Söz konusu asır hakkında fikir edinmek için bu dönemde yaşamış muhaddislerden bir kısmını burada zikretmek yerinde olacaktır ; Alkame b. Kays (ö. 60/680), Mesruk b. el-Ecda' (ö. 63/682), İbrâhim en-Neha'î (ö. 95/714), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728), Sa'îd b. Cübeyr (ö. 95/713), eş-Şâ'bî (ö. 110/728), İkrime (ö. 107/725), Katâde b. Diâme (ö. 118/736), Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732), Mekhûl (ö. 113/731), ez-Zührî (ö. 124/742), Ebû İshâk es-Sebi'î (ö. 127/745), Yahyâ b. Ebî Kesîr

³⁸ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 159-160

³⁹ Küçük, Raşit, *Abdullah İbnu'l-Mübarek*, s. 26

(ö. 129/747), Hişâm b. Urve (ö. 146/763), el-A'meş (ö. 148/765), Muhammed b. el-Aclân (ö. 148/765), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813) ve Veki' (ö. 197/812)⁴⁰.

⁴⁰ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 2-313

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ İSHÂK ES-SEBÎ'İN HAYATI, MÂNEVÎ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. HAYATI

1.1.1 Doğumu ve Çocukluğu

İbn Hibbân, Ebû İshâk es-Sebî'î'nin hicrî 29 yılında doğduğunu söylemiştir⁴¹. 32/652 yılında doğduğu da söylenmiştir⁴². 34/654 yılında doğduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. ⁴³. Kendi ifadesine göre Hz. Osman'ın (ö. 35/656) hilâfetine son iki⁴⁴ veya son üç⁴⁵ yılında doğmuştur. Kendi ifâdesinden hareketle 32/652 ya da 34/654 yılında doğmasıyla ilgili rivâyetlerin daha kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz.

Ebû İshâk, çocukluğunu dindâr bir âile çevresinde geçirmiştir. Nitekim babası onu, daha küçükken Hz. Ali'yi görmek için câmiye götürmüştür. Ebû İshâk, babası Abdullah'la câmiye gitme olayını şöyle anlatmıştır: "Hz. Ali'yi görünce babam : "Ey Amr (ayağa) kalk da müminlerin emîrine bak" dedi. Bunun üzerine ona baktım ve sakalının gür ve boyanmamış olduğunu gördüm⁴⁶. Hz. Ali'yi görmesiyle ilgili başka bir rivâyet ise şöyledir: Züheyr'in naklettiğine göre Ebu İshâk şöyle anlatmıştır: "Hz. Ali'nin imametinde Cum'a

⁴¹ İbn Hibbân, *Kitabu's-Sikât*, V, 177; a mlf. *Meşâhîrû ulemâil-emsâr*, s. 111; İbn Mencûye el-İsbahânî, *Ricâlû Sahîhi Müslim*, II, 72,

⁴² İbn Hibbân, *Kitabu's-Sikât*, V, 177; a mlf., *Meşâhîrû ulemâi'l-emsâr*, s. 111; İbn Mencûye el-İsbahânî, *Ricâlû Sahîhi Müslim*, II, 72,

⁴³ Koçkuzu, Ali Osman, "Ebû İshâk es-Sebî" mad, *DİA*, X, 171

⁴⁴ el-Buhârî, *et-Târihü'l-kebir*, VI, 347; İbn Asâkir, *Târihü Dimeşk*, XXXXVI, 210; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 393; a mlf., *Mizânu'l- i'tidâl*, III,270,

⁴⁵ Ali b. el-Ca'd, *el-Müsned*, s. 77

⁴⁶ İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 313

namazını kıldık. Cum'ayı öğle sıcağının şiddetli olduğu bir zevâl vaktinden sonra edâ ettik. Hz. Ali'yi ayakta, sakalı beyazlamış ve saçları dökülmüş bir vaziyette gördüm"⁴⁷.

Ebû İshâk, kaynaklarda nakledildiğine göre sahâbeden pek çok kişiyle görüşmüştür. Zeyd b. Erkâm, Abdullah b. Amr, Adiyy b. Hâtem, el-Berâ b. Âzib⁴⁸, Muğîre b. Şû'be, Süleymân b. Sured, Câbir b. Semüre, Hârise b. Vehb el-Huzâ'î⁴⁹ bunlardan bâzılarıdır.

Tâbiîn'den de pek çok hocadan ilim almıştır. Alkame b. Kays, Mesruk b. el-Ecdâ', Dahhâk b. Kays el-Fehrî, Amr b. Şurahbîl el-Hemdânî, Hârisü'l-A'ver, Hübeyre b. Yeryem, Şimer b. Zil Cevşen⁵⁰ gibi. Kendisinden de İbn Sîrîn, Zührî, Katâde, Safvan b. Süleym, Süfyân es Sevrî, Süfyân b. Uyeyne ve Şu'be gibi pek çok kimse rivâyette bulunmuştur⁵¹. Hocaları ve talebeleri bölümünde konuyla ilgili daha detaylı bilgi vereceğimiz için, burada mezkur şahısların sâdece adlarından bahsetmekle yetindik.

Ebû İshâk es-Sebî'î, Hz. Mu'âviye ile de görüşmüştür. Mu'âviye ona babasının maaşını sormuş, daha sonra kendisine de bir maaş tahsis etmiştir. Ebû İshâk, bu olayı şöyle anlatmıştır: “ Mu'âviye bana: Babanın aylığı ne kadardı?” diye sordu. Ben de, “üç yüz (dirhem) diye cevap verdim. Bunun üzerine, “o halde bu aylığı vermek bana da farz oldu.” diye sözünü tamamlamıştır”⁵².

⁴⁷ İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 313; Hz. Ali'yi hutbe okurken görmesiyle ilgili diğer rivâyetlerin tafsîlâtı için ayrıca bkz. el-Fesevî, *el- Ma'rife ve't-târîh*, II, 621; İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-a'yân*, III, 459; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 53; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 396,

⁴⁸ Ali b. el-Ca'd, *el-Müsned*, s. 76; ez-Zehebî, *Tezkiratu'l -huffâz*, I, 114

⁴⁹ Ali b. el-Ca'd, *el-Müsned*, s. 76; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 53

⁵⁰ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 393,

⁵¹ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 394,

⁵² Ali b. el-Ca'd, *el-Müsned*, s. 72 ; el-Fesevî, *el- Ma'rife ve't-târîh*, II, 632; ez-Zehebî, *Tezkiratu'l -huffâz*, I, 114; a mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 394

Ebû İshâk, ilim talebi yanında cihaddan da geri kalmamıştır. Ebû İshâk, Mu'âviye döneminde, Ziyad b. Ebîhi komutasında altı veya yedi defa gazaya katılmıştır⁵³.

Ebû İshâk, Hâris el-A'ver'in (ö. 65/684) ölümünden sonra onun hanımıyla evlenmiş, onun kitapları ve ilmi kendisine kalmıştır⁵⁴.

Ebû İshâk, bir asra yakın uzun bir ömür sürmüştür. Hayatı ilim, ibadet ve cihadla geçmiştir. Ömrünün sonlarına doğru gözleri görmez olmuş ve hafızası zayıflamıştır⁵⁵.

1.1.2. Soyu ve Âilesi

İsmi Amr b. Abdillâh b. Zî Yuhmid es-Sebî'î⁵⁶ el-Kûfi⁵⁷ Hemdânî'dir⁵⁸. İbn Sa'd (ö. 230/844), *et-Tabakât* adlı eserinde Ebû İshâk'ın nesebini şu şekilde vermiştir; Amr b. Abdillâh b. Ali b. Ahmed b. Zî Yuhmid b. Sebî' b. Sebû' b. Sa'b b. Mu'âviye b. Kesîr b. Mâlik Cüşem b. Hâşid b. Cüşem b. Hayvân b. Nevf b. Hemdân'dır⁵⁹. ez-Zehebî (ö. 748/1347), Ebû İshâk'ın dedesi Sebî'î'ye ulaşan kesintisiz bir nesebini görmediğini belirtmektedir. Ancak İbn Sa'd'ın (ö. 230/844) verdiği nesep zincirini aynen tekrar

⁵³ el-Fesevî, *el- Ma'rife ve't-târih*, II, 632; ez-Zehebî *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 394; a mlf., *Tezkiratu'l - huffâz*, I, 114,

⁵⁴ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 398; a mlf., *Târihu'l İslâm*, sene 121-140, s. 192; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 54; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 520-522

⁵⁵ ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 394, 399

⁵⁶ ez-Zehebî, *Mizânu'l- i'tidâl*, III,270,

⁵⁷ el-Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l -Buhârî*, II, 544; İbn Mencüye el-İsbahânî, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, II, 72; İbn Asâkir, *Târihu Dimesk*, XXXXVI, 204; Hatib el-Bağdâdî, *es-Sâbık ve'l-lâhık*, s. 280; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 393; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 53; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 103

⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 145; Ebu's-Şeyh el-Ensârî, *Tabakâtu'l-muhaddisîn bi İsbahân*, I, 336; el-Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l -Buhârî*, II, 544; İbn Mencüye el-İsbahânî, *Ricâlu Sahîhi Müslim* , II, 72; ez-Zehebî, *Tezkiratu'l -huffâz*, I-II, 114; a mlf., *Târihu'l-İslâm*, Sene 121-140, 190; ez- Zirikî, *el-A'lâm*, V, 81

⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, VI; 313

etmiştir⁶⁰. es-Sebî'î nisbesi, Sebî' b. Sa'b'ın soyundan geldiği için verilmiştir⁶¹. Âilesi Kûfe'ye yerleştiğinden dolayı da el-Kûfî denilmiştir⁶². Soyları Yemenli Hemedân kabîlesine mensûbiyetlerinden dolayı "Hemedânî" şeklinde anılmıştır⁶³. Amr b. Abdillâh, Ebû İshâk künyesiyle şöhet bulmuştur⁶⁴. Dedesinin isminde ihtilaf edilmiştir. Dedesinin isminin Ali⁶⁵, Ubeyd⁶⁶ veya Zî Yuhmid⁶⁷ olduğu söylenmiştir⁶⁸. el-Mizzî, kaynaklarda dedesi olarak zikredilen Ebû Şa'îre'nin⁶⁹ farklı birisi olmadığını, dedesi Zî Yuhmid'in ismi olduğunu bildirmektedir⁷⁰.

⁶⁰ ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 394

⁶¹ İbn Mâkulâ, *el-İkmâl*, IV, 255; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 111, (dipnot)

⁶² ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 111, (dipnot); "es-Sebî'î" nisbesi hakkında geniş bilgi için bkz. es-Saîd Muhammed Bedevî, Aliyyü'd-dîn Hilâl, *Mu'cemü esmâi'l-Arab*, I, 780

⁶³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 111, (dipnot)

⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, VI, 313; Ali b. Ca'd, *el-Müsne'd*, s. 72; Ahmed b. Ya'kûb el-Hemedânî, *el-İklîl min ahhâri Yemen ve ensâbi Himyer*, X, 64; İbn Hibbân, *Kitabu's-Sikât*, V, 177; er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 243; el-Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, II, 544; İbn Mencûye el-İsbahânî, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 72; el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 179; Ebû Nuaym el-İsbahânî, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 374; İbnü'l-Cevzî, *Sifetü's-safve*, III, 104; Hatib el Bağdâdî, *es-Sâbık ve'l-lâhık*, s. 280; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 459; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 103; ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 114; a mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 393; a mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 270; a mlf., *Târihu'l-İslâm*, Sene 121-140, s. 190; a mlf., *el-İber fi haberi men ğaber*, I, 128; a mlf., *el-Muğnî fi'd-du'âfâ*, II, 148; a mlf., *el-Kâşif*, II, 82; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 53; a mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 423; a mlf., *Lisânu'l-mizân*, IX, 336; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 81; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, I, 602

⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, VI, 313; İbn Mencûye el-İsbahânî, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 72; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, XXXXVI, 204; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 103; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, I, 602; Muhammed b. Ali Erdebîlî, *Câmiu'r-ruvât*, I, 624

⁶⁶ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, XXXXVI, 204; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 103;

İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 53

⁶⁷ İbn Mencûye el-İsbahânî, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 72; ez-Zehebî (ö. 748/1347), *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, V, 394

⁶⁸ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, XXXXVI, 204; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 103; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 53

⁶⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 242; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, XXXXVI, 204; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 103; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 53

⁷⁰ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 103

1.1.3. Ölümü

Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) nakledildiğine göre Ebû İshâk, hicrî 127 yılında vefat etmiştir⁷¹. Kaynakların çoğunda Ebû İshâk'ın hicrî 127 yılının Recep ayında (Nisan 745) vefat ettiği rivâyet edilmiştir⁷². Ebû İshâk, Dahhâk b. Kays'ın Kûfe'ye geldiği gün vefat etmiştir⁷³. Kaynaklarda Ebû İshâk'ın ölüm târihiyle ilgili farklı rivayetler vardır. Onun 126, 128, 129, 132 veya 158 yılında öldüğü de söylenmiştir⁷⁴. ez-Zehebî, önemli şahsiyetleri topladığı *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ* adlı eserinde Ebû İshâk'ın vefâtıyla ilgili bu rivâyetleri zikretmiş, daha sonra da kendi kanaatini belirtmiş; 127/745 yılının daha isabetli olduğunu ifâde etmiştir⁷⁵. 127/745 yılında vefat ettiği hakkındaki rivâyetlerin çok sayıda olması ve Zehebî'nin de tercihini 127 yılında öldüğünden yana yapması bu târihin daha isâbetli olduğunu göstermektedir⁷⁶.

Ebu Bekir b. Ayyaş'tan (ö 94/712) nakledildiğine göre Ebu İshâk, yüz yaşında veya yüz yaşını aşmışken vefat etmiştir⁷⁷. Zehebî ise Ebû İshâk'ın doksan üç yıl yaşadığını belirtmiştir⁷⁸.

⁷¹ Ali b. el-Ca'd, *el-Müsned*, s. 77; el-Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, VI, 347

⁷² İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 313; el-Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, VI, 347; el-Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, II, 544; İbn Mencûye el-İsbahânî, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 72; İbn Asâkir, *Târîhü Dimeşk*, XXXXVI, 212; İbn Hallikan, *Vefayâtu'l-a'yân*, III, 459

⁷³ İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 315; Ali b. el-Ca'd, *Müsned*, s. 77; Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 377; ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I-II, 115; a mlf., *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, V, 394; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 56

⁷⁴ Ebû İshâk'ın ölüm târihiyle ilgili farklı rivâyetler için bkz, İbn Sâ'd, , *et-Tabakâtü'l kübrâ*, VI, 314-315; Ali b. el-Ca'd, *Müsned*, s. 77; el-Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, II, 545; İbn Asâkir, *Târîhü Dimeşk*, XXXXVI, 212-239; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 112

⁷⁵ ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, V, 400

⁷⁶ 127 yılında öldüğüyle ilgili rivayetler hakkında bkz İbn Asâkir, *Târîhü Dimeşk*, XXXXVI, 212, 234-239

⁷⁷ İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 313

⁷⁸ ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, V, 400

Ebû İshâk'ın cenâze namazını Mervân'ın Irak vâlisi olan Sakr b. Abdullah kıldırması⁷⁹. Ebû İshâk'ın cenâzesine çok sayıda kişi katılmıştır. Ebû Bekir b. Ayyâş'tan (ö. 147/764) nakledildiğine göre, Dahhâk b. Kays, Ebû İshâk'ın cenâzesine katılanları görünce "Aranızdaki, Rabbânî bir zât imiş" demiştir⁸⁰.

1.2. MANEVÎ KİŞİLİĞİ

Ebû İshâk'ın hayatı ilim, ibâdet ve cihatla geçmiştir. Tabakât ve terâcim kitapları onun fazîletiyle ilgili pek çok şey nakletmişlerdir. Yusuf b. Ya'kûb'un, Cerir'den naklettiğine göre "Kim Ebû İshâk'la oturup kalkarsa, Ali ve Abdullah (r.a) ile oturup kalkmış gibi olur." denilirdi⁸¹.

Süfyan'ın, hocalarından rivâyet ettiğine göre, "Şa'bî ve Ebu İshâk bir araya geldiklerinde: Şa'bî Ebu İshâk'a; "Ey Ebu İshâk sen benden daha hayırlısın" dermiş. Ebu İshâk ise: "Hayır vallahi sen benden, hem daha hayırlı hem de (yaşça) daha büyüksün." diyerek mukabelede bulunurmuş⁸².

A'lâ b. Sâlim el-Abdî, Ebû İshâk'ın son anlarını anlatırken : "Ebû İshâk, ölümünden iki yıl önce iyice halsizleşti. Kendi başına ayağa kalkamıyordu. Ayağa kalktığına ise bin âyet okuyordu." demiştir⁸³.

Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 147/764), Ebû İshâk'ın: "Namaz benden gitti, iyice zayıf düştüm. Kemiklerim inceldi, namaza kalktığım zaman, ancak Bakara ve Âli İmrân sûrelerini okuyabiliyorum." dediğini nakletmiştir⁸⁴.

⁷⁹ Ebu's-Şeyh el-Ensârî, *Tabakâtü'l-muhaddisîn*, I, 338

⁸⁰ Ali b. el-Ca'd, *el-Müsne'd*, s. 77; Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 377

⁸¹ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 374

⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 313

⁸³ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 375; İbnü'l-Cevzî, *Sifetü's-safve*, III, 105

⁸⁴ İbnü'l-Cevzî, *Sifetü's-safve*, III, 105

Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/823) anlattığına göre, Avn b. Abdullah, Ebû İshâk'a: "Senden (yaptığın amellerden) geriye ne kaldı?" diye sordu. O da, "Bakara Sûresini bir rekatta okuyabiliyorum." dedi. Bunun üzerine Avn, "Şerrin gitmiş hayrın kalmış." dedi⁸⁵.

Ebû İshâk, ilim, ibâdet ve zühdü kendinde birleştirmiş müstesnâ insanlardandı. Ebu'l Ahves'in anlattığına göre Ebû İshâk, "İhtiyarladım ve düştüm. Haram ayların tamamını, her ayın üç gününü, ayrıca Pazartesi ve Perşembe günlerini ancak oruçlu geçirebiliyorum." demiştir⁸⁶.

Rivâyet edildiğine göre Ebû İshâk, kırk yıl boyunca geceleri ihyâ etmiş, teheccüd namazı kılmıştır⁸⁷. Nitekim Ebû Bekir b. Ayyâş (ö 147/764), Ebû İshâk'ın: "Kırk yıl var ki gözlerim çok az uyku gördü." dediğini nakletmiştir⁸⁸.

Ebû İshâk gençleri ibâdete teşvik eder ve şöyle derdi: "Bir yere tutunmadan ayağa kalkamıyorum, ayağa kalktığımda ise bin âyet okuyorum" ⁸⁹. Gençlere bir başka tavsiyesi ise şöyledir: "Gençler, gençliğinizin ve kuvvetinizin kıymetini bilin. Ben her gece bin âyet okurum. Bir rekatta Bakara Sûresi'ni okurum. Haram ayların tamamını ve her ayın üç gününü, ayrıca Pazartesi ve Perşembe günlerini oruçlu geçiririm."⁹⁰. Bir başka rivâyette Ebû İshâk'ın sözlerinin sonunda "Rabbinin sana olan nîmetlerini anlat"⁹¹ âyetini okuduğu nakledilmektedir⁹². Bu ilâve onun tevâzûsunu göstermesi bakımından önemlidir. Ebû İshâk, mezkûr âyeti okumakla, söz konusu amellerini Allah'ın bir lutfu olarak yaptığını ve bunları "tahdîs-i nimet" kabîlinden zikrettiğini ifâde etmektedir.

⁸⁵ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 375

⁸⁶ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 375

⁸⁷ İbn Asâkir, *Târîhü Dimeşk*, XXXXVI, 213

⁸⁸ ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 400

⁸⁹ İbn Asâkir, *Târîhü Dimeşk*, XXXXVI, 226

⁹⁰ ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 400

⁹¹ Duhâ(93), 11

⁹² İbn Asâkir, *Târîhü Dimeşk*, XXXXVI, 227

Ebû İshâk, ibâdete olan düşkünlüğünün yanında pek az kişiye nasip olan bir çok güzel-hasleti de kendisinde toplamış birisiydi. Dostlarına karşı şefkatli ve vefâlı idi. Nitekim Fudayl, “Ebû İshâk’ın gözleri görmez olduktan sonra yanına gittim. Ona, “beni tanıdın mı?” diye sordum. “Evet” diye cevap verdi. Sonra şöyle dedi; “Allah’â yemin ederim ki, senden hayâ etmeseydim muhakkak seni muhabbetle öperdim.” sonra bana sarıldı (benimle mu’ânaka yaptı.) Daha sonra şöyle dedi: “Bana Ebu’l-Ahves, Abdullah’tan şöyle rivâyet etmişti: “Yeryüzünde ne varsa hepsini verseydin yine onların kalplerini birleştiremezdin. Fakat Allah onların kalplerini birleştirdi.”⁹³ âyeti birbirlerini sevenler hakkında nâzil olmuştur”⁹⁴.

Hicri altıncı asırda bile Ebû İshâk’ın ismini taşıyan bir mescide rastlanması ona verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir⁹⁵.

ez-Zehebî (ö. 748/1347), Ebû İshâk’ın ilmiyle amel eden âlimlerden ve tâbiînin ileri gelenlerinden olduğunu belirtmektedir⁹⁶. Yine ez-Zehebî (ö. 748/1347), Ebû İshâk’ın üç günde bir Kurân’ı hatmettiğini nakletmektedir. Ayrıca onun, çok oruç tutan, geceleri ibadetle geçiren, zâhid, ilim menba’ı ve fazîletli bir zat olduğunu da zikretmektedir⁹⁷.

1.3. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Tâbiînin önemli sîmâlarından biri olan ve ez-Zehebî tarafından dördüncü tabakadaki hadis hafızları arasında zikredilen Ebû İshâk, başta hadis olmak üzere tefsir, fıkıh, kelam ve kırâat gibi ilim dallarında iyi bir eğitim görmüştür. O birçok sahâbenin ilmini kendinde toplamış, ayrıca tâbiînin büyüklerinden de istifâde etmiştir. Daha önce zikrettiğimiz gibi Hz. Ali, Mu’aviye, el-Berâ b. Âzib ve Âdiy b. Hâtem (r. anhüm) gibi otuza yakın sahâbeyle

⁹³ Enfâl(8), 63

⁹⁴ İbn Asâkir, *Târîhü Dimeşk*, XXXXVI, 228

⁹⁵ Ali b Muhsin et-Tenûhî, *el-Fevâidü'l-'avâlî*, s. 62

⁹⁶ ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 393

⁹⁷ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l -huffâz*, I-II, 114-115

görüŖmüş ve onlardan rivâyette bulunmuştur⁹⁸. Ebû İŖhâk'ın akranlarına göre daha fazla sahâbeyle görüşmesi onun Kûfe'de yaşamasından kaynaklanmıştır⁹⁹. Ayrıca tâbiîn'in büyüklerinden Alkame b. Kays , Mesrûk b. el-Ecda', Dahhâk b. Kays ve Ömer b. Sa'd ez-Zührî gibi pek çok zattan da rivâyette bulunmuştur¹⁰⁰.

Ebû İŖhâk kırâat ilminde de temâyüz etmiş ve önemli kırâat âlimleri arasında sayılmıştır. Asım b. Damre, Hâris el-Hemdânî, Alkame, Esved, Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, Zerr b. Hubeyş ve Amr b. Şurahbîl'den arz yoluyla kırâat okumuştur¹⁰¹. Huzurunda Kur'ân'ı arz yoluyla okuyan Hamza b. Habîb, Kur'ân ilimlerindeki en yaşlı hocasıdır¹⁰².

Ebû İŖhâk siyer ve megâzî ilminde de şöhret bulmuştur. Tanınmış siyerci el-Vâkidî ondan siyer ilmi öğrenmiş ve kitaplarında ondan pek çok nakil yapmıştır¹⁰³. Hadis rivayetleri içinde siyer ve megâzî ile ilgili olanlar önemli bir yekûn teşkil etmektedir¹⁰⁴. Bazı kaynaklarda da megâzî ile meşhur olduğu nakledilmektedir¹⁰⁵.

⁹⁸ Ali b. el-Ca'd, *Müsned*, s. 76; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 242; İbn Asâkir, *Târîhü Dimeşk*, XXXXVI, 204-205; ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 394; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 103 ; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 53

⁹⁹ Kûfe'de yerleşen sahâbeler için girişteki "Kûfe"başlığında bilgi verilmiştir.

¹⁰⁰ ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 393-394; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 103-108, Hocaları hakkında ileride tafsîlatlı bilgi verilecektir.

¹⁰¹ İbnü'l- Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 602,

¹⁰² ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 394

¹⁰³ Sezgin, Fuat, *Târîhü't-türâsü'l-Arabî*, I, 79

¹⁰⁴ Örnek olarak Buhâri'deki rivayetlerini verebiliriz. Ebû İŖhâk'ın, Buhâri'deki 158 rivayetinden mükerrerler dahil 36 rivayet megâzî ile ve 16 rivayet de cihâd ve's-siyer'le ilgilidir. Bu sayılar Ebû İŖhâk'ın Buhâri'deki rivayetlerinin üçte birine tekâbül etmektedir. İleride "Ebû İŖhâk'ın Kütübü Sitte'deki Rivayetlerinin Değerlendirilmesi" adlı bölümde geniş bilgi vereceğimizden bu kadar bilgiyle iktifa ediyoruz.

¹⁰⁵ Sezgin, Fuat, *Târîhü't-türâsü'l-Arabî*, I, 79; es-Saîd Muhammed Bedevî, Aliyyü'd-dîn Hilâl, *Mu'cemü esmâi'l- arab*, I, 780; Sandıkçı, S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, s. 195

Ahmed b. Ya'kûb el-Hemedânî (ö. 334/945), *el-İklîl min ahhâri Yemen ve ensâbi Himyer* adlı kitabında Ebû İshâk'tan "fakîh" diye bahsetmektedir¹⁰⁶. Ebû İshâk, ameli ilimle birleştirmiş, ameli gibi ilmiyle de kendisinden bahsettirmiştir. Gerek akranları gerekse kendisinden sonra gelenler ondan övgüyle bahsetmişlerdir. Kaynaklarda Ebû İshâk'ın ilmîne ve güvenilirliğine dair pek çok bilgiye rastlamak mümkündür¹⁰⁷. Ebû Hâtîm, "Ebû İshâk sikadır." demiştir¹⁰⁸. ez-Zehebî, Ebû İshâk'tan " Kûfe'nin şeyhi, âlimi, muhaddisi, ilim âşığı, ilmiyle amel eden âlimlerden ve tâbiînin büyüklerinden." diye bahsetmektedir.¹⁰⁹ Umeyr b. Abdullah b. Bişr de Ebû İshâk'ı Kûfe'nin dört büyüğü arasında zikretmiştir.¹¹⁰

es-Sebî'î âilesi hadisçi bir âiledir. Bu âilede Ebû İshâk'tan başka Ebû İshâk'ın iki oğlu Yûnus ve Yûsûf, Ebû İshâk'ın torunları İsrâîl, İsâ ve Yûsuf da muhaddistir. Ayrıca Ebû İshâk'ın torunu İsrâîl'in oğlu Mehdî ve Yûsuf b. İshâk'ın oğlu İbrâhim de hadisçidir. Dördüncü asırda yaşamış olan Ahmed es-Sebî'î (ö. 370/980) de bu âiledendir¹¹¹. Hadisçilik geleneğinin bu şekilde asırlar boyunca devam ettiği âile nâdirdir. Bu nedenle İbn Adî, "Kûfe ehlinin bütün hadislerinin kaynağı Sebî'î âilesidir" demiştir¹¹². Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullâh, babama: "Ebû İshâk'ı mı yoksa es-Süddî'yi mi daha çok tercih edersin?" diye sordum. Bana: "Ebû İshâk sikadır." diye cevap verdi¹¹³.

Hadis ilminde isnadın önemi ehlinin malûmudur. Ebû İshâk, isnad sisteminde önemli bir yere sahiptir. Çok sayıda sahâbeyle görüşüp onlardan hadis almıştır. Ayrıca tâbiînden pek çok kişiden rivâyette bulunmuştur. Rivâyet zincirinin ilk halkalarında bulunması ve

¹⁰⁶ Ahmed b. Ya'kûb el-Hemedânî, *el-İklîl min ahhâri Yemen ve ensâbi Himyer*, X, 64,

¹⁰⁷ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l- evliyâ*, IV, 374-378; İbnü'l-Cevzî, *Sifetü's-safve*, III, 104-105; İbn Asâkir, *Târihü Dimeşk*, XXXXVI, 204-232

¹⁰⁸ ez-Zehebî, *Tezkiratü'l- huffâz*, I-II, 114; a mlf., *Mizânü'l- i'tidâl*, III, 270

¹⁰⁹ ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 392

¹¹⁰ İbn Asâkir, *Târihü Dimeşk*, XXXXVI, 219

¹¹¹ Ahmed b. Ya'kûb el-Hemedânî, *el-İklîl min ahhâri Yemen ve ensâbi Himyer*, X, 64

¹¹² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 380

¹¹³ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 242

güvenilir bir râvi olması onun önemini artırmaktadır. Ebû İshâk'ın hadis ilmindeki yerini, onun isnadın medârı bir kişi olduğunu Ali b. el-Medîni'nin şu sözü çok güzel-ifade etmektedir. "Dikkat edersen, hadis ilminin dönüp-dolaşıp neticede altı kişiye inhisar ettiğini görürsün. Bunlar: Zührî, Amr b. Dînâr, Katâde, Ebû İshak es-Sebî'î, Yahyâ b. Ebî Kesîr ve el-A'meş'tir" ¹¹⁴.

¹¹⁴ Ali b. el-Medîni, *İlelû'l-hadis*, s. 17-25; İbn Hibbân el-Büstî, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, s. 55; Benzer rivayetler için bkz. Hatib, *Târihü Bağdad*, IX, 9-10; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 84; es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 74

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ İSHÂK ES-SEBÎ'İN HADİSÇİLİĞİ

2.1. HADİS İLMİNDEKİ KONUMU

2.1.1. İlmî Seyahatleri

Hicrî ikinci yüzyılda ilim, özellikle de hadis için seyahat etmek yâni rihle her alim için kaçınılmaz bir durumdur. Hatta İbnü's-Salah'ın belirttiği gibi yakın çevreden hadis aldıktan sonra uzak çevreye gitmek bir prensip halini almıştır¹¹⁵. Konusu sadece bu seyahatlara ayrılmış olan Hatib el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) "*er-Rihle fî talebil-hadîs*" adlı eseri gibi müstakil eserler de yazılmıştır. Bütün bunlar ilim için, özellikle de hadis için seyahat etmenin önemini belirtmek açısından zikre değerdir. İlk dönem hadis tahsilinin ayrılmaz bir özelliği olan "rihle"yi çağdaşı diğer muhaddisler gibi Ebû İshâk da yapmıştır. Ali b. el-Medîni'nin (ö. 234/848) belirttiğine göre dört yüz hocadan¹¹⁶ ilim almış birinin rihle yapmaması düşünülemez.

Ebû İshâk, hocası Mesruk'la (ö. 63/682) beraber hacca gitmiş ve orada da ilim tahsil etmekten geri durmamıştır¹¹⁷. Ebû İshâk'ın ilim tahsili için nerelere gittiğini ayrıntılı olarak bilemiyoruz. Ancak, hocalarının sayısının dört yüze ulaştığı düşünülürse pek çok yere seyahat ettiği söylenebilir. Kaynaklardan öğrendiğimize göre Horasan'a gitmiş, Horasan'a giderken İsbahân'a da uğramış ve oradaki muhaddislerden ilim tahsil etmiştir¹¹⁸.

¹¹⁵ İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-hadis*, s. 222.

¹¹⁶ ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 394

¹¹⁷ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 256

¹¹⁸ Ebu's-Şeyh el-Ensârî, *Tabakâtü'l-muhaddisîne bi İsbahân*, I, 336

2.1.2. Hadisçiler Arasındaki Yeri

Tabiîninin orta tabakasından olan Ebû İshâk'ın rivâyet zincirinde önemli bir yeri olduğu hadis ehlinin mâlumudur. Nitekim Ali b. el-Medîni'nin: (ö. 234/848) "Dikkat edersen, hadis ilminin dönüp-dolaşp neticede altı kişiye inhisar ettiğini görürsün..."¹¹⁹ deyip altı kişi arasında Ebû İshâk es-Sebî'î'yi de sayması onun mevkîni apaçık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ahmed b. Abde, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin: "Biz hadis ilmini şu dört kişinin yanında bulduk; ez-Zührî, Katâde, Ebû İshâk ve el-A'meş. İçlerinde Ebû İshâk, İbn Mes'ûd'un hadislerini en iyi bileniydi..." dediğini nakletmektedir¹²⁰. Ya'kûb b. Süfyan el-Fesevî'ye göre (ö. 277/890), akranları Ebû İshâk ve el-A'meş'in, hadis ilminde insanların kendilerine dayandığı muhaddisler olduğu husûsunda, görüş birliği etmiştir¹²¹.

Ebû Hâtim (ö. 277/890), Ebû İshâk hakkında, "Ebû İshâk sikadır ve çok hadis rivâyet etme ve râvilere olan vukûfiyeti bakımından Zührî'ye benzer. Onun hıfzı , Ebû İshâk eş-Şeybânî'nin hıfzından daha iyidir."¹²² der. İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ise Ebû İshâk'ın hadiste "üstad" olduğunu belirtmiştir¹²³. el-İclî (ö. 261/865), onun hakkında, "O tâbiîndendir ve sika'dır." demiştir¹²⁴.

¹¹⁹ Ali b. el-Medîni, *İlelû'l-hadis*, s. 17-2; İbn Hibbân el-Büstî, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, s. 55

¹²⁰ ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I-II, 115; a mlf., *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 401

¹²¹ el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, II, 633; İbn Asâkir, *Târihü Dimesk*, XXXVI, 231

¹²² er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 243; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 111; ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I-II, 114; a mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 270

¹²³ ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I-II, 112

¹²⁴ el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 179

Ali b. el-Medîni'nin (ö. 234/848) Süfyan'dan, Süfyan'ın da Umeyr b. Abdullah b. Bişr'den naklettiğine göre, Umeyr: "Kûfe'nin uluları dörttür; Ebû İshâk, İbn Alâka, Abdullah b. Şerîk ve Yezîd b. Müshirdir." demiştir¹²⁵.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/847), "Ebû İshâk sikadır", demişlerdir¹²⁶.

Ebû Dâvud et-Tayâlîsî'nin (ö. 203/818) naklettiğine göre, adamın biri Şu'be'ye, "Ebû İshâk'ın Mücâhid'den sema'ı var mı?" diye sordu. O da: "Ebû İshâk, Mücâhid'den rivâyette bulunmazdı. Çünkü Ebû İshâk, Mücâhid'den hadisçilik yönüyle daha üstündü. Hattâ o, Hasan el-Basrî ve İbn Sîrin'den bile üstündür." diye cevap vermiştir¹²⁷.

Hasan b. Sâbit, el-A'meş'in Ebû İshâk'ın kendilerinden rivâyette bulunduğu kişiler hakkındaki hıfzının sağlamlığına hayret ettiğini belirtmektedir¹²⁸.

ez-Zehebî (ö. 748/1347), Ebû İshâk hakkında " Kûfe'nin şeyhi, âlimi ve muhaddisi" demekte¹²⁹; Ebû İshâk'ın zayıf olduğunu söyleyen kimsenin bulunmadığını da belirtmektedir¹³⁰. Yahyâ b. Ma'in (ö. 241/855), Ebû İshâk'ın en güvenilir talebelerinin Şu'be ve Süfyân olduğunu söylemiştir¹³¹.

2.1.3. Hakkında Yapılan Tenkitler

Ebu İshâk es-Sebî'î, yukarıda ifade edildiği ilk dönemin ünlü muhaddislerindendir. Hakkında hadis otoritelerinin-özellikle de cerh ve ta'dil âlimlerinin- yaptığı müspet

¹²⁵ İbn Asâkir, *Târihü Dimeşk*, XXXXVI, 219

¹²⁶ ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 399

¹²⁷ er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VI, 243

¹²⁸ İbn Asâkir, *Târihü Dimeşk*, XXXXVI, 223

¹²⁹ ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 392

¹³⁰ ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'âfâ*, II, 148,

¹³¹ ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 398

değerlendirmeler, onun hadis ilmindeki güvenilirliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak, meşhur muhaddislerin bir çoğu gibi Ebu İshâk da tenkitten kurtulamamıştır. Ebû İshâk, ihtilat yapmak, müdelles ve munkatı' hadis rivâyet etmekle tenkit edilmiştir. Ayrıca şîilikle de itham edilmiştir.

Ebû İshâk es-Sebiî'nin ihtilat¹³² yapmasıyla ilgili kaynaklarda çeşitli değerlendirmeler mevcuttur. Onun, ihtilat yapıp-yapmama, şayet yaptıysa ne zaman ihtilat yaptığı meselesi önem arz etmektedir. Çünkü ihtilat, cerh sebeplerinden birisidir. Bu nedenle Ebû İshâk es-Sebiî gibi kütübü sitte'de yedi yüz¹³³ rivâyeti bulunan bir şahsiyetin ihtilatı meselesi önem arz etmektedir.

Ebû Hâtim er-Râzi'ye göre, "Ebû İshâk ömrünün sonlarına doğru ihtilat yapmıştır, bu sebeple ömrünün son yıllarında ondan hadis rivâyet edenlerin rivayetleri makbul değildir." diyenlerin görüşü isabetli değildir. Ebû İshâk, "münafıklara en zor gelen namazlar, sabah ve yatsı namazlarıdır..." hadisini, bir rivâyetinde Ebû Basir'den, başka bir rivâyetinde de İbn Ebî Basir'den naklettiği için hadislerde ihtilat yapmakla tenkit edilmiştir. Bu tenkit isâbetsiz ve geçersizdir. Çünkü Ebû İshâk, rivayetleri çok olan bir kimsedir. Nitekim Süleyman b. Harb'ın, Vehb b. Cerir'den naklettiğine göre Şûbe, "Ebû İshâk'ın, hem Abdullah b. Ebî Basir'den, hem de Ebû Basir'den semâ'da bulunduğunu" belirtmiştir¹³⁴. Burada da açıkça görüldüğü gibi Ebû Hatim, Ebû İshâk'ın ihtilat yapmadığı görüşündedir.

Nitekim ez-Zehabî de bu kanaattedir. O, şöyle der : "Ebû İshâk tartışmasız sikadır ve huccettir. İhtiyarlayınca, yaşının ilerlemesinden kaynaklanan hafıza zaafiyeti olmuştur,

¹³² İhtilat kişinin akıl ve şuurunun bozulması anlamına kullanılır. Usûl-ü hadis terimi olarak, metaini aşereden sûtü'l-hıfz ve kesratu'l-galat'la ilgilidir ve râvinin aklî melekelerinin bozulması sonucu şuurunun karışmasıyla rivâyet ettiği hadislerin farkında olmamasıdır. Bkz Müctebâ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 148; Aydın, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 73, 110

¹³³ *Sahr 2.0 Hadis*. CD Programından yaptığımız araştırmaya göre bu sonuç çıktı.

¹³⁴ es-Seyyid Ebu'l Ma'âtî en-Nûrî- Muhammed Mehdi el-Müslimî, *el-Câmi' fi'l cerh ve't-ta'dil*, II, 294

fakat ihtilat yapmamıştır¹³⁵. Ayrıca ez-Zehebî (ö. 748/1347), Ebû İshâk hakkında yapılan değerlendirmeleri naklettikten sonra şöyle demektedir: “Akrânın birbirleri hakkındaki tenkitleri dikkate alınmaz. Ebû İshâk’ın hadisleri İslâmın temel kitaplarında (devâvîni’l-İslâm) hüccettir. Biz de onun (ilimde) iyâlerinden oluyoruz”¹³⁶.

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel şöyle nakletmiştir:” Babama: “Ebû İshâk mı yoksa es-Süddî mi sana daha sevimlidir?” diye sordum. O da: “Ebû İshâk sika’dır. Fakat insanlar onun ömrünün sonlarına doğru ihtilat ettiği vehmini yaydılar.” diye cevap verdi¹³⁷.

İbn Hâcer (ö. 852/1448) de Ebû İshâk’ın ömrünün sonlarına doğru ihtilat yaptığını söylemiştir¹³⁸. Ebû Zür’a ed-Dimeşkî isnâdını vererek Ubeydullah b. Amr’dan naklettiğine göre Ubeydullah şöyle anlatmıştır;” Muhammed isminde bir arkadaşım la Ebû İshâk’ın meclisine gittik. Oğlu İsrâîl’e: Babandan bizim için müsâde al da yanına gidelim, dedim. O da “Babam bize dün gece namaz kıldırıldı ve namazda ihtilat yaptı”, dedi. Bunun üzerine yanına girdik, selâm verdik ve ayrıldık”¹³⁹.

Ebû İshâk’ın tenkit edildiği ikinci husus tedlistir. İbn Hibbân (ö. 354/965) Ebû İshâk’ın müdellis olduğunu söylemiştir¹⁴⁰. Tahâvî de (ö. 321/933) Ebû İshâk’ın tedlis yaptığı görüşündedir¹⁴¹. Ebû Yûsuf Ya’kûb b. Süfyan el-Fesevî (ö. 277/890) meşhur eseri “*el-Ma’rife ve’t-Târih*”inde Ebû İshâk ve el-A’mes’in, insanların hadis ilminde kendilerine dayandıkları iki kişi olduklarına dair kendi akranlarının görüş birliği ettiklerinden bahsetmektedir. Fakat ikisinin de tedlis yaptıklarını belirtmektedir¹⁴². Hüseyin el-Kerâbisî

¹³⁵ ez-Zehebî, *Siyerü a’lami’n-nübelâ*, V, 394; a mlf., *Mizânü’l- i’tidâl*, III, 270

¹³⁶ ez-Zehebî, *Siyerü a’lami’n-nübelâ*, V, 399

¹³⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VI; 242; er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, VI, 243; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VIII, 55

¹³⁸ İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehzîb*, s. 423

¹³⁹ el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXII, 112, ayrıca bkz. aynı yer

¹⁴⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü’s-Sikât*, V, 177

¹⁴¹ Koçkuzu, Ali Osman, “ *Ebû İshâk es-Sebî*” *mad, DİA*, X, 171

¹⁴² el-Fesevî, *el- Ma’rife ve’t-târih*, II, 633; İbn Asâkir, *Târihü Dimeşk*, XXXXVI, 231

(ö. 145/762) tedlis yapanlar arasında Ebû İshâk'ı da zikretmiştir. Ebû Ca'fer et-Taberî de Ebû İshâk'ın tedlis yapığını söylemiştir¹⁴³. el-Fesevî (ö277/890), "Süfyân, Ebû İshâk ve el-A'meş'in müdelles olmayan hadisleri hüccettir" demektedir¹⁴⁴.

Şu'be (ö. 160/777) şöyle demiştir: "Ebû İshâk, 'bana falan adam hadis rivâyet etti' dediğinde ona kimden rivâyet ettiğini sorardım. Şâyet rivâyette bulunduğu kişi kendisinden küçükse, rivâyetini almazdım¹⁴⁵. Ebû İshâk'ın, Ebû Seleme ve Alkame'den rivâyetinin munkatı' olduğu söylenmiştir¹⁴⁶. Ebû Zür'a, Ebû İshâk'ın Zü'l-Cevşen'den yaptığı rivâyetin mürsel olduğunu, çünkü Ebû İshâk'ın Zü'l Cevşen'den sema'ının bulunmadığını söyler¹⁴⁷.

İbrâhim b. Ya'kub el-Cüzcânî (ö. 259/873) şöyle demiştir: "Ebû İshâk ve el-A'meş gibi bâzı Kûfe'li muhaddislerin mürsel rivâyetlerinde tevakkuf edilir. Çünkü bu hadislerin kaynağı belli değildir. Hadisler sahih olmayabilir. Ayrıca, yalnızca Ebû İshâk'ın rivâyette bulunduğu, ehli ilmin haklarında bilgi sahibi olmadığı hocalardan gelen rivâyetlerinde de tevakkuf edilir¹⁴⁸. Yahyâ b. Sa'id el-Kattân (ö. 198/813) "Ebû İshâk'ın mürsel-rivayetleri bana göre "şibhü lâ şeydir."¹⁴⁹ demiştir¹⁵⁰.

¹⁴³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 55

¹⁴⁴ el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, II, 633

¹⁴⁵ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 112; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 55,

¹⁴⁶ Necm Abdurrahman Halef, *Mu'cemü'l-cerh ve't-ta'dîl*, s. 185

¹⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, II, 145, İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 55,

¹⁴⁸ İbn Asâkir, *Târîhü Dimeşk*, XXXXVI, 233

¹⁴⁹ Zayıf raviler hakkında kullanılan bu terim "leyse bi şey" tabiri içinde mütâlâ edilmektedir. Bu terimin ortaya çıkışı, târihî gelişimi ve farklı anlamda kullanımları için bkz. Yücel, Ahmet, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 106-115

¹⁵⁰ İbn Asâkir, *Târîhü Dimeşk*, XXXXVI, 233

el-Fesevî, Ebû İshâk ve el-A'meş'in Şia'ya meyilli olduklarını iddia etmiştir¹⁵¹. Ebû İshâk el-Cüzcânî de Ebû İshâk'ın şi'î olduğunu söylemiştir¹⁵². Ancak el-Fesevî (ö. 277/890) ve el-Cüzcânî (ö. 259/873), Ebû İshâk'ın şi'îliği hakkındaki iddialarını delillendirmemişlerdir.

Mufaddal b. Sadâkâ'nın naklettiğine göre, adamın biri Ebû İshâk'ın huzurunda, içinde Hz. Osman'ı küçük düşürücü ifadeler bulunan bir hadis rivâyet ediyordu. Ebû İshâk hiddetlenerek "Ey fâsık adam! Derhal meclisimi terket! Ve bir daha kesinlikle buraya gelme." diyerek adamı şiddetli bir şekilde kovmuştur¹⁵³. Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 147/764), Ebû İshâk'ın kimseyi ayıplamadığını, ona sahâbe-i kiramdan kim bahsedilirse edilsin sanki bahsedilen kişi sahâbenin en faziletlisiymiş gibi o kişiyi övdüğünü belirtmiştir¹⁵⁴. Bu iki örnekte de görüldüğü gibi yukarıda zikredilen şi'îlik isnadının gerçek olmadığı, aksine Ebû İshâk'ın hiçbir sahâbeyi ayıplamadığı ve küçük görmediği anlaşılmaktadır.

2.2. HOCALARI

Bilindiği gibi ilk dönem âlimlerinin hemen hepsinin gerek hayatları gerekse hoca ve talebeleri hakkında ayrıntılı bilgi edinme imkânına sahip değiliz. Ebû İshâk'ın ilim aldığı hocaları kronolojik olarak bilme imkânından da yoksunuz. Ancak tabakât kitaplarında hocası olarak zikredilenlerden hareketle hocaları hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Sahâbe-î kiramdan otuz kadar kişiyle görüştüğü nakledilen Ebû İshâk'ın en çok hadis aldığı sahâbe ve tâbiünden olan hocalarını kısaca tanıtacağız. Diğer hocalarının da listesini vereceğiz. Ayrıca tabakât kitaplarında nakledilmeyip de hadis kitaplarından bulduklarımızı da buraya kaydedeceğiz. Son olarak da teferrüd ettiği hocalarını sıralayacağız.

¹⁵¹ el-Fesevî, *el- Ma'rife ve 't-târîh*, II, 633,

¹⁵² el-Mizzî, *Tehzîbü 'l-Kemâl*, XXII, 112, (dipnot), İbn Hacer, *Tehzîbü 't-Tehzîb*, VIII, 55,

¹⁵³ İbn Asâkir, *Târîhü Dimeşk*, XXXXVI, 229

¹⁵⁴ ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 399

2.2.1. Sahâbeden Çokça Rivayette Bulunduğu Hocaları

Burada Ebû İshâk'ın kendilerinden en çok rivâyette bulunduğu sahâbîlerden beş tanesini kısaca tanıtacağız.

2.2.1.1. el-Berâ b. Âzib (ö. 72/691)

el-Berâ b. Âzib b. el-Hâris b. Adiy b. Cüşem b. Mecdi'a b. Hârise b. el-Hâris b. Amr b. Mâlik b. el-Evs el-Ensârî el-Evsi¹⁵⁵. Künyesi Ebû Umâre'dir. Ebû Amr denmesi isabetli değildir¹⁵⁶. Nisbesi el-Medenî'dir. Lakabı Zü'l Ğurre'dir¹⁵⁷. Babası Âzib de sahâbedendir¹⁵⁸.

Hiz. Peygamber'le (s.a.s) birlikte on dört gazveye katılmıştır. İlk katıldığı gazve Uhud'dur¹⁵⁹. Katıldığı gazve sayısının on beş olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır¹⁶⁰. Ebû İshâk, hocası el-Berâ'dan rivayet ettiğine göre Hiz. Peygamber, küçük bulduğu için İbn Ömer ve el-Berâ'yı Bedir Muharebesi'ne almamıştır¹⁶¹. el-Berâ b. Âzib, Hiz. Ali ile birlikte Cemel, Siffin ve Nehravân savaşlarında bulunmuştur¹⁶².

El-Berâ daha sonra Kûfe'ye yerleşmiş ve ömrünün sonuna kadar orada kalmıştır¹⁶³. Ebû İshâk, onunla Kûfe'de görüşmüştür. el-Berâ b. Âzib, Ebû İshâk'ın en çok hadis aldığı

¹⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdül-ğâbe*, I, 205; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, I, 411

¹⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdül-ğâbe*, I, 205,

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 389

¹⁵⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 411

¹⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdül-ğâbe*, I, 205,

¹⁶⁰ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 264; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, I, 411 ; a mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 388

¹⁶¹ İbn Abdilberr, *el-İstiâb fî mârifeti'l-ashâb*, I, 238 ;İbnü'l-Esîr, *Üsdül-ğâbe*, I, 205

¹⁶² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 205; İbn Hâcer, *el-İsâbe*, I, 411; a mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 388

¹⁶³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 205; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 411

sahâbeler arasındadır. Ebû İshâk'ın el-Berâ'dan rivayetlerinin çoğunluğu namazla ilgilidir. Ancak ondan namaz dışındaki konularda da rivayetleri vardır¹⁶⁴.

Ayrıca Ebû Bekir, Ömer, Ali, Ebû Eyyûb, Bilâl ve başka sahâbîlerden de (r. anhum) rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de Abdullah b. Zeyd el-Hıtmî ve Ebû Cuhayfe (r. anhum) ile Ubeyd, er-Rabî', -er-Rabî'nin oğulları- Yezîd ve Lût, İbn Ebî Leylâ, Adiy b. Sâbit¹⁶⁵, Ebû İshâk¹⁶⁶, Mu'âviye b. Süveyd b. Mukrin, Ebû Burde, Ebû Bekir ve pek çok kimse rivâyette bulunmuştur¹⁶⁷.

Kûfe'de, 72 yılında Mus'ab b. Zübeyr'in vâililiği zamanında vefât etmiştir¹⁶⁸

2.2.1.2. Hârise b. Vehb

İsmi Hârise b. Vehb el-Huzâ'i'dir. Ubeydullah b. Ömer'in anne tarafından kardeşidir¹⁶⁹. Hz. Peygamberden rivâyette bulunan sahâbelerdendir. Cündüb el-Hayr ve Hafsa binti Ömer gibi sahâbîlerden de rivayetleri vardır. Kendisinden de Ma'bed b. Hâlid, Ebû İshâk¹⁷⁰ ve Müseyyib b. Râfi' rivâyette bulunmuşlardır¹⁷¹.

İzzü'd-dîn İbnü'l-Esîr, ashab tanıtımı için yazdığı meşhur eseri *Üsdü'l-ğâbe fî mârifeti's-sahâbe*'sinde, Hârise b. Vehb hakkında çok az bilgi vermiştir¹⁷². Sahâbe ricâline âit bir diğer önemli eser olan İbn Hacer'in *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* adlı eserinde, Hârise b.

¹⁶⁴ İbn Mencûyeh el-İsbahânî, *Ricâlû Sahîhi Müslim*, II, 72

¹⁶⁵ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 264

¹⁶⁶ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 264

¹⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 388

¹⁶⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 411

¹⁶⁹ İbn Abdilberr, *el-İstiâb fî mârifeti'l-ashâb* I, 370 ; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 430

¹⁷⁰ İbn Abdilberr, *el-İstiâb fî mârifeti'l-ashâb*, I, 370

¹⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 154

¹⁷² Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 430

Vehb'in el-Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh*'lerinde dört rivayetin bulunduğu kaydedilmiştir¹⁷³.

Hârise b. Vehb de Kûfe'ye yerleşen sahâbîlerdendir¹⁷⁴. Ebû İshâk'ın Kûfe'de hadis aldığı ashâb arasında yer alır. Ebû İshâk'ın Hârise'den rivayetleri namazla ilgilidir¹⁷⁵.

2.2.1.3. Süleymân b. Sured (ö. 65/684)

Tam adı Süleymân b. Sured b. el-Cevn b. Ebî'l Cevn b. Munkiz b. Rebi'a b. Asram b. Harâm el-Huzâ'i' el-Kûfî'dir¹⁷⁶. Künyesi Ebû'l- Mutarri'f'tir¹⁷⁷.

Câhiliyye döneminde ismi Yesâr'dı. Hz. Peygamber ismini Süleymân olarak değiştirmiştir¹⁷⁸. Kavmi içinde sözü dinlenen biriydi¹⁷⁹. İbâdete düşkündü. Kûfe'ye yerleşen ashâbın öncülerindendi¹⁸⁰. Hz. Ali ile birlikte tüm savaşlara katılmıştır¹⁸¹. Hz. Hüseyin'in öldürölmesinden sonra asker toplayıp Hüseyin'in katillerine hesap sormak için yola çıkmış, yolda Ubeydullah b. Ziyâd'la karşılaşmıştır. Süleymân b. Sured ve yanındakiler Aynü'l- Verde¹⁸² denilen yerde 65¹⁸³ yılında Ubeydullah b. Ziyâd ve adamları tarafından şehid edilmişlerdir¹⁸⁴. İbn Abdilberr, onun çok faziletli bir zat olduğunu belirtmektedir¹⁸⁵.

¹⁷³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 708

¹⁷⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 154

¹⁷⁵ İbn Mencûyeh el-İsbahânî, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, II, 72

¹⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 181

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 297

¹⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 297 ; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 181

¹⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 297

¹⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 297

¹⁸¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 297

¹⁸² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 253

¹⁸³ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 253

¹⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 297

¹⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 181

Hız. Peygamberden rivayetlerinin yanında Übeyy b. Kâ'b, Ali b. Ebî Tâlib, Hasen b. Ali, Cübeyr b. Mut'im (r. anhum) gibi sahâbîlerden de rivayetleri vardır. Kendisinden de talebeleri Ebû İshâk başta olmak üzere Yahyâ b. Ma'mer, Adiy b. Sâbit, Abdullah b. Yesâr el-Cühenî ve Ebu'd-Duhâ gibi zâtlar rivâyette bulunmuşlardır¹⁸⁶. Ebû İshâk'ın Süleymân b. Sured'den rivayetleri namazla ilgilidir¹⁸⁷.

2.2.1.4 Zeyd b. Erkâm (ö. 66/686)

Tam ismi Zeyd b. Erkâm b. Zeyd b. Kays b. en-Nu'mân b. Mâlik b. el-Eğar b. Sa'lebe b. Ka'b b. Sâ'lebe el-Hazrecî el-Ensârî'dir¹⁸⁸. Künyesi Ebû Amr'dır. Ebû Umâre, Ebû Enîse, Ebû Hamze gibi farklı künyeleri olduğu da söylenmiştir¹⁸⁹.

Hız. Peygamberle birlikte on yedi gazveye katılmıştır¹⁹⁰. İlk katıldığı Hendek Gazvesi'dir¹⁹¹. Allahü Teâlâ'nın (c.c) hakkında âyet indirdiği sahâbîlerdendir¹⁹². Hız. Ali'nin en yakın arkadaşlarındandır¹⁹³. Hız. Ali'yle birlikte Siffin Savaşı'na katılmıştır¹⁹⁴. Kûfe'ye yerleşen ashab arasındadır¹⁹⁵. Ebû İshâk onunla Kûfe'de görüşmüştür.

Hız. Peygamberden -sallallahü aleyhi ve sellem- rivâyette bulunanlardandır. Ayrıca Hız. Ali'den de rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de kitâbet yoluyla Enes b. Mâlik, Ebu't-Tufeyl, Nadr b. Enes, Ebû Osmân en-Nehdî, Ebû Amr eş-Şeybânî, Ebu'l-Minhâl Abdurrahmân b. Mut'im, Ebû İshâk, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, Abdu Hayr el-

¹⁸⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 181

¹⁸⁷ İbn Mencûyeh el-İsbahânî, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, II, 72

¹⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 124

¹⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 124; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 344

¹⁹⁰ İbn Abdilberr, *el-İstiâb fî mârifeti'l-ashâb*, II, 108

¹⁹¹ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 414

¹⁹² İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 488 ; a mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 222

¹⁹³ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 414

¹⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 345

¹⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, II, 124

Hemdânî, Tâvus, Ebû Hamza Talha b. Yezîd, Abdullah b. Hâris el-Basrî, Abdurrahman b. Ebî Leylâ, el-Kâsım b. Avf, Yezîd b. Hibbân et-Teymî ve başkaları rivâyette bulunmuşlardır¹⁹⁶. Ebû İshâk'ın Zeyd b. Erkâm'dan rivayetleri Hac ve Cihad'la ilgilidir¹⁹⁷. Kûfe'de 68/687 yılında vefat etmiştir¹⁹⁸. 65/684¹⁹⁹ ve 66/686²⁰⁰ yılında vefat ettiğini söyleyenler de olmuştur.

2.2.1.5. Câbir b. Semüre (ö. 72/691)

Adı Câbir b. Semüre b. Cünâde b. Cündüb b. Huceyr b. Ruâb b. Habîb b. Sûvâe b. Âmir b. Sa'saa el-Âmirî es-Sûâî'dir²⁰¹. Künyesinde ihtilaf edilmiştir. Künyesinin Ebû Hâlid veya Ebû Abdillâh olduğu söylenmiştir²⁰². Babası Semüre de (r.a) sahâbedendir. Buhârî, *Sahîh*'in de ondan hadis rivayet etmiştir²⁰³. Câbir b. Semüre de Kûfe'ye yerleşen ashab içerisinde yer alır²⁰⁴. Ebû İshâk onunla Kûfe'de görüşmüş ve ilim almıştır.

Hiz. Peygamberden rivayetlerde bulunmuştur. Kendisinden de talebeleri Simâk, Ebû İshâk, Husayn ve pek çok kişi rivâyette bulunmuştur²⁰⁵.

72/691 yılında²⁰⁶ Kûfe'de vefat etmiştir²⁰⁷. Vefâtı, Bîşr b. Mervan'ın vâililiği dönemine rastlar²⁰⁸. Cenâze namazını Amr b. Hureys kıldırması²⁰⁹.

¹⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 344

¹⁹⁷ İbn Mencûyeh el-İsbahânî, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, II, 72

¹⁹⁸ İbn Abdilberr, *el-İstiâb fî mârifeti'l-ashâb*, II, 109

¹⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 345

²⁰⁰ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 414 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 345, a mlf., *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 222

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 304

²⁰² İbn Abdilberr, *el-İstiâb fî mârifeti'l-ashâb*, I; 296

²⁰³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 542

²⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 304

²⁰⁵ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 287

²⁰⁶ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 287

²⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 136

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, I, 304

2.2.1.6. Sahâbeden Diğer Hocaları

Ebû İshâk'ın hocalarını tespit etmek için tabakât kitaplarına baktığımızda, bize en geniş listeyi Cemâlu'd-dîn Ebu'l Haccâc Yusuf el-Mizzî'nin verdiğini görürüz. el-Mizzî meşhur eseri *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*'de Ebû İshâk'ın otuz kadarı sahâbeden olmak üzere birçok hocasının adını kaydetmiştir. Biz önce el-Mizzî'nin mezkur eserinde adını verdiği sahâbîleri buraya alacağız. Daha sonra da el-Mizzî'nin hocaları arasında kaydetmediği, bizim diğer tabakât kitaplarından tesbit ettiğimiz sahâbîleri de zikredeceğiz. Bir kısmı ihtilaflı olmak üzere Ebû İshâk'ın kendileriyle görüşüp hadis aldığı sahâbîleri el-Mizzî adı geçen eserinde şu şekilde sıralamıştır: Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687), Abdullah b. Ömer (ö. 73/692), Abdullah b. Zübeyr b. el-Avvâm (ö. 73/692), Abdurrahmân b. Ebzâ (ö. ?), Âbis b. Rebî'a (ö. ?), Adîy b. Hâtim et-Tâî (ö. 68/687), Amr b. Hureys el-Mahzûmî (ö. 85/704), Amr b. el-Hâris b. Ebî Dırâr el-Huzâî (ö. 50/670), Cebele b. Hârise el-Kelbî (ö. ?), Cerîr b. Abdullah el-Becelî (ö. 51/671), Cürey b. Küleyb en-Nehdî (ö. ?), Ebû Cuhayfe Vehb b. Abdullah es-Suâî (ö. 74/693), Enes b. Mâlik (ö. 93/712), Eş'as b. Kays el-Kindî (ö. 40/660), Hâlid b. Urfuta el-Uzrî (ö. 64/683), Hârise b. Vehb el-Huzâî (ö. ?), Hubşî (Hubeyş) b. Cünâde (ö. ?), Matar b. Ukâmis (ö. ?), Mesver b. Mahreme (ö. 64/683), Mu'âviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680), Muğîre b. Şu'be (ö. 50/670), Nu'mân b. Beşîr (ö. 65/684), Râfi' b. Hâdîc (ö. 73/692), Sa'sa'a b. Sûhân (ö. ?), Seleme b. Kays el-Eşca'î (ö. ?), Umâre b. Ruveybe es-Sekafî (ö. 70/689), Urve b. Ca'd el-Bârikî (ö. ?), Üsame b. Zeyd (ö. 54/674), Zeyd b. Erkâm (ö. 65/684), Zi'l Cevşen ed-Dıbâbî (ö. ?)²¹⁰. el-Mizzî'de olmayıp ta diğer tabakât kitaplarında Ebû İshâk'ın hocası olarak tesbit ettiğimiz sahâbeler ise şunlardır: Sa'îd b. Zeyd (ö. 50/670)²¹¹, Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 63/682)²¹², Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)²¹³, Abdullah b. Yezîd el-Ensârî el-Hıtmî (ö. 64/683)²¹⁴.

²⁰⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 542

²¹⁰ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 103-108

²¹¹ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ*, IV, 377

²¹² ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 393; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 53

²¹³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 53

²¹⁴ ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, V, 393

2.2.2. Tabiünden Meşhur Hocaları

Ebû İshâk, otuz kadar sahâbenin yanında pek çok tâbiînle de görüşmüş ve onlardan ilim almıştır. Bir kısmı ihtilaflı olmakla beraber tabakât kitapları onun görüştüğü hocalarının uzunca listelerini vermektedirler. Biz burada bütün hocalarını tanıtmaya imkânına sâhip değiliz. Sâdece Ebû İshâk'ın hadis rivâyet ettiği meşhur beş hocasını kısaca tanıtacağız.

2.2.2.1 Mesruk b. el-Ecda' (ö. 63/682)

Tam adı Mesruk b. el-Ecda' b. Ümeyye b. Abdullah b. Mürr b. Selemân b. Ma'mer b. el-Hâris b. Sa'd b. Abdullah b. Vedâ'a el-Hemdânî el-Vâdi'î el-Kûfî'dir²¹⁵. Künyesi Ebû Â'îşe'dir²¹⁶. Babası İran asıllıdır. Yemen'e sonradan yerleşmişlerdir²¹⁷.

Hz. Ebû Bekir başta olmak üzere Ömer, Osmân, Ali, Mu'az b. Cebel, Habbâb b. el-Eret, İbn Mes'ûd, Übeyy b. Ka'b, Muğîre b. Şu'be, Zeyd b. Sâbit, İbn Ömer ve Âişe (r. anhüm) ve daha pek çok sahâbeden rivâyette bulunmuştur²¹⁸. Kendisinden de yeğeni Münteşir b. el-Ecda', Ebû Vâil, eş-Şa'bî, İbrâhim en-Nehâî, Ebû İshâk, Yahyâ b. Vessâb ve Abdurrahman b. Mes'ûd gibi bir çok ilim ehli rivâyette bulunmuştur²¹⁹. Ebû İshâk'ın, Mesruk'tan (ö. 63/682) rivayetleri namazla ilgilidir²²⁰.

İbn Hâcer (ö. 852/1448), Mesruk'un (ö. 63/682) muhadram olduğunu belirtmektedir²²¹. Şa'bî (ö. 103/721) onun hakkında, "Onun gibi ilim âşığı birini görmedim," demiştir²²².

²¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 100

²¹⁶ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 256

²¹⁷ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I-II, 49

²¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 100

²¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 100

²²⁰ İbn Mencûyeh el-İsbahânî, *Ricâlu Sahîhi Müslim*, II, 72

²²¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 528

²²² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 100

Mesruk (ö. 63/682), İbn Mes'ûd'un halka sünneti öğreten talebeleri arasında sayılmıştır²²³. Mesruk (ö. 63/682), fıkıh ilminde haklı bir şöhrete sahipti. Şa'bî' den (ö. 103/721) nakledildiğine göre fetvâ konusunda Şureyh'ten (ö.75/694) daha bilgiliydi. Şureyh onunla iştişarede bulunurdu²²⁴. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)), İbn Uyeyne'nin, Alkame'den sonra insanların en faziletlisi olarak Mesruk'u (ö. 63/682) gördüğünü nakletmektedir²²⁵. Mesruk b. el-Ecda' ilimde olduğu gibi ibâdetde de önde gelenlerdendi. Ebû İshâk, hocası Mesruk'la (ö. 63/682) bereber hacc yapmış ve onun uyumayıp devamlı ibadetle meşgul olduğunu, bu nedenle bâzen secde hâlindeyken uyuyakaldığını haber vermektedir. Mesruk'un (ö. 63/682) hanımı da onun ayakları şişinceye dek namaz kıldığını haber vermektedir²²⁶.

Tarihçilere göre 63/682 senesinde vefat etmiştir²²⁷. Ebû Nu'aym ise onun 62/681 yılında vefat ettiğini kaydeder²²⁸.

2.2.2.2. Amr b. Şurahbîl el-Hemdânî (ö. 63/682)

Tam adı Amr b. Şurahbîl el-Hemdânî Ebû Meysere el-Kûfî'dir²²⁹.

Hiz. Ömer, Ali, İbn Mes'ûd, Huzeyfe, Selmân, Kays b. Sâ'd b. Ubâde, Ma'kil b. Mukrin el-Müzenî, Âişe ve Nu'mân b. Beşîr'den (r. anhüm) rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Vâil, Ebû İshâk, Ebû Ammâr el-Hemdânî, Kâsım b. Muhaymire, Muhammed b. Münteşir ile akranlarından Mesrûk hadis rivâyetinde bulunmuşlardır²³⁰. Ebû İshâk, ondan Kûfe'de sema' etmiştir.

²²³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 100

²²⁴ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I-II, 49

²²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 100

²²⁶ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 256

²²⁷ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I-II, 50

²²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 100

²²⁹ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 78

²³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 40

Ebû Vâil onu İbn Mes'ûd'un ashabının en faziletliyelerinden saymaktadır²³¹. Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/847), "Amr b. Şurahbîl sika'dır." demiştir. Mesruk (ö. 63/682), "Kufe'de bana Amr b. Şurahbîl'den daha sevimli kimse yoktur" demiştir²³².

İbn Sa'd (ö. 230/844), Amr b. Şurahbîl'in İbn Ziyâd zamanında vefat ettiğini belirtmektedir²³³. İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Onun çok ibâdet ettiğini, namaz kılmaktan dizlerinin zedelendiğini söylemiştir. Ayrıca tâûn hastalığından vefat ettiğini zikretmektedir²³⁴. Cenaze namazını Şureyh kıldırılmıştır²³⁵.

2.2.2.3. Esved b. Yezîd en Nehâî (ö. 74/693)

Tam ismi Esved b. Yezîd b. Kays en Nehâî'dir. Künyesi Ebû Amr'dır. Ebû Abdurrahman diye künyelendirenler de bulunmaktadır²³⁶.

Hiz. Peygamber hayattayken doğduğu ve Câhiliye dönemine yetiştiği rivâyet edilmektedir²³⁷. Hiz. Ebû Bekir, Ömer, Ali, İbn Mes'ûd, Huzeyfe, Bilâl, Âişe, Ebu's-Senâbil, Ebû Mahzûra ve Ebû Mûsâ'dan (r. anhum) rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de oğlu Abdurrahmân, kardeşi Abdurrahmân, yeğeni İbrâhim b. Yezîd en-Nehâî, Ebû İshâk, Ebû Burde b. Ebî Mûsâ, Mûhârib b. Disâr, Eş'as b. Ebî's-Şa'sâ ve pek çok kişi rivâyette bulunmuştur²³⁸.

²³¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 40

²³² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 41

²³³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 40

²³⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 41

²³⁵ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 78

²³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 310

²³⁷ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I-II, 48

²³⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 310

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), onun sika olduğunu belirtmiştir. Ayrıca onun takvâ sâhibi bir şahsiyet olduğunu da haber vermiştir²³⁹. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/847) ve İbn Sa'd (ö. 230/844) Esved'in sika olduğunu belirtmişlerdir²⁴⁰. Seksen defa hacc ve umre yaptığı rivâyet edilmektedir²⁴¹. İbn Ebî Hayseme, Esved'in Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osmân'la (r.a) berâber hac yaptığını haber vermektedir. Yılın tamamını oruçlu geçirdiği nakledilmektedir. Hatta çok oruç tutmasından dolayı gözlerinden birini kaybettiği söylenmiştir. el-İclî onun sika olduğunu söylemiştir. İbrâhim en-Nehâî, Esved b. Yezîd en-Nehâî'yi İbn Mes'ûd'un ashabı arasında, fetvâya ehliyetli kişiler gurubunda zikretmiştir. İbn Hibbân (ö. 354/965) *es-Sikât*'ında onu fakîh ve zâhid olarak nitelemiştir²⁴². İki günde bir Kur'ân'ı hatmettiği nakledilmiştir²⁴³. Ebû İshâk, Esved b. Yezîd'in Kûfe'de 75/695 yılında vefat ettiğini söylemiştir. Başkaları ise 74/693 yılında vefat ettiğini söylemişlerdir²⁴⁴.

2.2.2.4. Sa'id b. Cübeyr (ö. 95/713)

Tam adı Sa'id b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî el-Vâlibî el-Kûfî'dir. Künyesi Ebû Muhammed'dir. Ebû Abdillâh diye künyelendirenler de vardır²⁴⁵. Kûfelilerin mevlâsıdır²⁴⁶.

İbn Abbâs, İbnü'z-Zübeyr, İbn Ömer, İbn Ma'kil, Adiy b. Hâtim, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Ebû Hureyre (r.a) ve daha pek çok kişiden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de oğulları Abdûlmelik ve Abdullah, Ya'lâ b. Hâkim, Ya'lâ b. Müslim, Ebû İshâk ve pek çok sayıda muhaddis rivâyette bulunmuştur²⁴⁷. Ebû İshâk'ın Kûfe'de hadis aldığı hocalarındandır.

²³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 310

²⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 310

²⁴¹ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 251

²⁴² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 310

²⁴³ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 251

²⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 310

²⁴⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 10

²⁴⁶ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 77

²⁴⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 11

Kûfe halkı İbn Mes'ûd'a fetva istemeye geldiklerinde, "Sizin aranızda İbn Ümmü'd-Dehmâ (Sa'id b. Cübeyr) yok mu?" diye sorduğu nakledilmektedir²⁴⁸. Geceleri sabahlara kadar ibadet edip gözyaşı döktüğü, iki günde bir Kur'ân'ı hatmettiği nakledilmiştir²⁴⁹.

Haccâc tarafından 95/713 yılının Şa'ban ayında, 49 yaşlarındayken şehid edilmiştir²⁵⁰. Amr b. Meymûn'un naklettiğine göre Sa'id b. Cübeyr şehid edilince, babası : "Sa'id b. Cübeyr vefat etti, yeryüzünde onun ilmine muhtaç olmayan kimse yoktu," demiştir²⁵¹. İbn Hibbân (ö. 354/965), onu *es-Sikât*'ında zikretmiş ve fakîh, âbid, fazilet ve vera' sâhibi bir kişi olduğunu belirtmiştir²⁵².

2.2.2.5. Sıle b. Züfer

Tam adı Sıle b. Züfer el-Absî el-Kûfî'dir. Künyesi Ebu'l Alâ'dır. Künyesine Ebû Bekir diyenler de bulunmaktadır²⁵³.

Sıle b. Züfer, Ammâr b. Yâsir, Huzeyfe el-Yemânî, İbn Mes'ûd, Ali ve İbn Abbâs'tan hadis rivâyet etmiş, kendisinden de Ebû Vâil, Rib'î b. Hirâş, Müstevrid b. Ahnef, Ebû İshâk, Eyyûb es-Sahtiyânî gibi hadisçiler rivâyette bulunmuşlardır²⁵⁴.

İbn Hirâş ve Hatib el-Bağdâdî, Sıle'nin "sika" olduğunu söylemişlerdir. İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Şu'be, "Sıle altın kalplidir." demiştir²⁵⁵. Mus'ab b. Zübeyr'in vâililiği döneminde vefat etmiştir²⁵⁶.

²⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 11

²⁴⁹ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 77

²⁵⁰ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I-II, 77

²⁵¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 110

²⁵² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 11

²⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 401

²⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 401

²⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 401

²⁵⁶ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 505

2.2.2.6. Tâbiünden Diğer Hocaları

Tâbiünün orta tabakasından olan Ebû İshâk, daha önce de değindiğimiz gibi sahâbenin yanında tâbiünün büyüklerinden pek çok kişiyle de görüşmüş ve onlardan ilim almıştır. Tabakât kitaplarına baktığımızda hocalarıyla ilgili uzunca listelerle karşılaşırız. Tesbitimize göre Sahâbeden olan hocalarında olduğu gibi tâbiünden olan hocalarında da en uzun listeyi el-Mizzî vermiştir. el-Mizzî *Tehzîbü'l-Kemâl* adlı eserinde Ebû İshâk es-Sebî'î'nin tâbiîn tabakasındaki hocalarını şu şekilde sıralamıştır : Erbide et-Teymî (ö. ?), Erkam b. Şurahbîl (ö. ?), el-Eğar b. Süleyk (ö. ?), Eğar b. Ebî Müslim (ö. ?), Büreyd b. Ebî Meryem es-Selûlî (ö. 144/ 761), Hâris b. Abdullah el-A'ver (ö. 65/684), Hârise b. Mudarrib (ö. ?), Himmân (ö. ?), Hâlid b. Kusem b. el-Abbâs b. Abdü'l-Muttâlib (ö. ?), Hayseme b. Abdurrahmân el-Cu'fî (ö. 80/689), Dârim el-Kûfî (ö. ?), Zekvân b. Ebî Sâlih es-Semmân (ö. 101/719), Rebî' b. el-Berâ b. Âzib (ö. ?), Zübeyr b. Adî (ö. 131/748), Zeyd b. Yüsî' (ö. ?), es-Sâib (ö. ?), Sa'd b. İyâz es-Sümâlî (ö. ?), Sa'id b. Zî Huddân (ö. ?), Sa'id b. Ebî Kerb (ö. ?), Sa'id b. Vehb (ö. 75/694), Şureyh b. Nu'mân es-Sâidî (ö. ?), Şerîk b. Hanbel-el-Absî (ö. ?), Talha b. Musarraf (ö. 112/730), Âsım b. Damre es-Selûlî (ö. 74/693), Âsım b. Amr el-Becelî (ö. ?), Âmir b. Sa'd el-Becelî (ö. ?), Amir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (ö. 103/721), Abdullâh b. Ebû Basîr el-Abdî (ö. ?), Abdullâh b. Hâris b. Nevfel (ö. 79/698), Abdullah b. Halîfe el-Hemdânî (ö. ?), Abdullah b. Halil el-Hadramî (ö. ?), Abdulah b. Sa'id b. Cübeyr (ö. ?), Abdullâh b. Utbe b. Mes'ûd (ö. 70/689), Abdullah b. Atâ (ö. ?), Abdullah b. Kays (ö. ?), Abdullah b. Mâlik el-Hemdânî (ö. ?), Abdullah b. Makîl b. Mukarrin el-Müzenî (ö. 88/707), Abdullah b. Vehb (ö. ?), Abdullah el-Behiyy (ö. ?), Abdulcebbâr b. Vâil b. Hucr (ö. 112/730), Abdu Hayr el-Hemdânî (ö. ?), Abdurrahmân b. el-Esved b. Yezîd en-Nehâî (ö. 99/717), Abdurrahmân b. Sa'd Mevlâ İbni Ömer (ö. ?), Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (ö. 83/702), Abdurrahmân b. Yezîd en-Nehâî (ö. 83/702), Ubeydullah b. Cerîr b. Abdullah el-Becelî (ö. ?), Abîde b. Rabî'a (ö. ?), Abîdetü's Selmânî (ö. 72/691), Adîy b. Sâbit el-Ensârî (ö. 116/734), Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 114/732), İkrime el-Berberî (Mevlâ İbni Abbâs) (ö. 104/722), Alkame b. Kays en-Nehâî (ö. 60/680), Ali b. Rabî'a el-Vâlibî (ö. ?), Umâre b. Abdin el-Kûfî (ö. ?), Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 65/684), Amr b. Evs es-Sekafî (ö. 90/709), Amr b. Ebî

Cündüb (ö. ?), Amr b. Hubşî ez-Zübeydî (ö. ?), Ebî Meysere Amr b. Şurahbîl el-Hemdânî (ö. 63/682), Amr b. Meymûn el-Evdî (ö. 74/693), Amr b. Zî Mürr el-Hemdânî (ö. ?), Alâ b. Arâr (ö. ?), Ayzâr b. Hureyz (ö. 110/728), Ferve b. Nevfel (ö. ?), Kasım b. Abdurrahmân b. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 120/738), Kâsım b. Muheymire (ö. 100/718), Kays b. Ebî Hâzım (ö. 90/709), Kûmeyl b. Ziyâd (ö. 82/701), Mâlik b. Zübeyd el-Hemdânî (ö. ?), Mucâhid b. Cebr el-Mekkî (ö. 102/720), Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 80/699), Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn (ö. ?), Müslim b. Nüzeyr (ö. ?), Müslim b. el-Batîn (ö. ?), Müseyyib b. Râfi' (ö. 105/723), Mus'ab b. Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 105/721), Mağrâ el-Abdî (ö. ?), Mühelleb Ebî Safre el-Ezdî (ö. 82/721), Mûsâ b. Talha b. Ubeydillâh (ö. 103/721), Nâciye b. Kâ'b el-Esedî (ö. ?), Nâfi' Mevlâ İbni Ömer (ö. 112/735), Numeyr b. Ğarîb (ö. ?), Hânî b. Hânî (ö. ?), Hübeyre b. Yerîm (ö. 66/685)- Ebû İshâk'ın hanımı Âliye'nin dayısı-, Hüzeyl b. Şurahbîl (ö. ?), Hilâl b. Yesâf (ö. ?), Vehb b. Câbir el-Hayvânî (ö. ?), Yahyâ b. Vessâb (ö. ?), Ebû'l- Ahves el-Cüşemî (ö. ?), Ebû Esmâ es-Saykâl (ö. ?), Ebî Bürde b. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. ?), Ebû Basîr el-Abdî (ö. ?), Ebû Habîbe et-Tâî (ö. ?), Ebî Huzeyfe el-Erhâbî (ö. ?), Ebî Hayye b. Kays el-Vâdi'î (ö. ?), Ebû Abdullah el-Cedelî (ö. ?), Ebû Abdurrahmân es-Sülemî, Ebû Ubeyde b. Abdillâh b. Mes'ûd, Ebû Ömer el-Behrânî, Ebû Amr eş-Şeybânî, Ebî Leylâ el-Kindî, Ebî'l-Muğîre el-Becelî²⁵⁷. Ayrıca el Mizzî'nin zikretmediği Hilâl b. Abdullah²⁵⁸, Avf b. Mâlik²⁵⁹, Umâre b. Abdillâh²⁶⁰ ve Amr b. Ğâlib²⁶¹.

2.2.3. Rivâyette Teferrüd Ettiği Hocaları

Müslim b. Haccac en-Neysâbü'rî (ö. 261/972), *el-Münferidât ve'l-vuhdân* isimli eserinde Ebû İshâk'ın rivayette teferrüd ettiği hocalarının isimlerini kaydeder²⁶². Kaynak kitaplarda Ebû İshâk'ın teferrüd ettiği hocalarının hayatlarına baktığımızda, haklarında çoğunlukla çok az bilgi bulunan ve meçhul kişiler olduğunu gördük. Bu yüzden de burada sadece

²⁵⁷ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 103-108

²⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 73

²⁵⁹ ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, V, 393

²⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 354

²⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 73

²⁶² Müslim b. Haccac, *el-Münferidât*, I, 72, 128-140

isimlerini zikretmekle yetindik. en-Neysâbûrî (ö. 261/972) râvilerin bazılarının isimlerinden sonra o ravinin hadisi kimden aldığını belirtmiştir. Biz de o ravileri parantez içinde belirttik. en-Neysâbûrî'nin ismini zikrettiği râviler şunlardır: Abde b. Hazen, Abdullah b. Basîr el-Abdî, Abdullah b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Ğâlib, Abdullah b. Halîfe, Abdullah b. Kays, Abdullah b. Mâlik el-Hemdânî, Abdullah b. Mersed, Abdullah b. Sa'd (-Saîd b. Cübeyr), Abdullah b. Seyf, Abdullah b. Zî'b, Abdurrahmân b. Ednân (-Abdurrahmân b. Hâmil), Abdurrahmân b. Müdrîk el-Ahmesî, Abdurrahmân b. Sa'îd, Abdurrahmân b. Yezîd el-Fâyişî, Abdurrahmân Bedîl el-Hemdânî, Abîde b. Rabî'a (-Ayyâş b. Rabî'a-Osmân), Alâ b. Arâd el-Esedî, Ali b. Alkame el-Enmârî, Amr b. Abdullah el-Esamm, Amr b. Ba'ce el-Bârikî, Amr b. Sa'îd, Amr b. Zû Mirr, Amr b. Zurâre, Atiyye Mevlâ Osmân, Cebbâr et-Tâî, Cebel, Ebû Esmâ (-Enes), Ebû Habîbe et-Tâî, Ebû Hayye b. Kays el-Vâdî'î, Ebû Hilâl Ğayrî Müsemmâ, Ebû Hübeyre, Ebû İbrâhim (-Âişe), Ebû Mâlik, Ebû Mesâfî', Ebû Nasr b. Huzeyfe, Ebû Temâme es-Sâidî, Ebu'l Haccâc el-Ezdî, Ebu'l Halîl, El-Muhârik, Erkâm b. Ya'kûb, Es-Sunâbih b. Abdurrahmân, Fâidü'l Hemdânî, Hacîn et-Tağlebî, Halid b. İyâs, Hânî b. Hânî, Harb b. Ali, Hassân b. Vâkid, Heysem b. Hubeys, Hilâl b. Kays, Husayn Sâhibü Şurtatü Ali, Huzeyme el-Absî, Hübeyre b. Yeryem, İbrâhim (-Ebîhi-en Nisâ), Karze b. Ertâde, Kays b. Kerkem, Kays b. Şefî, Kays el-Hârifî, Küdeyr ed-Dabbî, Malik b. el-Eğarr, Mâlik b. Zebîd , Muğîre b. Abdulcedelî, Muhammed b. Zeyd (Abdurrahmân b. Hâlid b. el-Velîd), Mücemmi' b. er-Rida' el-Erhabî, Nemr b. Mâlik, Nümeyr b. Arîb, Nümeyr b. Zeyd Ebû Züheyr, Osmân b. Süreyc, Rezîn b. Ubeyd, Sa'd b. Şefî, Sa'îd b. İyâz, Sa'îd b. Sa'îd el-Hâşimî, Sa'îd b. Zî Hiddân, Sa'îd Nemrân, Sa'sa'a b. Zeyd, Sâlim b. Ebî'l Ca'd el-Bârikî, Seniyy b. Semüre en-Nehdî, Süleymân, Tarfetü'l Müslî, Temlikü'l-Hârikiyye, Ubeyde b. Rabî'a, Ubeydullah b. El-Muğîre, Ubeydullah'il-A'cem, Umâre b. Es-Selûlî, Umeyr b. Hilâl, Umeyre b. Ziyâd b. Mücâlid, Ümmü Fezâre, Vehb b. Câbir el-Hayvânî, Velîd el-Mühellebî, Yeryem b. Sa'd, Yezîd b. Hamîd, Yezîd b. Hânî el-Hemdânî, Yezîd b. Zeyd, Yezîdü'l Esamm, Zeyd b. Yesî', Zü'l Cevşen ed-Dabâbî²⁶³.

²⁶³ Müslim b. Haccac, *el-Münferidât*, I, 72, 128-140

2.3. MEŞHUR TÂLEBELERİ

Ebû İshâk'ın talebeleri (râvileri) arasında İbn Sîrin (ö. 110/728) gibi aynı zamanda hocası olan, Zührî (ö. 124/742), Katâde (ö. 118/736) ve Safvân b. Süleym (ö. 132/749) gibi akranı olan muhaddisler vardır²⁶⁴. Ayrıca İmam-ı A'zam (ö. 150/767)²⁶⁵ gibi büyük müctehidler de kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. Burada, Ebû İshâk'ın talebelerinden rivâyette meşhur olan on tanesini kısaca tanıtacağız.

2.3.1. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)

Tam adı Süfyân b. Sa'id b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî'dir. Künyesi Ebû Abdillâh'tir.²⁶⁶. Babası Sa'id, Ebû İshâk eş-Şeybânî, Ebû İshâk, Abdülmelik b. Umeyr ve Abdurrahman b. Âbis b. Rebi'a gibi pek çok kişiden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de Ca'fer b. Berkân, İbn İshâk, Ebân b. Sa'leb, Şu'be, Zâide, Evzâ'î ve pek çok muhaddis rivâyette bulunmuştur²⁶⁷.

Ebû İshâk'ın talebeleri arasında en güvenilir kişinin Süfyan es-Sevrî olduğu söylenmiştir²⁶⁸. Şu'be (ö. 160/777) ve Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/847): "Sufyan , hadis ilminde emîrül mü'minîndir." demişlerdir²⁶⁹. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), " Bin yüz hocadan hadis yazdım. Onlar içerisinde Süfyan'dan daha faziletlisini görmedim." demiştir²⁷⁰. Şu'be, "Süfyan benden daha hâfızdır." demiştir²⁷¹. Yahyâ b. Sa'id el-Kattân da (ö. 198/813), "Bana Şu'beden daha sevimli kimse yoktur. Ona kimse denk olamaz. Ancak Süfyan ona muhalefet ettiğinde Süfyan'ın sözünü alırım" demiştir. ed-Dûrî, Yahyâ b. Ma'in'in fıkıh,

²⁶⁴ ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, V, 394

²⁶⁵ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l -huffâz*, I-II, 168

²⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 101

²⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 102

²⁶⁸ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 109; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 54

²⁶⁹ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l -huffâz*, I-II, 204

²⁷⁰ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l -huffâz*, I-II, 204, İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 102

²⁷¹ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l -huffâz*, I-II, 204

hadis, zühd gibi hemen her konuda Süfyan'ı zamanının en üstünü olarak gördüğünü nakletmektedir²⁷².

Hatib el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) de belirttiği gibi Süfyan es-Sevrî hadis ilminde olduğu gibi diğer İslâmî ilimlerde de "imam"dır. Ayrıca vera'ı, zühdü, takvası ve ihlası ile örnek bir şahsiyettir²⁷³. Süfyan es-Sevrî Basra'da 161/777 yılı, Şa'bân ayında vefat etmiştir²⁷⁴.

2.3.2. Yûnus b. Ebî İshâk (ö. 159/776)

Tam ismi Yûnus b. Ebî İshâk Amr b. Abdillâh el-Hemdânî el-Kûfî'dir. Ebû İsrâîl diye künyelenir²⁷⁵. Babası Ebû İshâk, Enes b. Ebî Bürde, Ebî Bekir b. Ebî Ebî Mûsa el-Eş'arî, Yezîd b. Ebî Meryem, Bekir b. Mâ'iz, Muhârib b. Disâr, Âmir eş-Şâ'bî ve Hasan el-Basrî'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de oğulları İsâ ve İsrâîl, es-Sevrî, İbnü'l Mübârek, İbn Mehdî, Kattân, Vekî', Ebû İshâk el-Fezârî, Nadr b. Şümeyl ve Fadl b. Dükeyn gibi çok sayıda muhaddis rivâyette bulunmuştur²⁷⁶.

Ahmed b. Ya'kûb el-Hemedânî (ö. 334/945), onun fakih olduğunu belirtmektedir²⁷⁷. Yahyâ İbn Ma'in, onun sika olduğunu belirtmiştir. İbn Hibbân (ö. 354/965), onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir. En-Nesâî de onun hakkında: "leyse bihi be's."²⁷⁸ demiştir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) hadisinde ıztırap bulunduğunu belirtmiştir. Ebû Hâtim, onun sadûk olduğunu

²⁷² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 102

²⁷³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 102

²⁷⁴ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I-II, 206

²⁷⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 379

²⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 379

²⁷⁷ Ahmed b. Ya'kûb el-Hemedânî, *el-İklîl min ahhâri Yemen ve ensâbi Himyer*, X, 64,

²⁷⁸ Genellikle sika raviler için ta'dil ifadesi olarak kullanılan bu terimin ortaya çıkışı, tarihi gelişimi ve çeşitli kullanımları için bkz. Yücel, Ahmed, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, s. 141-151

fakat hadisiyle ihticac edilemeyeceğini belirtmiştir²⁷⁹. Yûnus b. Ebî İshâk, 159/776 yılında vefat etmiştir²⁸⁰.

2.3.3. İsrâil b. Yûnus (ö. 162/778)

Tam adı İsrâil b. Yûnus b. Ebî İshâk es-Sebî'î el-Hemdânî el-Kûfî'dir. Ebû Yûsuf diye künyelenir²⁸¹. Ebû İshâk'ın torunudur. Dedesi Ebû İshâk, Ziyâd b. Kilâbe, Zeyd b. Cübeyr, Âsım b. Behdele, Âsım el-Ahvel, Semmâk b. Harb, el-A'meş, İsmâil es-Süddî, Hişâm b. Urve ve Yûsuf b. Ebî Bürde'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de oğlu Mehdî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Nadr b. Şümeyl, Abdurrezzâk, Veki', Ebû Nu'aym ve daha pek çok sayıda kişi rivâyette bulunmuştur²⁸². el-Mizzî meşhur eseri *Tehzîbü'l-Kemâl*'de İsrâil'in çok sayıda hoca ve talebesinin ismini vermiştir²⁸³.

İsrâil'in h. 100 yılında doğduğu rivayet edilmektedir. Ahmed b. Hanbel'e-(ö.241/855) "Şerîk mi yoksa İsrâil mi rivayet konusunda daha güvenilirdir?" diye sorulunca: "İsrâil, Şerik'ten daha güvenilirdir. Çünkü o sema' ettiği hadisler hususunda dikkatliydi." demiştir. Ahmed b. Hanbel'den nakledilen başka bir rivayette ise Şerik'in İsrâil'den daha güvenilir olduğunu söylemiştir²⁸⁴. Ahmed b. Hanbel-(ö.241/855), Ebû Hâtım (ö. 277/890) ve el-İclî (ö. 261/865) onun sika olduğu öne sürülmüştür²⁸⁵. Kardeşi İsâ b. Yunus'un naklettiğine göre o, Ebû İshâk'ın hadislerini Kur'an'dan bir Sûre gibi ezberlerdi²⁸⁶. Süfyân ve Şerîk Ebû İshâk'ın hadislerini sormak üzere Yûnus b. Ebî İshâk'a geldiklerinde o, "Oğlum İsrâil'e gidiniz. Çünkü o, Ebû İshâk'ın hadislerini hem rivayet, hem de hıfz yönüyle benden daha

²⁷⁹ ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 355

²⁸⁰ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 402

²⁸¹ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 515; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 237

²⁸² ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 355-356; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 238

²⁸³ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 515-518

²⁸⁴ ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 355-356

²⁸⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 238

²⁸⁶ ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I-II, 214; a mlf., *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 356

iyi bilir. O, gözleri görmez olduğunda dedesinin rehberiydi.” demiştir²⁸⁷. ez-Zehebî (ö. 748/1347) onun hâfız, huccet, sâlih, huşû sâhibi ve ilim menba’ı olduğunu belirtmekte, ayrıca onun hakkında yapılan tenkitlerin dikkate alınmayacağını zîrâ Şeyhân’ın kendisiyle ihticâc ettiklerini zikretmektedir²⁸⁸. İsrâîl’in, dedesi Ebû İshâk’ın hadislerini yazdığı ve bu kitaplardan rivayetlerde bulunduğu bilinmektedir²⁸⁹. Ayrıca hadis yazdırmak için imla meclisleri tertip ettiği nakledilmektedir²⁹⁰. İbn Hazm onun zayıf olduğunu söylemiştir²⁹¹. İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *es-Sikât*’ında zikretmiştir. Hatib el-Bağdâdî’nin belirttiğine göre Bağdâd’a gelmiş ve orada hadis rivâyet etmiştir²⁹². 162/778 yılında vefat etmiştir²⁹³.

2.3.4. el-A’muş (ö. 148/765)

İsmi Süleymân b. Mihrân el-A’muş el-Esedî el-Kâhilî’dir. Künyesi Ebû Muhammed’dir. Kûfe’lilelerin mevlâsıdır. Kendisi aslen Rey şehrindendir²⁹⁴.

Enes b. Mâlik’e yetişmiş ve ondan hadis almıştır. İbn Ebî Evfâ (İkrime), Ebî Vâil, Zirr, Ebû Amr eş-Şeybânî, el-Ma’rûr b. Yezîd ve pek çok kişiden hadis almıştır. Râvileri arasında Şu’be, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Zâide, Vekî’, Ubeydullah b. Mûsâ, Yâ’lâ b. Ubeyd ve Ebû Nu’aym sayılabilir²⁹⁵.

Ali b. el-Medîni (ö. 234/748), onun bin üç yüz hadis bildiğini söylemiştir²⁹⁶. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/823): “el-A’muş, Kur’ân’ı en iyi okuyan, hadiste hıfzı en sağlam olan ve

²⁸⁷ ez-Zehebî, *Siyerüa’lâmi’n-nübelâ*, VII, 357-8

²⁸⁸ ez-Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, I-II 214

²⁸⁹ el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 520-522

²⁹⁰ ez-Zehebî, *Siyerüa’lâmi’n-nübelâ*, VII, 356-358

²⁹¹ ez-Zehebî, *Siyerüa’lâmi’n-nübelâ*, VII, 358

²⁹² Hatib el Bağdâdî, *Târihü Bağdâd*, VII, 20

²⁹³ ez-Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, I-II, 214

²⁹⁴ ez-Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, I-II, 154

²⁹⁵ ez-Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, I-II, 154

²⁹⁶ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 465

ferâiz ilmini en iyi bilen kimseydi.” demiştir. Veki’ (ö. 196/811) de el-A’meş hakkında şöyle demiştir: “Yetmiş yıla yakın bir ömür sürdü, bir defa olsun iftitah tekbirini kaçırmadı”²⁹⁷. Kırâât ilminde de önemli bir yere sâhipti²⁹⁸. 148/765 yılı Rabîulevvel-ayında vefat etmiştir²⁹⁹.

2.3.5. Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 147/764)

Adı Ebû Bekir. b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî el-Hannât el-Mukrî’dir. Vâsilu’l Ahdeb’in mevlâsıdır. İsminde ihtilaf edilmiştir. İsmnin Muhammed, Abdullah, Şu’be, Ravbe ya da Müslim olduğu söylenmiştir. İbn Hacer’e (ö. 852/1448) göre, Ebû Bekir onun ismidir, künyesi değildir³⁰⁰.

Babası Ayyâş başta olmak üzere Ebû İshâk, Ebû Husayn, Osmân b. Âsım, Abdulaziz b. Râfi’ ve Abdulmelik b. Umeyr gibi zatlardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de es-Sevrî, İbnü’l Mübârek, Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Esved b. Âmir Şâzan gibi pek çok önde gelen ilim adamı rivayette bulunmuşlardır³⁰¹.

Yahyâ b. Ma’in onun sika olduğunu söylemiştir³⁰². İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *es-Sikât*’ında zikretmiştir³⁰³. Yaşı ilerleyince hafızası zayıflamış ve ihtilat yapmıştır³⁰⁴. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), onun sika ve sadûk olduğunu, fakat bazan hadis rivâyetinde hata yaptığını belirtmiştir³⁰⁵. 147/764 yılında vefat etmiştir³⁰⁶.

²⁹⁷ ez-Zehebî, *Tezkiratu’l -huffâz*, I-II, 154

²⁹⁸ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 254

²⁹⁹ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 465

³⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XI, 23

³⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XII, 31

³⁰² İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XII, 31

³⁰³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XII, 32

³⁰⁴ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 624

³⁰⁵ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 412

³⁰⁶ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 254

2.3.6. Fıtr b. Halîfe (ö. 150/767)

Tam adı Fıtr b. Halîfe el-Kuraşî el-Mahzûmî el-Kûffî'dir. Künyesi Ebû Bekir'dir. Mahzûmî kabilesinin mevlâsıdır³⁰⁷. Babası Halîfe'den, Amr b. Harîs, Atâ eş-Şeybî, Ebu'l Fadl Amr b. Vâsile ve Ebû İshâk es-Sebî'î gibi zatlardan rivayette bulunmuştur. Talebeleri arasında Abdullah b. Mübârek başta olmak üzere Veki', el-Kattân, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne ve Yahyâ b. Âdem gibi önemli şahsiyetler vardır³⁰⁸.

Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Sa'id, Yahyâ b. Ma'in ve el-Iclî onun sika olduğunu belirtmişlerdir. es-Sâcî, Fıtr'ın Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan üstün gördüğünü söylemiştir³⁰⁹. ez-Zehebî (ö. 748/1347 de onun şî'î olduğunu kaydetmiştir³¹⁰. es-Sa'dî, onun sika olmadığını söylemiştir. ed-Dârekutnî de Fıtr b. Halîfe'nin sika olmadığını ve Buhârî'nin onun hadisiyle ihticâc etmediğini belirtir³¹¹. 150/767 yılında vefat etmiştir³¹². 153/770 yılında vefat ettiğini söyleyenler de vardır³¹³.

2.3.7. Cerir b. Hâzim (ö. 170/786)

Tam ismi Cerir b. Hâzim b. Abdillâh b. Şücâ' el-Ezdî Ebu'n-Nadr el-Basrî'dir. Hadisçi Vehb'in babasıdır³¹⁴. Ebu't-Tufeyl, Ebû Recâ el-Utâridî, Hasan el-Basrî, İbn Sîrin, Katâde, Eyyûb ve Humeyd et-Tavîl gibi zatlardan rivayette bulunmuştur. Râvileri arasında el-A'meş, oğlu Vehb, Abdullah b. el-Mübârek, el-Firyâbî, Veki' ve Amr b. Âsım gibi önemli zatlar bulunmaktadır³¹⁵.

³⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 262

³⁰⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 262

³⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 262

³¹⁰ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 125

³¹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 263

³¹² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 262

³¹³ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 125; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 262

³¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 63

³¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 63

İbn Mehdî (ö. 198/823), “bana göre Cerîr, Kurre b. Hâlid’den daha güvenilirdir,” demiştir³¹⁶. Ahmed b. Sinân’ın İbn Mehdî’den naklettiğine göre o, “Cerir ihtilat yapmıştır. Hadisçi olan çocukları bu durumu fark edince babalarını hadis rivayetinden alıkoydular. Bundan dolayı kimse ihtilatından sonra Cerir’den hadis almamıştır.” demiştir. İbn Mâin, sika olduğunu, fakat Katâde’den rivayetlerinde zayıf olduğunu söylemiştir. Cerir’in hadisleri yazdığı bir kitâbı olduğu nakledilmektedir. Rivayetlerinde hata yaptığı nakledilmiştir. Ancak İbn Hibbân (ö. 354/965), es-Sacî ve pek çok hadisçi onun sika olduğu görüşündedir³¹⁷. Cerir b. Hâzim 170/786 senesinde vefat etmiştir³¹⁸.

2.3.8. Muhammed b. Aclân (ö. 148/765)

İsmi Muhammed b. Aclân el-Medenî el-Kuraşî’dir. Künyesi Ebû Abdillâh’tır. Fâtıma b. Velid b. Utbe b. Rebî’a’nın mevlasıdır³¹⁹. Enes b. Mâlik, babası Aclân, İkrime, Muhammed b. Ka’b, Nâfi’ ve Amr b. Şua’y b. gibi pek çok zattan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Bekir b. Mudar, Bîşr b. Mufaddal ve Yahyâ b. Sa’îd el-Kattân gibi önde gelen hadisçiler rivayette bulunmuşlardır³²⁰.

Ahmed b. Hanbel, Süfyan b. Uyeyne, İbn Ma’in ve Ebû Zür’a onun sika olduğunu belirtmişlerdir³²¹. Abdullah b. el-Mübârek, Medîne’de İbn Aclân’dan daha iyi bir ilim adamı olmadığını söylemektedir. ez-Zehebî de (ö. 748/1347) İbn Aclân’ın, “Müftî, fakih Rabbânî bir âlim ve kadri yüce bir şahsiyet olduğunu” söylemekte ve Mescîdi Nebevî’de

³¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 63

³¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 64

³¹⁸ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 291

³¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IX, 294

³²⁰ ez-Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, I-II, 165

³²¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IX, 295

büyük bir ilim halkasının bulunduğunu haber vermektedir³²². Muhammed b. Aclân Medîne’de 148/765 yılında vefat etmiştir³²³.

2.3.9. Zekâriya b. Ebî Zâide (ö. 149/766)

İsmi Zekâriya b. Ebî Zâide Hâlid b. Meymûn b. Feyrûz’dur. Babasının ismi Hübeyre el-Hemdâni, el-Vâdi’î, el-Kûfi’dır³²⁴.

Hocaları arasında Ebû İshâk başta olmak üzere Âmir eş-Şa’bî, Semmâk b. Harb, Sa’d b. İbrâhîm, Halid b. Seleme ve Abdulmelik b. Umeyr gibi tanınmış zatlar vardır. Râvileri arasında oğlu Yahyâ, es-Sevrî, Şu’be, İbnü’l Mübârek, İsâ b. Yûnus ve Yahyâ b. Sa’îd el-Kattân gibi önemli şahsiyetler vardır³²⁵.

Yahyâ b. Sa’îd el-Kattân (ö. 198/813), onun hakkında “leyse bihi be’s” demiştir. Ahmed b. Hanbel’e (ö. 241/855) Ebû İshâk’tan rivayet konusunda İsrâîl ile Zekeriya ihtilaf ettiklerinde hangisini tercih ettiği sorulunca, “Zekeriyya bana daha sevimlidir” demiş, daha sonra da “ikisi birbirine yakındır, ikisinin de Ebû İshâk’tan rivayetleri leyyin’dır” diyerek sözünü tamamlamıştır³²⁶. İbn Hacer (ö. 852/1448), onun tedlis yaptığını söylemiştir³²⁷. İbn Ebî Leylâ, onun zayıf olduğunu belirtmiştir. el-İclî’de onun sika olduğunu fakat semâ’ının Ebû İshâk’ın vefâtına yakın olduğunu belirtmiştir³²⁸. ez-Zehebî (ö. 748/1347), Zekâriya b. Ebî Zâide’nin 149/766 yılında vefat ettiğini söylemiştir³²⁹.

³²² ez-Zehebî, *Tezkiratu’l-huffâz*, I-II, 165

³²³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IX, 295

³²⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 293

³²⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 293

³²⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 293

³²⁷ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 216

³²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 293

³²⁹ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 405

2.3.10. Şerîk (ö. 177/793)

Tam adı Şerîk b. Abdullah b. Ebî Şerîk en-Nehâ'î el-Kûfî el-Kâdî'dir. Künyesi Ebû Abdillâh'tır³³⁰. Ziyad b. Alâka, Ebû İshâk, Abdülmelik b. Umeyr, Abbâs b. Züreyh, İsmâ'îl b. Ebî Hâlid ve Âsım b. Süleymân el-Ahvel-gibi pek çok zattan rivâyeti vardır. Kendisinden rivayet edenler arasında İbn Mehdî, Vekî, Yahyâ b. Âdem, Muhammed b. İshâk ve Hüseyim gibi muhaddisler bulunmaktadır³³¹.

Abdullah b. Mübârek'in belirttiğine göre, Şerîk Kûfelilerin hadislerini Süfyân es-Sevrî'den daha iyi bilirdi³³². Sâlih b. Ahmed'in babasından naklettiğine göre Şerîk'in Ebû İshâk'tan rivâyetleri kadîmdir (öncedir). Ebû İshâk'tan rivâyet husûsunda Züheyir, İsrâîl ve Zekerîyyâ'dan daha güvenilirdir. Yahyâ b. Ma'in, el-İclî, Vekî' ve İsâ b. Yûnus, Şerîk'in güvenilir olduğunu söylemişlerdir³³³. en-Nesâî onun hakkında "leyse bihi be's" demiştir³³⁴. Şerîk'in hadislerinde ğalat ve ıztırap bulunduğunu söyleyenler de olmuştur³³⁵. 177/793 yılında vefat etmiştir³³⁶.

2.3.11. Diğer Taleberi

Ebû İshâk'ın hocalarında olduğu gibi Ebû İshâk'ın talebeleri (râvileri) hususunda da en uzun listeyi el-Mizzî'nin *Tehzîbü'l-kemâl* adlı eseri vermektedir. Biz de oradan Ebû İshâk'ın talebelerini nakledeceğiz. el-Mizzî'ye göre Ebû İshâk'ın diğer talebeleri şunlardır: Abdullah b. Bişr er-Rakkî (ö. ?), Abdullah b. el-Muhtâr (ö. ?), Abdurrahmân b. Abdullah el-Mes'ûdî (ö. 160/777), Abdulcebbâr b. el-Abbâs (ö. 68/687), Abdurrahmân b. Humeyd b. Abdurrahmân er-Ruâsî (ö. ?), Abdülkerîm b. Abdurrahmân el-Becelî (ö. ?), Abdülmelik b.

³³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 304-305

³³¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 305

³³² ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 485

³³³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 305-6

³³⁴ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 485

³³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 306

³³⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 306

Sa'îd b. Ebcer (ö. ?), Abdülvehhâb b. Buht el-Mekkî (ö. 113/711), Ali b. Sâlih b. Hayy (ö. 151/768), Amr b. Ebî Kays er-Râzî (ö. ?), Amr b. Kays el-Mulâî (ö. ?), Avvâm b. Havşeb (ö. 148/765), Ebân b. Tağlib (ö. 140/757), Ebû Avâne el-Vaddâh el-Yeşkurî (ö. 176/792), Ebû Hâlid ed-Dâlânî (ö. ?), Ebû Hamze es-Sümâlî (ö. ?), Ebû İshâk'ın oğlu Yûsuf b. Ebî İshâk (ö. ?), Ebû İshâk'ın torunu Yûsuf b. İshâk b. Ebî İshâk (ö. 157/774), Ebû Mâlik en-Nehâî (ö. ?), Ebû Sinân Sa'îd b. Sinân eş-Şeybânî (ö. ?), Ebû Şeybe İbrâhim b. Osmân el-Absî (ö. 169/ 785), Ebû Veki' el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî (ö. 175/792), Ebu'l-Ahves Sellâm b. Süleym, Eclah b. Abdullah el-Kindî (ö. 145/762), Eş'as b. Sevvâr (ö. 136/753), Fudayl b. Gazvân (ö. 140/757), Fudayl b. Merzûk (ö. 160/777), Ğaylân b. Câmi' (ö. 132/749), Habib b. eş-Şehîd (ö. 145/762), Haccâc b. Ertâh (ö. 145/762), Hakem b. Abdullah en-Nasrî (ö. ?), Halef b. Havşeb (ö. 140/757), Hammâd b. Yahyâ el-Ebah (ö. ?), Hamze b. Habîb ez-Zeyyât (ö. 156/773), Hasen b. Sâlih b. Hayy (ö. 169/785), Hâşim b. el-Berîd (ö. ?), Hilâl b. Ebû Haşim el-Bâhilî (ö. ?), Hudeyc b. Mu'âviye (ö. 170/786), Hüseyîn b. Vâkid el-Mervezî (ö. 159/776), İbrâhim b. Meymûn es-Sâîğ (ö. 131/748), İbrâhim b. Tahmân (ö. 158/784), İsmâ'îl b. Ebî Hâlid (ö. ?), İsmâ'îl b. Hammâd b. Ebî Süleymân (ö. ?), Katâde b. Di'âme (ö. 118/736), Leys b. Ebî Süleym (ö. 148/765), Mâlik b. Miğvel (ö. 159/776), Mansur b. Abdurrahmân el-Ğudânî (ö. ?), Mansur b. el-Mu'temir (ö. 132/749), Mis'ar b. Kidâm (ö. 153/770), Muğîre b. Müslim es-Serrâc (ö. ?), Mûsa b. Ukbe (ö. 141/758), Mutarrif b. Tarîf (ö. 141/758), Muttâlib b. Ziyâd (ö. 185/801), Nûh b. Derrâc (ö. 182/798), Ömer b. Ebî Zâide (ö. 150/767), Ömer b. Ubeyd et-Tanefisî (ö. 185/801), Rakabe b. Maskale (ö. 129/747), Se'âd b. Süleymân (ö. ?), Sicistân Kâdısı Ebû Hâriz (ö. ?), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813), Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. ?), Süleymân b. Mu'âz (ö. ?), Süleymân et-Teymî (ö. ?), Şu'ayb b. Hâlid el-Becelî (ö. ?), Şu'ayb b. Safvân (ö. ?), Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777), Umâre b. Ruzeyk (ö. ?), Verkâ b. Ömer el-Yeşkurî (ö. ?), Ya'kûb b. Ebîl Mütteid (ö. ?) -Süfyân b. Uyeyne'nin dayısı-, Yezîd b. Abdullah b. el-Hâd (ö. 139/756), Zâide b. Kudâme (ö. 160/777), Zeyd Ebî Üneyse (ö. 129/747), Ziyâd b. Hayseme (ö. ?), Züheyr b. Mu'âviye (ö. 172/788)³³⁷. Ayrıca el Mizzî'nin zikretmediği diğer tâlebeleri ise Şuayb b. Hâlid³³⁸, Şuayb b. Safvân'dır³³⁹.

³³⁷ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 108-110

³³⁸ ez-Zehabî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, V, 394

2.4. ESERLERİ

Temel kaynaklarda Ebû İshâk'a izâfe edilen herhangi bir esere rastlayamadık. Ancak, Ebû İshâk'ın megâzi ile meşhur olduğu, el-Vâkidî'nin siyer ve megâzi ilminde ondan istifade ettiği ve kitaplarında ondan pek çok nakil yaptığı nakledilmektedir³⁴⁰.

“İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis” adlı doktora çalışması yapmış bulunan Kemal Sandıkçı, tezinin Ebû İshâk'ın kısaca hayatını anlattığı Kûfeli muhaddisler kısmında Ebû İshâk'ın “Megâzî” adlı eserinden bahsetmektedir³⁴¹. Bu bilgiye kaynak olarak da Fuat Sezgin'i göstermektedir. Sezgin'in *Târîhü't-türâsü'l-Arabî*'sine baktığımızda orada Ebû İshâk'ın megâzî ile meşhur olduğu, el-Vâkidî'nin Ebû İshâk'tan pek çok nakiller yaptığı ve bir çok metin aldığı nakledilmektedir. Sezgin, el-Vâkidî'nin *Futûhu Mısır* ve *el-Megâzî* adlı eserinde Ebû İshâk'tan pek çok nakil yaptığını bildirmektedir. Ayrıca “*Futûhu Mısra*” adlı eserin III. Ahmed Sarayı 1389/9 B' de kayıtlı olduğunu bildirmektedir. Adı geçen eseri görmek üzere Süleymâniye Kütüphanesine gittiğimizde eserin Ayasofya kitapları kısmına 1389-(8-59 varak) kayıtlı bir nüshasını inceleme fırsatını bulduk³⁴². Ayrıca, yine el-Vâkidî'ye nisbet edilen *es-Siyer* adlı eserini de inceledik. Söz konusu her iki eserin de yazma hâlinde olması istifâdeyi güçleştirmektedir. Araştırmamız neticesinde eserde Ebû İshâk'a nisbet edilen herhangi bir bilgiye rastlayamadık³⁴³.

³³⁹ ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, V, 394

³⁴⁰ Sezgin, Fuat, *Târîhü't-türâsü'l-Arabî*, I, 79

³⁴¹ Sandıkçı, S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, s. 195

³⁴² Eserin tam kaydı şu şekildedir: Süleymaniye 297.9, Ayasofya 1389 (8-59 vr)

³⁴³ Her iki eserde nesih yazısı ile kaleme alınmıştır. Söz konusu eserlerin yazma halinde olması ve yıpranmış olması istifadeyi oldukça güçleştirmektedir. İki eserde de konunun nerde başlayıp nerde bittiğini anlamak bir yana, yer yer satırları seçmek bile mümkün olmamaktadır. Her iki eser de aslına uygun olarak tahkik edilip ilim ehlinin hizmetine sunulmayı beklemektedir. Ayrıca *Siyer'ül-Vâkidî* adlı eserin kapağının iç kısmında ömrünü ilme hizmetle geçirmiş müdekkik ilim adamı Muhammed Hamîdullah tarafından el yazısıyla yazılmış bir not bulunmaktadır. Muhammed Hamîdullah, bu eserin el-Vâkidî'ye ait olmadığını kaydetmektedir. Bilindiği gibi Muhammed Hamîdullah el-Vâkidî'ye nisbet edilen *Kitâbu'r-Ridde* adlı eserin de derleyicisidir. Dolayısıyla Hamidullah'ın bu uyarısını dikkate almakta fayda görüyoruz. Adı geçen eser Ankara İlâhiyat

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBÛ İSHÂK'IN KÜTÜBÜ SİTTE'DEKİ RİVAYETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. KULLANDIĞI EDA SİĞALARI

3.1.1. Ebû İshâk'ın Kullandığı Edâ Siğaları

Tespitimize göre Ebû İshâk'ın en çok kullandığı edâ siğaları şunlardır: “*Semi'tü*”, “*an*”, “*haddesenâ*”, “*haddesenî*”, “*kâle*”, “*ahberenî*”.

3.1.2. Ebû İshâk'ın Talebelerinin Kullandığı Edâ Siğaları

Ebû İshâk'ın talebelerinin kendisinden yaptığı rivayetlerde en çok kullandıkları edâ siğalarını şöyle sıralayabiliriz. “*Haddesenâ*”, “*haddesenî*”, “*enbeenâ*”, “*an*”, “*semi'tü*”.

3.1.3. Ebû İshâk'ın Hoca ve Talebelerinin Kullandığı Edâ Siğalarından Kitabete Delâlet Edenler

Ebû İshâk'ın, hocası el-Â'ver'den yaptığı rivayetlerin tamamına yakınında “*an*” sigası kullandığı dikkati çekmektedir. Ebû İshâk, hocası Hâris el-Â'ver'in ölümünden sonra onun hanımıyla evlenmiş, kitapları ve ilmi kendisine kalmıştır³⁴⁴. Ayrıca kaynaklarda Ebû İshâk'ın el-Â'ver'den sadece dört hadis sema' ettiği diğerlerini ise onun kitaplarından naklettiği belirtilmektedir³⁴⁵. Dolayısıyla el-Â'ver'den yaptığı rivayetler kitaptandır. Ebû İshâk bunu açıkça ifâde etmese de “*an*” sigasıyla sanki bunu ifade etmiş olmaktadır. Nitekim hocası el-Â'ver de Hz. Ali'den rivayetlerin tamamına yakın bir kısmında “*an*”

Fakültesi Kütüphânesi'nde 000- 27523- (186 s.) no'lu kaydıyla bulunmaktadır. Ayrıca el-Vâkidi'nin *el-Megâzî* adlı eseri Süleymâniye 000- İzmirli İs. 2101-439,40 no kayıtlıdır.

³⁴⁴ ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 398; a mlf., *Târihü'l-İslâm*, sene 121-140, s. 192; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 54; el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 520-522

siğasını kullanmıştır. el-Â'ver'in de Hz. Ali'den yaptığı rivayetlerin Hz. Ali'nin kitabından olduğu belirtilmektedir³⁴⁶. Dolayısıyla burada şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır. El-Âver, Hz. Ali'in kitabından, Ebû İshâk da el-Âver'in kitabından rivayette bulunmuştur. Ebû İshâk'ın, el-Âver'den yaptığı rivayetlerinin büyük bir kısmı Ali b. Ebî Tâlib'in *Müsned*'i kısmında zikredilmiştir. Nitekim Ahmed b. Hanbel de bu rivayetleri *Müsnedü Ali b. Ebî Tâlib* başlığı adı altında vermiştir³⁴⁷.

Ebû İshâk'ın torunlarından ve talebelerinden olan, rivâyetlerinde de edâ siğası olarak genelde “an” kullanan İsrâîl'in, dedesi Ebû İshâk'ın hadislerini yazdığı ve bu kitaplardan rivayetlerde bulunduğu bilinmektedir³⁴⁸. Ayrıca hadis yazdırmak için imlâ meclisleri tertip ettiği nakledilmektedir³⁴⁹.

Süfyan b. Uyeyne de Ebû İshâk'ın hadis yazan talebeleri arasında zikredilir. Muhammed b. Meymun'un naklettiğine göre İbn Uyeyne şöyle anlatmıştır: “İlim tahsili için ez-Zühri'ye gittiğimde Sâriye ile Safâ kapısı arasında bulunuyordu. Önüne oturduğumda bana: ‘Kur’ân öğrendin mi?’ dedi. ‘Evet’ dedim. ‘Ferâizi öğrendin mi?’ diye sordu. ‘Evet’ dedim. Ebû İshâk’tan hadis yazdın mı?’ diye sordu. Yine ‘Evet’ diye cevap verdim.”³⁵⁰

³⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'âfâ ve'l-metrûkîn*, I, 178

³⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'âfâ ve'l-metrûkîn*, I, 178

³⁴⁷ Tesbitimize göre Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'in de Ebû İshâk-el-Hâris b. Abdullah el-Â'ver-Ali b. Ebî Tâlib isnadının yer aldığı rivayet sayısı 32'yi bulmaktadır. Örnek olarak bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 90, I, 76, I, 77, I, 88, I, 89; Ayrıca et-Tirmîzî de aynı isnadın yer aldığı rivayet sayısı 18, Ebû Dâvud da 4, İbn Mâce de 14'tür.

³⁴⁸ el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 520-522

³⁴⁹ ez-Zehabî, *Siyerü'lâmi'n-nübelâ*, VII, 356-358; Buhâri'deki İsrâîl'in Ebû İshâk'tan olan rivayetlerini incelediğimizde bu durum hemen göze çarpmaktadır. Diğer edâ siğalarını da kullanmakla birlikte en çok kullandığı edâ sigası “an”dır. Kullandığı diğer edâ sigalarını görmek için “Ebû İshâk'ın Talebelerinin Kullandığı Edâ Siğaları” bölümüne bkz.

³⁵⁰ ez-Zehabî, *Siyerü'lâmi'n-nübelâ*, V, 346; Akyüz, Ali, *Said b. Mansur'un Musannef'inin Yeniden İnşası*, s. 36

3.2. KONULARINA GÖRE RİVAYETLERİNİN DAĞILIMI

Ebû İshâk'ın kütüb-i sitte'deki rivayetlerine bir göz attığımızda hemen her konuyla ilgili hadis rivayet ettiğini görüyoruz. Ancak rivayetlerinin genelini göz önünde bulundurduğumuzda, rivayetlerinin ağırlıklı olarak şu konularda yoğunlaştığını görüyoruz: Megâzî, Tefsir, Cihad ve's-siyer, Fezâil ve Menâkıb. Ayrıca ahkam ve ibadetler konusundaki rivayetleri diğer konulardaki rivayetlerine nazaran daha fazla yer tutmaktadır.

3.3. EBÛ İSHÂK'IN BUHÂRÎ'DEKİ RİVAYETLERİNİN SENET ATLASI

Bilindiği gibi hadisler, Allah Rasûlü'ne (a.s) nisbet edilen söz, fiil ve takrirlerin yer aldığı metin ve bu sözleri nakleden ravilerin tarihi sıra ile yer aldıkları sened bölümlerinden oluşmaktadır. Ancak metin ve sened kısmı bulunan her hadisin Hz. Peygamber'e ait olduğu söylemek mümkün değildir. Hatta, mâna itibariyle doğru olan ve hadis diye nakledilen nice haberler vardır ki bunların da Hz. Peygambere aidiyetini kabul etmek mümkün değildir. Bu yüzden İslâmın ilk yıllarından itibaren hadislerin sahih olanıyla sakim olanını birbirinden ayırmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Ashabın nüve olarak başlattığı bu çalışmalar daha sonra fitnelerin yayılmasıyla ayrı bir boyut kazanmış ve hadislerin senedleri de aranır olmuştur³⁵¹. Tedvin ve tasnif faaliyetleriyle birlikte hadislerin nasıl rivayet edileceği, hadislerin hangi şartlarda kabul edilmesi gerektiği gibi çeşitli konulardan oluşan hadis ilimleri oluşmuştur³⁵².

Hadislerin tashihinde (hadislere sahih hükmü vermede) senedin önemi ehlinin malumudur. Hadisin sıhhatine hükmetmek için, hadisin olmazsa-olmaz iki özelliğinden olan metin ve senedlerin değerlendirilmesinde Ahmed Naim'in belirttiğine göre üç usul vardır. O, bu üç usulden en isabetlisinin orta yolu tutmuş olan ve hem metne hem de senede yeteri kadar

³⁵¹ Hadis ilminde isnad sisteminin tarihî gelişimi hakkında geniş malumat için bkz. Aydın, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 13-28; Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*

³⁵² Hadis ilimleri hakkında bilgi için Bkz. Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve ıstılahları*, trc. Kandemir, Yaşar

önem veren usul olduğunu belirtmiştir³⁵³. Hadislerin değerlendirmesiyle ilgili iki makale kaleme almış bulunan Abdullah Aydınli da bu kanaattedir. İlgili makalelerinde sened ve metnin incelenmesinde dikkat edilecek hususları sıralamıştır³⁵⁴. Ali Akyüz ise hadislerin değerlendirilmesinde üç temel esastan bahsetmektedir. Bu üç esastan birincisini oluşturan “Rivayetin isnadı itibariyle tetkike tâbî tutulmak suretiyle, senedinde ittisal veya inkita olduğu, senedin müntehâsı, sahîh, hasen veya zayıf olduğunun tespit edilmesi.” adlı maddenin sened değerlendirilmesiyle ilgili olduğunu diğer iki maddenin ise metin tenkidıyla ilgili olduğunu belirtmektedir. O, isnad değerlendirmesinin de iki aşamalı olduğunu zikretmektedir³⁵⁵.

Hadislerin isnadı dün olduğu gibi bugün de önemlidir. Ancak, isnad değerlendirmesi yoğun bir mesaiyi gerektirmektedir. İsnadı değerlendirmek için ismi geçen tüm raviler için ayrı ayrı rical kitaplarına müracaat gerekmektedir. Ayrıca her sened için bu ameliye tekrar edilip senedin muttasıl-olup olmadığını tespit etmek gerekmektedir. Yapılacak bu işlemler hadis dışındaki diğer islami branşlarla uğraşanlar açısından daha da zordur. Bu yüzden de pratik değildir³⁵⁶. İşte pratiklik ve kolaylığı sağlamak için Ali Akyüz “sened formları” fikrini ortaya atmış ve bunun ilk çalışmasını da yapmıştır³⁵⁷.

³⁵³ Ahmed Naim, *Tecrid Mukaddimesi*, I, 275-277, Aydınli, Abdullah, “Hadislerin Değerlendirilmesi, I”, *Diyanet Dergisi*, XXI, sayı 2, s. 33

³⁵⁴ Bkz. Aydınli, Abdullah, “Hadislerin Değerlendirilmesi, I”, *Diyanet Dergisi*, XXI, sayı 2 s. 33-34; a mlf. “Hadislerin Değerlendirilmesi, II”, *Diyanet Dergisi*, XXI, sayı 3, 8-13

³⁵⁵ Akyüz bu iki aşamayı :”1. İsnadın ittisal-inkita’ ve müntehâsı (senedin son bulduğu Hz. Peygamber, sahâbe, tâbiin veya daha sonrası) açısından tetkike tabii tutulması ki bu son derece objektif ve somut sonuçları olabilecek bir araştırmadan ibarettir. 2. İsnadda yer alan ravilerin adalet ve zabt vasıfları yönüyle değerlendirilip, rivayetlerinin güvenilirlik derecelerinin tespit edilmesidir. Bu yönüyle yapılan bir çalışmanın izâfî bir yönünün bulunduğu bir vâkıdır.” Bkz. Akyüz, Ali, *Hadis Edebiyatının Sened Atlası ve Muvatta’ın sened formları çizelgesi*, s. 3

³⁵⁶ Akyüz, Ali, *Hadis Edebiyatının Sened Atlası ve Muvatta’ın sened formları çizelgesi*, s. 4

³⁵⁷ Bkz. Akyüz, Ali, *Hadis edebiyatının sened atlası ve Muvatta’ın sened formları çizelgesi*. Akyüz ayrıca sened atlası adlı çalışmanın sağladığı yenilikleri şu şekilde sıralamaktadır: 1. Biyografi ilmi açısından: Biyografi kaynaklarında raviler hakkındaki malumatlar, her ravinin ayrı ayrı düşünülmesi neticesinde oluşturulmuş bilgilerden ibarettir. Bunun için de isnaddaki her ravi için hoca ve talebelerinin tek tek

Tabakât kitaplarında ravinin hayatını anlatan kısmın sonuna sened atlasının yer almasının faydalı olduğuna inanıyoruz. Bu atlas, o ravinin rivayetleri hakkında kuşbakışı bir değerlendirme imkanı sağlayacak ve ravinin yer aldığı bütün isnadların tek tek kontrolü gibi yorucu bir mesaiyi kısıltacaktır. Ve böylece büyük bir kolaylık sağlanmış olacaktır. Biz de bu kolaylığı sağlamak amacıyla Ebû İshâk'ın Buhârî'deki rivayetlerinin sened atlasını çıkarmayı gerekli gördük. Ebû İshâk'ın Buhârî'de 158 rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayetlerin sened atlasını çıkardığımızda karşımıza 118 form çıkmaktadır. Yani mükerrerler hariç, Ebû İshâk'ın Buhârî'de 118 adet farklı senedi yer almaktadır. Mükerrer isnadların kaynağı da ayrıca belirtilmiştir. Sened atlasını alfabetik olarak sıraladık. Bu sened formunu yazarken Ebû İshâk'ın ismini bolt (kalın) olarak yazdık. Her formun sonunda o senedin muttasıl olup-olmadığını tespit ettik. Bunun yanında merfu, mevkuf, veya maktu' olup-olmadığını belirttik. Ayrıca hadisin tahririni yaptık. Bu çalışmayla, Ebû İshâk hakkında araştırma yapacaklara Ebû İshâk'ın Buhârî'ye ulaşan hadislerini pratik bir şekilde değerlendirme imkanı sağlanmış olacaktır. Ebû İshâk'ın sened atlasını Buhârî'yle sınırlandırdık. Bunun sebebi, Ebû İshâk'ın tüm rivayetlerinin sened atlasını kapsayacak bir çalışmanın, yüksek lisans boyutlarını aşacak bir çalışma olmasıdır.

belirlenmesi gerekmektedir. Bu işlemler neticesinde isnadlar hakkında ittisal, inkita' ve müntehâsının tespiti yapılabilmektedir. Ve her isnad için bu ameliyeyi her defasında tekrarlamak zorunludur. Bunun yerine hadis edebiyatında mevcut bulunan bütün isnadları bir form olarak algılayıp bu formun değerlendirilmesi ve alfabetik bir çizelgeyle tespit edilmesi neticeye ulaşma açısından önemli ölçüde kolaylık sağlayacaktır. 2. İsnad Değerlendirmesi Açısından: Raviler arasında söz konusu olabilecek ittisal ve inkita'ı kontrol etmek, form halindeki çizelgeyle daha pratik hale gelecek ve her isnad için tekrar edilmesi gereken mesaiden kurtulmuş olacaktır. 3. Tahrir ve Usul Yöntemi Açısından: İsnaddan yola çıkarak hadislerin kaynaklarına ulaşmak aynı zamanda o rivayetin yazılı kaynaklarını tespit etmek açısından da önemli bir mukâyase şansı getirmektedir. Bu metotla mevcut hadis literatürünün muhtevasını teşkil eden rivayetlerin isnad ve metinlerinin mukayesesini yapmak ve mütâbilerin metin, ziyade ve eksiklerini tespit etmek daha kolay olacaktır. Bkz. age. s. 4-8

3.3.1. Ebû İshâk'ın Buhârî'deki Sened Formları

1-Abbâs b. el-Hüseyn-Yahyâ b. Âdem-İsrâîl-Ebû İshâk-Sile b. Züfer-Huzeyfe-Rasûlullah (Muttasıl-Merfu)
Buhârî, "Megâzî", 70

2-Abdân -Ebî-Şu'be-Ebû İshâk-Amr b. Meymun-Abdullah- Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)
Buhârî, "el-Cizye ve'l-Muvadaa ", 21
Buhârî, "Vudû", 70

3-Abdân -Ebî-Şu'be-Ebû İshâk-el-Esved-Abdullah- Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)
Buhârî, "Megâzî", 8
Buhârî, "Tefsîrû Süretü İkerabeti's-Sâatü", 3

4-Abdân-Ebî-Şu'be- Ebû İshâk-el-Berâ- Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)
Buhârî, "Tefsîrû Süretü Târik", 86
Buhârî, "et-Temennî", 7

5-Ahmed b. Osmân-Şureyh b. Mesleme-İbrâhîm b. Yusuf-Ebîhi-Ebû İshâk-Amr b. Meymûn-Abdullah b. Mes'ûd- Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)
Buhârî, "Vudû", 70

6-Abdullah b. Ebî Şeybe-Ca'fer b. Avn-Süfyân-Ebû İshâk-Amr b. Meymun-Abdullah- Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)
Buhârî, "Cihad ve's-siyer", 98

7 -Abdullah b. Ebî Şeybe-Yahyâ-Süfyân- Ebû İshâk-el-Berâ (Muttasıl-Mevkuf)
Buhârî, "Megâzî", 6

8-Muhammed b. Kesîr- Süfyân- Ebû İshâk-el-Berâ (Muttasıl-Mevkuf) *Buhârî, "Megâzî", 6*

9-Abdullah b. Muhammed ve İshâk b. Nasr-Yahyâ b. Âdem-İbn Ebî Zâide-Ebû Zâide -Ebû İshâk-el-Esved-Ebû Mûsa (Muttasıl-Mevkuf)
Buhârî, "Megâzî", 75

10-Abdullah b. Muhammed-Abdülmelik b. Amr-Ömer b. Ebî Zâide- Ebû İshâk-Amr b. Meymun (Muttasıl-Mevkuf)
Buhârî, "De'avât", 64

11-İbrâhim b. Yûsuf-Ebîhi- **Ebû İshâk**-Amr b. Meymun-Abdurrahman b. Ebî Leylâ-Ebî Eyyub-Rasûlullah (Muttasil-Merfu) *Buhârî, "De'avât", 64*

12-Abdullah b. Muhammed-Vehb -Şu'be-**Ebû İshâk**-Zeyd b. Erkâm-Rasûlullah (s.a.s.) (Muttasil-Merfu) *Buhârî, "Megâzi", 1*

13-Abdullah b. Muhammed-Yahyâ b. Âdem- Yahyâ b. Ebî Zâide-Ebû Zâide-**Ebû İshâk**-el Berâ -Rasûlullah (s.a.s) (Muttasil-Merfu) *Buhârî, "Cihad ve's-siyer", 155*

14-Abdullah b. Muhammed-Yahya b. Âdem-İsrâîl- **Ebû İshâk**-Süleyman b. Sured- Rasûlullah (s. a. s.) (Muttasil-Merfu) *Buhârî, "Megâzi", 30*

15-Abdullah b. Muhammed-Yahyâ b. Âdem-Züheyr-**Ebû İshâk**-Ebû Ca'fer-Câbir b. Abdullah (Muttasil-Mevkuf) *Buhârî, "Ğusl", 3*

16-Abdullah b. Recâ-İsrâîl-**Ebû İshâk**-Abdurrahman b. Yezid-Abdullah-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasil-Merfu) *Buhârî, "Hac", 99*

17 -Abdullah b. Recâ-İsrâîl-**Ebû İshâk**-el-Berâ (Muttasil-Mevkuf) *Buhârî, "Megâzi", 90*
Buhârî, "Megâzi", 6
Buhârî, "Megâzi", 67

18-Abdullah b. Recâ-İsrâîl-**Ebû İshâk**-el-Berâ-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasil-Merfu) *Buhârî, "Salât", 31*

19-Abdullah b. Recâ-İsrâîl-**Ebû İshâk**-el-Berâ-Ebû Bekr-Rasûlullah (s. a. s.) (Muttasil-Merfu) *Buhârî, "Fezâilü Ashâbi'n-Nebî", 2*

20-Abdullah b. Recâ-İsrâîl-**Ebû İshâk**-Nu'man b. Beşîr-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasil-Merfu) *Buhârî, "Rikak", 51*

21-Abdullah b. Recâ-İsrâîl-**Ebû İshâk**-Vehb Ebû Cühayfe -Rasûlullah (s.a.s) (Muttasil-Merfu) *Buhârî, "Menâkıb", 23*

22-Abdullah b. Recâ-İsrâîl-**Ebû İshâk**-Zeyd b. Erkam-Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "Megâzi", 90

Buhârî, "Tefsîrû Süretü'l Münnâfikîn", 1

23-Âdem b. Ebî İyâs-İsrâîl- **Ebû İshâk**-Zeyd b. Erkâm-Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "Tefsîrû Süretü'l Münnâfikîn", 2

24-Âdem-İsrâîl-**Ebû İshâk**-Abdullah b. Yezid -el-Berâ-Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "Ezân", 123

25-Âdem-Şu'be- **Ebû İshâk**-Abdurrahman b. Yezid -İbn Mes'ûd (*Muttasıl-Mevkuf*)

Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 6

Buhârî, "Tefsîrû Süretü Benî İsrâîl", 1

26-Âdem-Şu'be-**Ebû İshâk** -Hârîse b. Vehb -Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "Hac" 84

27 -Ahmed b. İshâk -Ubeydullah b. Mûsâ-İsrâîl- **Ebû İshâk**-Amr b. Meymûn-Abdullah- Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "Sâlat", 109

28-Ahmed b. İshâk-Ubeydullah b. Mûsâ-İsrâîl- **Ebû İshâk**-Amr b. Meymun-Abdullah b. Mes'ûd-Sa'd b. Mu'az- Rasûlullah (s. a. s.) (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "Menâkıb", 25

29-Ahmed b. Osman -Şureyh b. Mesleme-İbrâhim b. Yusuf b. Ebî İshâk-Ebî-**Ebû İshâk**-el-Berâ-Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "el-Cizye ve'l-Muvadaa", 19

Buhârî, "Megâzi", 62

Buhârî, "Megâzi", 30

Buhârî, "Umre", 3

Buhârî, "Megâzi", 16

30-Ahmed b. Osmân-Şureyh b. Mesleme-İbrahim b. Yûsuf-Ebîhi- **Ebû İshâk**-el-Berâ-Ebû Bekr-Rasûlullah (s. a. s.) (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, " Menâkıbü'l-Ensâr", 45

31-Ahmed b. Osman-Şureyh b. Mesleme-İbrâhim b. Yusuf-Ebîhi-Ebû İshâk-Mesruk, Atâ ve Mücâhid-Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*) *Buhârî*, "Umre", 3

32-Ahmed b. Osman-Şureyh b. Mesleme-İbrâhim b. Yusuf-Ebîhi-Ebû İshâk-Amr b. Meymun-Abdullah b. Mes'ûd-Sa'd b. Mu'âz- Rasûlullah (s. a. s.) (*Muttasıl-Merfu*)
Buhârî, "Megâzî", 2

33-Ahmed b. Osmân-Şureyh b. Mesleme-İbrâhim-Ebîhi- Ebû İshâk-Amr b. Meymun-Abdullah b. Mes'ûd—Rasûlullah (*Muttasıl-Merfu*)
Buhârî, "Eymân ve 'n-Nuzûr", 2

34-Ahmed b. Saîd Ebû Abdillâh-İshâk b. Mansur -İbrâhim b. Yusuf-Ebîhi- Ebû İshâk- el-Berâ (*Muttasıl-Mevkuf*)
Buhârî, "Megâzî", 8
Buhârî, "Menâkıb", 23

35-Ali b. Müslim-Yahyâ b. Zekerıyyâ b. Ebî Zâide-Ebû İshâk-el-Berâ-Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*)
Buhârî, "Cihad ve 's-siyer", 155

36-Amr b. Abbâs-Abdurrahman-Süfyân- Ebû İshâk-Amr b. Meymun-Ömer-Rasûlullah (s. a. s.) (*Muttasıl-Merfu*)
Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 26

37 -Amr b. Abbâs-Abdurrahman-Süfyân-Ebû İshâk-Amr b. el-Hâris- Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*)
Buhârî, "Cihad ve 's-siyer", 86

38-Amr b. Ali-Yahyâ-Süfyân-Ebû İshâk-Amr b. el-Hâris-Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*)
Buhârî, "Cihad ve 's-siyer", 61

39-Amr b. Hâlid -Züheyr-Ebû İshâk-el Berâ -Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*)
Buhârî, "Cihad ve 's-siyer", 97
Buhârî, "Megâzî", 6
Buhârî, "İman", 40
Buhârî, "Megâzî", 10
Buhârî, "Megâzî", 20
Buhârî, "Tefsîrû Sûreti Âli İmrân", 10

Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 11

Buhârî, "Cihad ve's-siyer", 164

40-Amr b. Hâlid-Züheyr b. Mu'âviye-Ebû İshâk-Zeyd b. Erkam-Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "Tefsîrû Süretü'l Münâfikîn", 3

Buhârî, "Megâzî", 7 8

41-Amr b. Hâlid-Züheyr-Ebû İshâk-Abdurrahman b. Yezid-Abdullah-Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-*

Merfu)

Buhârî, "Hac", 97

42-Amr b. Hâlid-Züheyr-Ebû İshâk-Amr b. Meymun-Abdullah b. Mesûd- Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-*

Merfu)

Buhârî, "Megâzî", 7

43-Ebû Nu'aym-Süfyan-Ebû İshâk-Süleyman b. Sured-Rasûlullah (s. a. s.) (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "Megâzî", 30

44-Ebû İshâk-Sâlim-Câbir (Muallak-Mevkuf) *Buhârî, "Şurut", 4*

45-Ebû Nu'aym-Züheyr- Ebû İshâk -Süleyman b. Sured-Cübeyr b. Mut'im- Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-*

Merfu)

Buhârî, "Gusl", 4

46-Ebû Nu'aym-Züheyr- Ebû İshâk-el-Berâ -Rasûlullah (s. a. s.) (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "Tefsîrû'l-Kur'ân", 12

Buhârî, "Menâkib", 23

47 -Ebû Nu'aym-Züheyr- Ebû İshâk-el-Esved-Abdullah-Rasûlullah (s.a.s) Rasûlullah (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "Tefsîrû Süretü İkerabeti's-Sâatü", 2

48-Ebû Nu'aym-Züheyr-Ebû İshâk-Abdulah b. Yezid-Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "İstiskâ", 15

49-Ebû Nu'aym-Züheyr-Ebû İshâk-Abdurrahman b. el-Esved- el-Esved- Abdullah -Rasûlullah (*Muttasıl-*

Merfu)

Buhârî, "Vudû", 21

50-Ebu'l-Velîd-Şu'be-Ebû İshâk-el-Berâ (Muttasıl-Mevkuf)

Buhârî, "Umre", 18

Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 6

Buhârî, "Menâkıbü'l-Ensâr", 46

Buhârî, "Tefsîrû Sûretü Berâe", 1

51- Ebu'l-Velîd-Şu'be-Ebû İshâk-el-Berâ-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî, "Cihad", 29

Buhârî, "Megâzî", 55

Buhârî, "Cihad", 34

Buhârî, "Libas", 34

52-Ebu'l-Velîd-Şu'be-Ebû İshâk-el-Esved-Âişe- Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî, "Teheccüd", 15

53-Sülayman-Şu'be-Ebû İshâk-el-Esved-Âişe- Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî, "Teheccüd", 15

54-Ebu'l-Velîd-Şu'be-Ebû İshâk-Hârise b. Vehb -Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî, "Taksîrû's-Salat", 2

55-Ebû'n-Nu'mân-Cerir b. Hâzim- Ebû İshâk-el-Berâ-Rasûlullah (Muttasıl-Merfu)

Buhârî, "Kader", 15

56-Fadl b. Ya'kup-Hasen b. Muhammed b. A'yen Ebû Ali el-Harrânî, Züheyr-Ebû İshâk-el-Berâ-Rasûlullah (Muttasıl-Merfu) *Buhârî, "Megâzî", 36*

57 -Haccâc b. Minhâl-Şu'be-Ebû İshâk-Amr b. Meymun-Ömer- Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî, "Hac", 100

58-Haccâc-Şu'be-Ebû İshâk-Abdullah b. Yezid-el-Berâ-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî, "Ezân", 91

59-Hafs b. Ömer-Şu'be-Ebû İshâk- Esved-Abdullah-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî, "Sucûdî'l-Kur'ân", 4

Buhârî, "Tefsîrû Sûretü İktarabeti's-Sâatü", 2

60-Hafs b. Ömer-Şu'be-Ebû İshâk-el-Berâ – Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Cihad ve's-siyer", 34

Buhârî,"Menâkıb", 23

Buhârî,"Tefsîrû Sûreti Nisâ", 18

61-Hâlid b. Yezid –İsrâîl- Ebû İshâk-Ebû Ubeyde-Âişe- Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Tefsîrû Sûretü Innâ Â'taynâ", 1

62-Hâlid b. Yezid-İsrâîl-Ebû İshâk-el-Esved-Abdullah-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Ehâdisü'l-Enbiyâ", 6

63-İbrahim b. el-Hâris-Yahya b. Ebî Bükeyr-Züheyr b. Mu'âviye el-Cû'fî-Ebû İshâk-Amr b. el-Hâris-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Vasâyâ", 1

64-İshâk b. İbrâhîm-en-Nadr-İsrâîl-Ebû İshâk-el-Berâ-Ebû Bekr-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Lukata", 12

65-Abdullah b. Recâ-İsrâîl-Ebû İshâk-el-Berâ-Ebû Bekr-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Lukata", 12

66-İshâk b. İbrâhîm-Yahyâ b. Âdem-Ebu'l-Ahves-Ebû İshâk-Amr b. Meymun-Mu'âz-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Cihad ve's-siyer", 46

67 -İshâk b. Nasr-Yahyâ b. Âdem-İbn Ebî Zâide-Ebû Zâide – Ebû İshâk-el Berâ –Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Megâzî", 16

68-İshâk b. Nasr-Yahyâ b. Âdem-İsrâîl-Ebû İshâk-Abdurrahman b. el-Esved-el-Esved-Âişe- Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Libas", 72

69-Kuteybe-Ebû'l-Ahves- Ebû İshâk-Amr b. el-Hâris- Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Megâzî", 84

70-Kuteybe-Sehl b. Yûsuf-Şu'be-Ebû İshâk-el-Berâ-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Cihad ve's-siyer", 52

71-Mahmûd-Ebû Ahmed-Süfyân- Ebû İshâk- el-Esved-Abdullah-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Ehâdisü'l-Enbiyâ",16

72-Mahmûd-en-Nadr-Şu'be-Ebû İshâk-el-Berâ-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Eşribe", 12

73-Mâlik b. İsmâîl-İsrâîl- Ebû İshâk- el-Berâ-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Libas", 66

Buhârî,"Menâkıb", 25

74-Muhamed b. el-Alâ-İbrâhim b. Yusuf b. Ebî İshâk-Ebî- Ebû İshâk-el-Esved-Ebû Mûsâ el-Eş'ariyyi (Muttasıl-Mevkuf)

Buhârî,"Fezâilü Ashâbi'n-Nebî"27

75-Muhammed b. Abdurrahim-Abbâd b. Mûsâ-İsmâîl b. Ca'fer-İsrâîl- Ebû İshâk-Saîd b. Cübeyr-İbn Abbâs (Muttasıl-Mevkuf)

Buhârî,"İsti'zân", 51

76-İbn İdris-İdris - Ebû İshâk- Saîd b. Cübeyr-İbn Abbâs (Muttasıl-Mevkuf)

Buhârî,"İsti'zân", 51

77-Muhammed b. Abdürrahim-Şebâbe b. Sevvâr -İsrâîl- Ebû İshâk-el-Berâ-Rasûlullah (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Cihad", 13

78-Muhammed b. Ar'ara-Şu'be-Ebû İshâk-el-Esved ve Mesrûk-Âişe-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Mevâkitü's-Salât", 33

79-Muhammed b. Beşşâr -Ğunder-Şu'be-Ebû İshâk- Sile b. Züfer-Huzeyfe- Rasûlullah (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Megâzi", 70

80-Muhammed b. Beşşâr -Ğunder-Şu'be-Ebû İshâk-Abdurrahmân b. Yezîd-Abdullah (Muttasıl-Mevkuf)

Buhârî,"Tefsîrû Sûretü Enbiyâ", 3

81-Muhammed b. Beşşâr –Ğunder-Şu'be–Ebû İshâk–Amr b. Meymûn–Abdullah– Rasûlullah (s. a.s.)
(Muttasıl-Merfu) *Buhârî," Menâkıbü'l-Ensâr", 29*

Buhârî," Rikak", 45

82- Muhammed b. Beşşâr –Ğunder-Şu'be–Ebû İshâk–el-Berâ– Rasûlullah (s. a.s.) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Sulh", 6

Buhârî," Menâkıbü'l-Ensâr", 12

Buhârî," Menâkıbü'l-Ensâr", 45

Buhârî,"Menâkıbü'l-Ensâr", 47

Buhârî,"Megâzi", 55

Buhârî,"Menâkıb", 25

83-Muhammed b. Beşşâr–Abdû'l-Melik b. Sabbâh–Şu'be–Ebû İshâk–İbn Ebî Mûsâ–Ebû Mûsâ –Rasûlullah
(s.a.s) (Muttasıl-Merfu) *Buhârî,"De'avât", 60*

84-Muhammed b. Beşşâr–Ğunder– Ebû İshâk–Nu'man–Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Rikak", 51

85-Muhammed b. Beşşâr–Ğunder-Şu'be–Ebû İshâk–el-Esved–Abdullah–Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Sucûdi'l-Kur'ân",17

86-Muhammed b. el-Müsennâ–Süfyân–Ebû İshâk–el-Berâ– Rasûlullah (s. a. s.) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Tefsîrû'l-Kur'ân", 18

87 -Muhammed b. el-Müsennâ–Ubeydullah b. Abdû'l-Mecîd–İsrâîl– Ebû İshâk–Ebî Bekir b. Ebî Mûsâ (el-Eş'ariyyi) ve Ebî Bürde– Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"De'avât", 60

88-Muhammed b. el-Müsennâ–Yahyâ b. Sâîd–Süfyân–Ebû İshâk–el-Berâ–Rasûlullah (s.a.s) (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Cihad ve's-siyer", 61

89-Muhammed b. Kesîr–Süfyân– Ebû İshâk–el-Berâ–Rasûlullah (Muttasıl-Merfu)

Buhârî,"Megâzi", 55

90-Muhammed b. Yûsuf-Ahmed b. Yezid b. İbrâhim Ebu'l-Hasen el-Harrânî-Züheyr b. Mu'âviye- Ebû İshâk-el-Berâ-Ebû Bekr-Rasûlullah (s. a. s.) (Muttasil-Merfu)

Buhârî, "Menâkıb", 25

91-Muhammed b. Yusuf-İsrâîl-Ebû İshâk-el-Berâ-Rasûlullah (s. a. s.) (Muttasil-Merfu)

Buhârî, "Tefsîrû Sûreti Nisâ", 27

92-Muhammed-Ebu'l-Ahves-Ebû İshâk- el-Berâ-Rasûlullah (Muttasil-Merfu)

Buhârî, "Eymân ve 'n-Nuzû", 2

93-Muhammed-Ğunder-Şu'be- Ebû İshâk- el-Esved-Abdullah-Rasûlullah (s.a.s) Rasûlullah (Muttasil-Merfu)

Buhârî, "Tefsîrû Sûretü İkerabeti's-Sâatü", 4

94-Müsedded-Ebû'l-Ahves- Ebû İshâk -el-Berâ-Rasûlullah (Muttasil-Merfu)

Buhârî, "Tevhîd", 34

Buhârî, "Cihad ve 's-siyer", 161

95-Müsedded-Yahyâ b. Sa'îd-Süfyân- Ebû İshâk-Abdullah b. Yezîd-el-Berâ- Rasûlullah (s.a.s) (Muttasil-Merfu)

Buhârî, "Ezân", 52

96-Müsedded-Yahyâ b. Saîd-Süfyân-Ebû İshâk-el-Berâ- Rasûlullah (s.a.s) (Muttasil-Merfu)

Buhârî, "Bed'ül-Halk", 8

97 -Müsedded-Yahyâ-Süfyân-Ebû İshâk-Amr b. el-Hâris-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasil-Merfu)

Buhârî, "Fardu'l-Humus", 3

98-Müsedded-Yahyâ-Şu'be- Ebû İshâk-el-Esved-Abdullah-Rasûlullah (s.a.s) Rasûlullah (Muttasil-Merfu)

Buhârî, "Tefsîrû Sûretü İkerabeti's-Sâatü", 2

99-Müslim b. İbrahim-Şu'be- Ebû İshâk-el-Berâ (Muttasil-Mevkuf)

Buhârî, "Megâzi", 2

100-Mahmud-Vehb - Şu'be- Ebû İshâk-el-Berâ (Muttasil-Mevkuf)

Buhârî, "Megâzi", 2

- 101-Müslim b. İbrahim-Şu'be-Ebû İshâk-el-Berâ-Rasûlullah (s. a. s.) (Muttasil-Merfu)
Buhârî,"Megâzî", 30
- 102-Müslim b. İbrahim-Şu'be-Ebû İshâk-Sile-Huzeyfe- Rasûlullah (s. a. s.) (Muttasil-Merfu)
Buhârî," Fezâilü Ashâbi'n-Nebî", 21
- 103-Nasr b.Ali b. Nasr-Ebû Ahmed-Süfyân-Ebû İshâk-el-Esved-Abdullah-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasil-Merfu)
Buhârî,"Ehâdisü'l-Enbiyâ", 3
- 104-Nasr b. Ali-Ebû Ahmed-İsrâîl- Ebû İshâk-el-Esved-Abdullah- Rasûlullah (s. a. s.) (Muttasil-Merfu)
Buhârî,"Tefsîrû Süretü", 4
- 105-Saîd b. er-Rebî ve Muhammed b. Ar'ara-Şu'be-Ebû İshâk-el-Berâ-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasil-Merfu)
Buhârî,"De'avât", 7
- 106-Süleyman b. Harb-Şu'be-Ebû İshâk- Sile-Huzeyfe-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasil-Merfu)
Buhârî,"et-Temennî", 10
- 107 -Süleyman b. Harb-Şu'be-Ebû İshâk-Abdullah b. Ma'kil-Adiy b. Hâtim-Rasûlullah (s.a.s) (Muttasil-Merfu)
Buhârî,"Zekat" 10
- 108-Süleyman b. Harb-Şu'be-Ebû İshâk-Abdurrahmân b. Yezid-Huzeyfe (Muttasil-Mevkuf)
Buhârî,"Fezâilü Ashâbi'n-Nebî", 27
- 109-Süleyman b. Harb-Şu'be-Ebû İshâk-el-Berâ (Muttasil-Mevkuf)
Buhârî,"Tefsîrû'l-Kur'an", 27
- 110-Süleyman b. Harb-Şu'be-Ebû İshâk-el-Esved-Abdullah- Rasûlullah (s. a. s.) (Muttasil-Merfu)
Buhârî," Menâkıbü'l-Ensâr", 29
- 111-Ubeydullah b. Mûsâ-İsrâîl-Ebû İshâk-el-Berâ (Muttasil-Mevkuf)
Buhârî,"Tefsîrû'l-Kur'an", 29
Buhârî,"Ferâiz", 13
- 112-Ubeydullah b. Mûsâ-İsrâîl-Ebû İshâk-el-Berâ-Rasûlullah (Muttasil-Merfu)

Buhârî, "Libâs", 25
Buhârî, "Megâzî", 36
Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 4
Buhârî, "Megâzî", 44
Buhârî, "Tefsîrû Sûretü Feth", 3
Buhârî, "Megâzî", 17
Buhârî, "Sulh", 6
Buhârî, "Savm", 15
Buhârî, "Tefsîrû'l-Kur'ân", 27
Buhârî, "Cezâi's-sayd", 17
Buhârî, "Cihad ve's-siyer", 167

113-Ubeydullah b. Mûsâ-İsrâîl-**Ebû İshâk**-Esved-İbnü'z-Zübeyr-Âişe-Rasûlullah (s.a. s) *Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "İlim", 49

114-Ubeydullah b. Mûsâ-İsrâîl-**Ebû İshâk**-Zeyd b. Erkâm- Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "Tefsîrû Sûretü'l Münâfikîn", 4

115-Ahmed b. Osmân-Şureyh b. Mesleme-İbrâhim b. Yusuf-Ebîhi-**Ebû İshâk**-el-Berâ (*Muttasıl-Mevkuf*)

Buhârî, "Tefsîrû'l-Kur'ân", 27

116-Yahyâ-Vekî'-İsrâîl- **Ebû İshâk**-el-Berâ-Rasûlullah (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "et-Temennî", 10

117 -Yahyâ-Vekî'-İsrâîl- **Ebû İshâk**-el-Esved-Abdullah- Rasûlullah (s.a.s) Rasûlullah (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "Tefsîrû Sûretü İktebati's-Sâatü", 4

118-Yusuf b. Mûsa-Ubeydullah b. Mûsa-İsrâîl- **Ebû İshâk**-el Berâ -Rasûlullah (s.a.s) (*Muttasıl-Merfu*)

Buhârî, "Megâzî", 16

3.3.2. Ebû İshâk'ın Buhâri'deki Rivayetlerinin Konu Bakımından Değerlendirilmesi

Ebû İshâk'ın, Buhâri'de mükerrerler dahil 158 hadisi bulunmaktadır. Mükerrerler isnadları çıkardığımız zaman geriye 118 hadis kalmaktadır. Bu rivayetlerin konu dağılımına baktığımızda ağırlıklı olarak şu konular yer almaktadır. Megâzî (36 rivayet), tefsir (26 rivayet), fezâil (18 rivayet), cihad ve's-siyer (16 rivayet). Ayrıca hemen her konuyla ilgili bir kaç rivayet bulmak mümkündür. Örnek olarak şunları verebiliriz: Fezâil, hac, umre, deavât, salat, menâkıb, rikak, îman, eyman ve'n-nuzûr, şurut, kader, ezan, libas, enbiya, lukata, eşribe, tevhid, sulh ve ferâiz.

3.3.3. Ebû İshâk'ın Buhâri'deki Rivayetlerinin İsnad Bakımından Değerlendirilmesi

Buhârî, *es-Sahîh*'inde Ebû İshâk'tan 45 hoca vasıtasıyla 158 hadis rivayet etmiştir. Sened formları kısmında tüm isnadı zikrettiğimizden burada Buhârînin hocalarını ayrıca zikretmenin gereği olmadığını düşünüyoruz. Ebû İshâk'ın, Buhâri'de geçen hoca ve talebelerini, bunların kullandığı edâ sîğaları ve rivayet sayılarını tespit etmek için Ebû İshâk'ın rivayetlerini çıkarıp sened kısımlarını kesmek ve bunları tek tek saymak sûretiyle bir çalışma yaptık. Bu çalışmayla Ebû İshâk'ın hoca ve talebeleri ve onların rivayet sayıları sayısal olarak tesbit edilmiştir. Ayrıca kullanmış oldukları edâ sîğaları tesbit edilmiş ve en çok kullandığı edâ sîğasından en az kullandığı edâ sîğasına doğru giden bir sıralama ile parantez içinde belirtilmiştir. Sonuçların sayısal olarak tesbit edilmesi Ebû İshâk'ın rivayetleri hakkında genel bir fikir vermesi bakımından zikre değerdir. Buhâri'deki Ebû İshâk'ın hoca ve talebelerine baktığımızda şöyle bir manzarayla karşılaşmaktayız:

Ebû İshâk'ın hocaları ve rivayet sayıları:

1. el-Berâ b. Âzib:	85 Rivayet (Rivayetlerin yarıdan fazlası el-Berâ'dandır. Ebû İshâk ondan hadis alırken şu edâ sîğalarını kullanmıştır. <i>An, semi'tü, ahberenî, haddesenâ, enbeenâ</i>)
Esved b. Yezîd:	21 Rivayet (<i>an, haddesenî, semi'tü</i>)
Amr b. Meymûn:	14 Rivayet (<i>an, semi'tü, haddesenî</i>)
Zeyd b. Erkam:	7 Rivayet (<i>an, semi'tü, haddesenî</i>)

Abdurrahman b. Yezîd:	6 Rivayet (<i>semi'tü, an</i>)
Amr b. el-Hâris:	5 Rivayet (<i>an, semi'tü</i>)
Sile b. Züfer:	4 Rivayet (<i>an</i>)
Abdullah b. Yezîd:	4 Rivayet (<i>an, semi'tü</i>)
Süleyman b. Sured:	3 Rivayet (<i>Haddesenî, semi'tü, an</i>)
Hârise b. Vehb:	2 Rivayet (<i>Semi'tü</i>)
Âmir b. Abdillâh b. Kays:	2 Rivayet (<i>an</i>)
Abdurrahman b. el-Esved:	2 Rivayet (<i>an</i>)
Atâ b. Ebî Rabah:	2 Rivayet (<i>semi'tü</i>)
Mesruk b. el-Ecda':	2 Rivayet (<i>semi'tü</i>)
Nu'mân b. Beşîr:	2 Rivayet (<i>an</i>)
Ebû Bekir b. Ebî Mûsâ:	1 Rivayet (<i>an</i>)
Sâlim b. Ebî'l-Ca'd:	1 Rivayet (<i>an</i>)
Sa'id b. Cübeyr:	1 Rivayet (<i>an</i>)
Abdullah b. Ma'kil:	1 Rivayet (<i>Semi'tü</i>)
Mücâhid b. Cebr:	1 Rivayet (<i>semi'tü</i>)
Muhammed b. Ali:	1 Rivayet (<i>haddesena</i>)
Vehb Abdullah:	1 Rivayet (<i>an</i>)
Âmir b. Abdullah b. Mes'ûd:	1 Rivayet (<i>an</i>)

Ebû İshâk'ın talebeleri ve rivayet sayıları ise:

1. Şu'be b. el-Haccâc:	59 Rivayet (En fazla rivayet eden kişi. Edâ sigaları <i>an, enbeenâ, haddesenâ, semi'tü,</i>)
2. İsrâîl b. Yûnus:	47 Rivayet (<i>an, semi'tü, haddesenâ</i>)
3. Züheyr b. Mu'aviye:	23 Rivayet (<i>haddesenâ, an</i>)
4. Yusuf b. İshâk:	17 Rivayet (<i>an</i>)
5. Süfyan b. Sa'id:	14 Rivayet (<i>an, haddesenî</i>)
6. Ebû'l-Ahves:	6 Rivayet (<i>an</i>)
7. Zekerîyya b. Ebî Zâide:	6 Rivayet (<i>an</i>)
8. İdris b. Yezîd:	1 Rivayet (<i>an</i>)

9. Mutarrif b. Tarif: 1 Rivayet (*an*)
10. Cerir b. Hâzim: 1 Rivayet (*an*)

3.3.4. Ebû İshâk'ın Rivayetlerinin Kaynak Kitaplara İntikali

Tespitimize göre Ebû İshâk'ın rivayetlerinin kaynak kitaplara intikal etmiş sayıları şöyledir:

<i>Sahîhü'l-Buhârî</i> :	158 Rivayet
<i>Sahîhü Müslim</i> :	79 Rivayet
Sünenü't-Tirmîzî :	145 Rivayet
Sünenü Ebî Dâvud :	91 Rivayet
Sünenü'n-Nesâî :	148 Rivayet
Sünenü İbn Mâce :	106 Rivayet
Mübnedü Ahmed :	765 Rivayet
Sünenü'd-Dârimî :	79 Rivayet

Olmak üzere Ebû İshâk'ın Kütübü't-tis'a'da mükerrerler dahil toplam 1571 rivayeti bulunmaktadır. Ebû İshâk'ın İmâm-ı Mâlik'in Muvatta' adlı eserinde rivayeti bulunmamaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EBÛ İSHÂK'IN İLİŞKİLER AĞI ANALİZİ

Hadis rivayetinin temel taşlarından olan ve Ali b. el-Medîni'nin deyimiyle “ isnadların medârı” sayılan Ebû İshâk es-Sebî'î üzerinde yaptığımız bu araştırmada onun ilişkiler ağı³⁵⁸ analizinin çıkarılmasının faydalı olduğunu gördük. Sosyal ilişkiler ağı analizi metotları ilk olarak Amerika Birleşik Devletlerinde ortaya çıkmıştır. Yirmi otuz senelik bir mazisi vardır. Harvard Üniversitesinde Harrison White tarafından ortaya konmuştur. Başlangıçta metodolojik bir yaklaşım olarak ortaya çıkan bu tez daha sonra White'nin talebeleri tarafından önce A.B.D.'de, daha sonra tüm dünyaya yayılmıştır³⁵⁹. Recep Şentürk, Harrison

³⁵⁸ Sosyal ilişkiler ağı: “Bir sosyal grup içinde veya gruplar arasında tekrarlanan ilişkilerin oluşturduğu sosyal yapı.” diye tarif edilmektedir. Bkz. Şentürk, Recep, “*Rivayetin Sosyal Yapısı: Hadis Rivayet Ağının Anatomisi, 610-1505*”, (İslam Düşüncesinde Yeni Arayışlar I, Yayına Hazırlayan İlyas Çelebi, s. 181)

³⁵⁹ Age. s.189. Sosyal ilişkiler ağı analizi metotlarıyla ilgili çalışmalar Almanya ve Hollanda'da hükümet desteği ile yapılmaktadır. Devlet finansmanı dışında özel finansatörler tarafından da bu çalışmalara destek sağlanmaktadır. Örnek olarak Volkswagen firması tarafından finanse edilmiş olan konferanslar dizisini verebiliriz. Bu konferanslar Almanya'da, Ocak 2000 tarihinde düzenlenmiştir. Yapılan konferanslar daha sonra bir kitapçık halinde yayınlanmıştır. Eserin dili Almanca'dır ve toplam 73 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitapçığın kapak kısmında şunlar yer almaktadır: “*Laufende Forschungsarbeiten der Nachwuchsgruppe (Volkswagen-Stiftung)*” konferansı finanse eden kuruluşun adı, *İslamische Bildungsnetzwerke im lokalen und transnationalen Kontext (18.-20. Jahrhundert)* 18.-20. Yüzyılları Arasında Yaşamış İslam Âlimlerinin Mahallî ve Uluslararası Bağlamdaki Netwörkleri (Sosyal İlişkiler Ağı Analizi) diye tercüme edebileceğimiz konferansın konusu, “*am Seminar für Orientalistik und Indologie der Ruhr-Universität Bochum*” Bochum Üniversitesi'nin organize ettiği Şark ve Hind Araştırmaları konulu seminerler dizisi, “*Januar 2000*” tarih Ocak 2000. Kitapçığın 1-7 sayfaları arasında Michael Kemper'in Netwörkler'in tanıtımıyla ilgili bir giriş yazısı bulunmaktadır. Kitapçıkta tebliğleri bulunan kişileri şu şekilde sıralayabiliriz : Caludia Pereckel (Sıddık Hasan Han (1832-1890) ve Ehl-i Hadisle İlişkiler Ağı Analizinin İncelenmesi, s. 8-20), Thomas Eich, (Ebu'l-Hüdâ es-Sayyâdî (1850-1909), s. 20-26), Stefan Raichmuth (Murtazâ ez-Zebîdî (1732-91), s. 26-34), Yaşar Sarıkaya (Konya'da ki Sûfi ve Müderrisler 18-20 yy., s. 34-38), Anke von Kügelgen (Buhara, Şah Murat 1785-1800 ve Âmir Haydar (1800-1825), s. 38-41), Andrea Berg, (Bir Özbekistan Mahallesinin İlişkiler Ağı

White danışmanlığında hadis rivayet ağının anatomisi üzerine doktorasını tamamlamıştır³⁶⁰. Hadis rivayet ağına benzer bir sosyal ağın ne Kitâbı Mukaddes ne diğer dîni metinlerin naklinde ortaya çıkmamış olması konuyu batılilar için daha ilginç ve câzip hale getirmiştir³⁶¹. Konunun ayrıca, rivayet gibi sözel bir yapının bizim sosyal ilişkiler ağımızı şekillendirmesinden sosyal ve sözel yapılar arasındaki karşılıklı etkileşimi kolaylıkla göstermesine kadar önemli sonuçları da vardır. Rivayetin sosyal ilişkileri nasıl şekillendirdiğini incelemek istediğimizde aklımıza gelecek en muazzam örnek asırlarca devam etmiş ve dünyanın dört bir yanına yayılmış olan hadis rivayet ağı olacaktır³⁶².

Sosyal İlişkiler ağı analizi, insanların sosyal kimliğinin, davranış ve ilişkilerinin insanı tek başına incelemekle anlaşılamayacağı iddiasına dayanır. Buna karşılık Metodolojik ferdiyetçilik (methodological individualism) insanın sosyal boyutunu, ferdin gene kendisine atıfla açıklamaya çalışır. Bu yaklaşıma göre insanın sosyal davranışlarının kaynağı değerler, inançlar, psikolojik dürtüler (zevk arama, elemenden kaçma) gibi fertte bulunan bir takım özelliklerdir. Ferdi sosyal çevreden tecrit ederek ele alan “metodolojik ferdiyetçilik” ve ferdi sosyal sistemin bir unsuru olarak ele alan “yapısalcılık” akımının yeni bir ifadesi olarak bilinen sosyal ilişkiler ağı analizi günümüz sosyolojisinin birbiriyle rekabet halindeki iki ana akımıdır.

Her ne kadar sosyal ilişkiler ağı analizi, sosyal bilimciler arasında yeni ortaya çıkmış olsa bile, bu metotlar ve analiz biçimlerinin atası rical âlimleridir. Bu nedenle sosyal ilişkiler ağı analizi metotları günümüzdeki rical araştırmalarına hiç te yabancı gelmediği, aksine klasik ve modern yaklaşımlar bir birlerine “yeni açılımlar” kazandırma imkanına sahip olduğu

Analizi s. 41-45), Micheal Kemper (Dâğıstandaki İslam Âlimleri s.45-55), Elke Faust (Tebliğ Cemaâtinin İlişkiler Ağı Analizi s. 55-62), Bekim Agai (Modern İslam Âlimlerinden Fethullah Gülen’in (d. 1938) İlişkiler Ağı Analizi s. 62-73

³⁶⁰ Tezin tam ismi şöyledir, “*Narrative Social Structure: Anatomy of the Hadith Transmission Network, CE 610-1505*” (Rivayetin Sosyal Yapısı: Hadis Rivayet Ağının Anatomisi, 610-1505), Columbia Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, New York 1998.

³⁶¹ Age. s. 178

³⁶² Age. s. 179-180;

görülebilecektir. Bu açılımlardan en önemlisi, rical araştırmalarının tahmin ve varsayım seviyesini aşarak somut verilere dayanır hâle gelmesidir. Günümüzde hadis rivayet ağı ve hadis ricâli hakkında ortaya atılan bir çok tahmin, hipotez ve teori bu sayede somut veriler ışığında objektif olarak test edilme imkanına kavuşmuş olacaktır³⁶³.

Sosyal ilişkiler ağı metotları sayesinde, Ebû İshâk es-Sebî'nin hadis rivayet ağındaki hoca ve talebe ilişkilerini tasnif edip sayısal olarak analiz etmek mümkün olmuştur. Ebû İshâk'ın hoca ve talebelerden oluşan toplam ilişki sayısını 240 olarak tespit ettik. Bunlardan 24 kişinin tabakasını tespit edemediğimizden veri olarak kaydetmedik. Bunların hangi tabakalardan oldukları, doğum ve ölüm tarihleri, yaşadıkları şehirler hakkında tabakât kitaplarında yeterli bilgi bulamadığımızdan bunları datamıza dahil etmedik. 216 Kişinin tabakasını tespit ederken ez-Zehebî'nin *Tezkiratü'l-huffâz*'ını ve İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'indeki tabaka sistemini esas aldık. 216 Muhaddisten 134'ünü hocaları ve 84'ünü de talebeleri oluşturmaktadır. Ayrıca datamızda Ebû İshâk'ın hoca ve talebelerinin varsa doğum tarihleri, ölüm tarihleri, yaşları, yaşadıkları şehirler, hadis hafızı olup olmadıkları da tespit edilmiştir. Bu bilgilerin toplanmasında el-Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'i, İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb* ve *Tehzîbü't-Tehzîb*'i, ez-Zehebî'nin *Tezkiratu'l-huffâz*'ı ve *el-Kâşif*'i temel mürâcaat kaynağı olmuştur. Muhaddisin hafız olup-olmadığı ise ez-Zehebî'nin *Tezkiratu'l-huffâz*'ı esas alınarak tespit edilmiştir. (Bkz. Ek-1)

Ebû İshâk'ın ilişkileri sekiz tabakadan oluşmaktadır. Hadis hafızları üzerinde yapılan araştırmalara göre de bir hafız en fazla sekiz tabakayla ilişki kurabilmektedir. Biz de Ebû İshâk'ın ilişki kurduğu tabakaları ifâde etmek üzere kısaltmalar kullandık. Alt tabakaları ifade etmek için alt1, alt2, alt3, alt4; erken tabakalara giden ilişkileri göstermek için de üst1, üst2, Üst3 kısaltmaları kullanılmıştır. Tabaka içi ilişkileri ifade etmek için İç kısaltması kullanılmıştır. Böylece Ebû İshâk'ın ilişkiye girdiği tabaka sayısı 8 olarak tespit edilmiştir. Yatay ilişkiler, Ebû İshâk'ın kendi akranlarıyla olan ilişkilerini, dikey ilişkiler de onun hem üst yani hocalarını hem de alt yani talebeleriyle olan ilişkilerini ifade etmektedir.

³⁶³ Şentürk, Recep, "Narrative Social Structure: Anatomy of the Hadith Transmission Network, CE 610-1505", s. 38-42

Yukarıdaki bilgilerden hareketle aşağıda 10 başlık altında veriler tespit edilmiştir. Bu verilerin yorumları yapılmış ve her veri grafiklere dönüştürülmüştür. Böylece Ebû İshâk'ın ilişkiler ağı analizi ortaya çıkarılmış ve değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

4.1. EBÛ İSHÂK'IN İLİŞKİLER AĞININ GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1.1.Tablo 1:Ebû İshâk'ın İlişkilerinin Genel olarak Dağılımı (Bkz. Grafik 1)

Değişken	Üst3	Üst2	Üst1	İç	Alt1	Alt2	Alt3	Alt4
Tabaka	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
İlişki Sayısı	36	25	55	22	22	23	24	9

Bu Tabloda Ebû İshâk'ın ilişkilerinin genel dağılımı tespit edilmiştir. Buradan hareketle ilişkilerinin hangi tabakalarda yoğunlaştığını ve bu yoğunlaşmaların nedenleri üzerinde durabiliriz.

Ebû İshâk'ın ilişki kurduğu tabakalara baktığımızda kendi tabakası dâhil sekiz tabaka göze çarpmaktadır. Bu normal ve olması gereken bir durumdur. Ortalama insan ömrüne göre, bir kişinin ilişki kuracağı tabaka sayısı alt ve üstten dört tabakayla sınırlı kalmaktadır. Aynı zamanda bu durum, isnad sisteminin tutarlılığına da bir işarettir. Bu ilişkiler üst1, üst2 ve üst3 yâni erken tabakalardan , alt1, alt2, alt3, ve alt4 olmak üzere sonraki tabakalardan ve iç yâni kendi tabakasından olmak üzere oluşmuştur.

Tabloda görüldüğü gibi tabaka dışı ilişkiler tabaka içi ilişkilere oranla bir hayli fazladır. Tabaka dışı ilişkiler 194'ü bulmuşken tabaka içi ilişkiler 22'de kalmıştır.(Bkz. Grafik 1) Bu sonuçlardan anlaşıldığına göre Ebû İshâk'ın otorite hâline gelmesinin sebebi, kendi akranlarından ziyâde farklı nesillerle ilişki kurmasıdır. Aslında bu durum ferdî bir tercihten

öte mecbûriyetten kaynaklanmaktadır. Çünkü isnad sisteminde senedi oluşturan râvi sayısının az olması makbuldür. Yâni, “âlî isnad” “nâzil isnâda” tercih edilir. Söz konusu bu durum Recep Şentürk’ün hadis hafızlarının ilişki ağı üzerine yaptığı çalışmasında ortaya çıkan tespitle de paralellik arz etmektedir. Şentürk, 1226 hafız üzerinde yaptığı araştırmasında aynı tabakadan olan hafızların kendi akranlarıyla hoca-talebe ilişkisini asgarî seviyede tutup önceliği 26 nesil boyunca kendi tabakaları dışındaki hoca ve talebelerle ilişkiye verdiklerini tespit etmiştir. Bu durumun nedenleri üzerinde de durmuştur. Netice olarak yatay ilişkilere değer verilmeyişinin sebebinin rivayetin katmanlarını asgarîye indirme çabasından kaynaklandığını belirtmiştir³⁶⁴. Yukarıda da değindiğimiz gibi hadis rivayeti ne kadar az insanla yapılırsa o kadar makbuldür. Aslında bu durum genel bir sosyal yapı olarak toplum hayatında da böyledir. Nakledilen bir sözün, bir olayın en yakın kaynaktan aktarılması tercihe şâyandır. Günlük hayatımızda çoğu zaman farkında olmadan uyduğumuz bu kural, hadis rivayet ağında çok daha sistemli ve ciddî bir şekilde uygulanmıştır. Bu sebeple dikey ilişkiler kanalıyla rivayet etmek, rivayetin katmanlarını azaltacağından tabakalar arası rivayet faaliyeti tabaka içi rivayet faaliyetinden her zaman önde olmuştur. Hafızların otoritelerinin kaynağı, onların sosyal ilişkiler ağının bu farklı yapısıdır. Önceki ve sonraki nesiller arasında rivayet aktarımında “aracı” rolünü başarıyla oynayan âlim otorite haline gelmiştir.

4.1.2. Tablo 2: Ebû İshak’ın Hocalarıyla Olan İlişkilerinin Tabakalara Göre Dağılımı (Bkz. Grafik 2)

Değişken	Üst3H	Üst2H	Üst1H	İçH	Alt1H	Alt2H	Alt3H	Alt4H
Tabaka	I	II	III	IV	V	VI	VII	VII
İlişki	36	25	55	12	3	3		

³⁶⁴ Bkz: Şentürk, Recep, “Rivayetin Sosyal Yapısı: Hadis Rivayet Ağının Anatomisi, 610-1505”, (Yayına Hazırlayan İlyas Çelebi, *İslam Düşüncesinde Yeni Arayışlar I*) s.197-198.

Ebû İshâk'ın hocalarıyla ilişkilerine baktığımızda en yoğun ilişkinin Üst1 ile -55 ilişkisi olduğunu görürüz. Ebû İshâk, üst1'den yani III. tabakadan Saîd b. Cübeyr, Erbide et-Teymî, Erkam b. Şurahbîl, Rebî' b. el-Berâ, eş-Şa'bî, Şureyh b. Nu'mân, Âsım b. Damre ve Abdülcebbar b. Vâil gibi tâbiînin meşhur âlimlerine talebelik yapmıştır. Daha sonra ise 36 ilişki ile Üst3 yâni I. tabaka yer almaktadır. Bilindiği gibi I. tabaka sahabeden oluşmaktadır. Ebû İshâk, sahabeden 36 kişiden ilim almıştır. Bunlar arasında Ali b. Ebî Tâlib, el-Berâ b. Âzib, Süleyman b. Sured, Zeyd b. Erkam, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Hârise b. Vehb, Amr b. el-Hâris, Abdullah b. Zübeyr'i zikredebiliriz. Ebû İshâk, birkaçı hariç diğer sahabelerle Kûfe'de görüşmüştür. Bu sahâbîlerin çoğunluğunu Kûfe'ye sonradan yerleşmiş olanlar oluşturmaktadır. Ebû İshâk, Kûfeli olması sebebiyle çok sayıda ashâba talebelik etmiş ve akranları arasında rivayet husûsunda önemli bir yere sahip olmuştur. 25 ilişki sayısı ile Üst2, üçüncü sırada yer almaktadır. Ebû İshâk Üst2'den yâni II. tabakadan Amr b. Meymun, Mesruk b. el-Ecda', Esved b. Yezid, Sa'd b. İyâz, Abdullah b. Halîfe, Hârise b. Mudarrib, Abdullah b. Utbe gibi tâbiînin büyüklerinden hadis rivayet etmiştir. Ebû İshâk, kendi akranından Büreyd b. Ebî Meryem es-Selûlî, Sâîd b. Ebî Küreyb, Alâ b. Arar, Kâsım b. Abdurrahman, Muhammed b. Ali gibi zatlara talebelik yapmıştır. Kendisinden sonraki tabakalardan ise V. ve VI. tabakalardan 3'er kişiye talebelik yapmıştır. Bunlardan Talha b. Musarrib, Zübeyr b. Adiy, Ömer b. Abdillâh V. tabakayı oluşturmaktadır. VI. tabakadan ise Abdullah b. Sâîd b. Cübeyr, Abdullah b. Atâ ve Dârim el-Kûfî'den rivayette bulunmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Şentürk'ün 1226 hafız üzerinde yaptığı araştırmasında hadis hafızlarının 26 nesil boyunca kendi akranlarıyla hoca-talebe ilişkisini asgari seviyede tutup önceliği kendi tabakaları dışındakilere vermişlerdir. Burada da görüldüğü gibi Ebû İshâk, kendi akranından ziyâde erken tabakalarla ilişki kurmayı tercih etmiştir. Akranından sâdece 12 kişiye talebelik yaparken kendisinden üst tabakalardan 116 kişiye talebelik yapmıştır. Kendisinden sonraki tabakalardan ise 6 kişiye talebelik yapmıştır. Akranına ve az sayıda da olsa kendisinden sonraki tabakalardakilere talebelik yapması, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz bu kişilerin hadiste temâyüz etmiş önemli zatlar olmasından kaynaklanmaktadır. Ebû İshâk, daha erken ve daha uzun yaşadığından dolayı pek çok sahabeyle görüşmüş ve tabiînden de sayısız hocadan ilim almıştır. Ebû İshâk'ın bir asra

yakın uzun bir ömür yaşamasından dolayı ilişki ağının tahlilinde daha az ömür sürmüş âlimlere nazaran daha fazla ilişki yoğunluğu görülmektedir.

4.1.3. Tablo 3: Ebû İshâk'ın Talebeleriyle İlişkilerinin Tabakalara Göre Dağılımı (Bkz. Grafik 3)

Değişken	Üst3T	Üst2T	Üst1	İçT	Alt1T	Alt2T	Alt3T	Alt 4T
Tabaka	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
İlişki Sayısı				10	19	20	24	9

Ebû İshâk'ın talebeleriyle olan ilişkilerine baktığımızda yoğunluğun 24 kişiyle alt3'te yani VII. tabakada olduğunu görürüz. Ebû İshâk'ın VII. tabakadaki talebelerine örnek olarak şunları zikredebiliriz. Ebû Veki', Eclah b. Abdullah, Ebû Hâlid ed-Dâlânî, Hamza b. Habib, Hüseyin b. Vâkid, Hüdeyc b. Mu'âviye ve Şuayb b. Safvân. Daha sonra ise 20 ilişkiyle VI. tabaka gelmektedir. VI. tabakadan Ebû İshâk'a talebelik yapanlara örnek olarak şu ravileri zikredebiliriz. Ebû Bekir b. Ayyâş, Ebû'l-Ahves Sellâm b. Süleym, Eş'aş b. Sevvâr, Süfyan b. Uyeyne ve Zekeriyya b. Ebî Zâide. Daha sonra ise 19 ilişkiyle V. tabaka gelmektedir. Fıtr b. Hâlife, Züheyr b. Mu'âviye, Ebû Hanîfe, Muhammed b. Aclân, ve Ebû İshâk'ın torunu İsrâîl'i V. tabakadaki talebelerine örnek olarak verebiliriz. Görüldüğü gibi Hanefî Mezhebi'nin kurucusu İmâmu'l-A'zam'da Ebu İshâk'ın söz konusu tabakadaki talebelerindendir. Yine aynı tabakada, Ebû İshâk'tan rivayette temâyüz etmiş olan muhaddislerden Züheyr b. Mu'âviye, Muhammed b. Aclân ve İsrâîl'i görüyoruz. VIII. tabakada Ebû İshâk'ın talebeleri olarak Nûh b. Derrâc, Se'âd b. Süleyman ve Amr b. Ebî Kays gibi muhaddisler yer almaktadır. Ebû İshâk'ın kendi akranından olan talebeleri cümlesinden olarak Katâde, Safvân b. Süleym, Süheyl b. Ebî Sâlih, Mansur b. el-Mu'temir ve Mûsâ b. Ukbe'yi zikredebiliriz. Ebû İshâk'ın, geç yâni kendisinden sonraki tabakalardan talebe sayısı bir hayli fazla iken erken tabakalardan talebesi olmamıştır.

4.1.4.Tablo 4: Ebû İshâk'ın İlişkilerinin Coğrafi Dağılımı (Bkz. Grafik 4)

Mekke	Medîne	Kûfe	Basra	Vâsıt	Rey	Horasan	Merv	Medâin	Cizre	Yemen	Tâif
8	20	145	12	4	2	1	1	1	1	1	1

Muhaddislerin ilişkilerinin coğrafi analizlerinin yapılması, onların ilişki ağlarının sınırlarının tespit edilmesine yardımcı olur. Bu da o ravinin hangi hadis merkezlerine uğradığına ve kimlerle görüşmüş olabileceğinin tespit edilmesine yardımcı olur. Ayrıca ne yoğunlukta bir “rihle”sinin bulunduğuna ışık tutar. Bu bilgiler ışığında, Ebû İshâk'ın hadisçiliği üzerinde değerlendirmelerde bulunabiliriz.

Ebû İshâk'ın ilişkilerinin coğrafi dağılımına baktığımızda kısmı a'zamisinin Kûfe'de yoğunlaştığını görüyoruz. Ebû İshâk'ın Kûfe'de doğup büyüdüğünü, ömrünün tamamına yakın bir kısmını burada geçirdiğini ve burada vefat ettiğini biliyoruz. Dolayısıyla tablodan ve grafik 4'ten de açıkça anlaşıldığı gibi gerek hocalarıyla gerek talebeleriyle olan ilişkilerinin çoğunluğu da Kûfe'de gerçekleşmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bir kaç dışında aşıptan görüştüğü hocalarının tamamı Kûfe'ye yerleşmiş bulunanlardır. Kûfe şehrinde, gerek hoca gerekse talebe olarak görüştüğü muhaddis sayısı diğer şehirlerle kıyaslanmayacak kadar fazladır. Ebû İshâk, hem sahâbenin hem de tâbiînin ilimlerini kendisinde topladığı için kendisine çok sayıda kişi talebelik yapmıştır. Tabi olarak en çok talebesi de Kûfe şehrinde olmuştur.

Ebû İshâk'ın, Kûfeli hocası Mesruk'la beraber hacca gittiğini ve orada da ilim tahsilinden geri durmadığını biliyoruz³⁶⁵. Ebû İshâk'ın, Mekke ve Medîne'de ki ilişkileri de hac münasebetiyle olmalıdır. Çünkü Ebû İshâk'ın, ilim tahsili için tabloda ve ilgili grafikte

³⁶⁵ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 256

görüldüğü üzere Medîne, Mekke ve diğer beldelere gittiğini bilmiyoruz. Basra, Vâsıt, Rey, Merv, Medâin, Cizre, Yemen ve Tâif’li râvilerle de muhtemelen hac münasebetiyle görüşmüştür. Tabakât kitaplarında Ebû İshâk’ın Horasan’a gittiğine dâir bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerden hareketle Horasanlı muhaddisin, Ebû İshâk’tan Horasan seferi esnasında hadis aldığını söyleyebiliriz. Ebû İshâk’ın çok farklı coğrafyaya sahip âlimlerle görüşmesi onun hadisteki otoritesinin bir kaynağı olarak anlaşılabilir.

4.1.5. Tablo 5: Ebû İshâk’ın İlişkilerinin Tabakalara Göre Coğrafi Dağılımı (Bkz. Grafik 5)

	Üst3	Üst2	Üst1	İç	Alt1	Alt2	Alt3	Alt4
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Mekke	5		2		1			
Medîne	7	2	5	4	2			
Kûfe	19	22	41	13	14	11	16	9
Basra		1	1	3	2	2	3	
Vâsıt					2	1	1	
Rey							2	
Horasan					1			
Merv						1		
Medâin						1		
Cizre				1				
Tâif		1						
Yemen		1						

Tabloda ve grafik 5’te de görüldüğü gibi Ebû İshâk, ilmini Kûfeliler çoğunlukta olmak üzere Medîne, Mekke ve Basralı âlimlerden almıştır. Kendisine de yine Kûfeliler başta olmak üzere Basra, Vâsıt, Rey, Horasan ve diğer şehirlerdeki muhaddisler talebelik yapmışlardır. Dikkati çeken bir husus V. tabakadan sonra Ebû İshâk’ın Mekke ve Medîneli talebesinin olmamasıdır. Ebû İshâk ilmini Kûfe’den aldığı gibi yine Kûfe’de dağıtmıştır.

Kûfe şehrindeki ilişki yoğunluğu diğer şehirlerle mukayese edilemeyecek kadar fazladır. Bunun sebebi, daha önce belirttiğimiz gibi Ebû İshâk'ın ömrünün tamamına yakın kısmını burada geçirmiş olmasıdır. Tabloda ve grafik 5'te de açıkça görüldüğü gibi Ebû İshâk, çok farklı coğrafyadan insanlarla ilişki kurmuştur. Bunun sebebi Ali b. el-Medîni'nin de belirttiği gibi Ebû İshâk'ın hadislerin “medârı isnâdı” olmasından kaynaklanmaktadır. Hadislerin kendileri vasıtasıyla İslam coğrafyasına yayıldığı kişilerden olması münasebetiyle Ebû İshâk çok alâka duyulan bir zat olmuştur.

4.1.6. Tablo 6: Ebû İshâk'ın Yatay ve Dikey İlişkilerinin Mukayesesi (Bkz. Grafik 6)

Yatay İlişki	22
Dikey İlişki	194

Ebû İshâk'ın yatay ve dikey ilişkilerini mukayese ettiğimizde dikey ilişkilerinin yatay ilişkilere göre, on katı fazlaya varan bir yoğunluğa sahip olduğunu görürüz. Yâni Ebû İshâk, kendi akranları dururken kendisinden uzakta bulunan tabakalarla ilişki kurmayı daha ziyâde tercih etmiştir. Aslında bu durum tercihten öte bir mecbûriyetten kaynaklanmaktadır. Ebû İshâk, küçük yaşta hadis tahsil etmeye başlamış ve meşhur yâni isnadı kısa hocalardan hadis almıştır. Daha sonra ise kendisine gençliğinin uzun bir döneminde hadis talep etmek için pek kimse gelmemiştir. Ne zaman ki âli isnad sahipleri birer birer vefat edince, mevcut muhaddisler içinde âli isnad sistemine sâhip durumuna gelmiştir. Bu yüzden de yaşlılığına isabet eden dönemde talebe akınına uğramıştır. Nitekim kendisi de gençliğinde âli isnada sâhip hocalardan hadis almaya gayret etmiştir. İşte önceden planlanması mümkün olmayan ve şahısların irâdesinin üstünde olan bu olay, isnad sisteminin güvenilirliğini göstermektedir. Çünkü muhaddisler otorite olabilmek için en kısa isnada sahip olmayı gerekli görürler. Otorite olmanın yolu dikey ilişkilerin çokluğuna bağlıdır. Bunun için de muhaddisler akranlarını mümkün olduğunca terk etmişler, kendilerine uzakta da olsa erken tabakaları tercih etmişlerdir.

4.1.7. Ebû İshâk'ın Yatay ve Dikey İlişkilerinin Hoca-Talebe Dağılımı

Burada Ebû İshâk'ın yatay ve dikey ilişkileri, yani kendisinin de içinde bulunduğu IV. tabaka ve diğer alt ve üst (hoca-talebe) tabakalarla olan ilişkilerinin rakamsal olarak tespiti yapılmıştır.

4.1.8. Tablo 7.1.: Dikey İlişkiler Dağılımı (Bkz. Grafik 7)

Hoca	122
Talebe	72

Ebû İshâk'ın ilişkilerinin hoca-talebe dağılımına baktığımızda hocalarla olan ilişkilerinin daha fazla olduğunu görürüz. Ebû İshâk'ın Kûfe'de yaşamasından dolayı pek çok sahabeden ve tâbiünden ilim almıştır. Kûfe gibi ilim merkezi bir yerde yaşaması onun hoca sayısının artmasında en büyük etkenlerden biri olmuştur. Bu yüzden akranlarına nazaran daha fazla ashâba ve kibârı tabiîne talebelik yapma imkânına sahip olmuştur. Ebû İshâk, ilim talep ettiği gibi ilmi yaymaktan da geri kalmamıştır. Bu yüzden de pek çok talebesi olmuştur.

4.1.9. Tablo 7.2 : Yatay İlişkiler Dağılımı (Bkz. Grafik 8)

Hoca	12
Talebe	10

Ebû İshâk'ın yatay ilişkilerine bakıldığında hocalarıyla ilişkilerin daha fazla olduğu görülmektedir. Ebû İshâk, kendi akranından olan Sâîd b. Ebî Küreyb, Alâ b. Arar, Kâsım b. Abdurrahman ve Muhamed b. Ali gibi hadis ilminde önemli bir yere sâhip bulunan zatlardan hadis rivayet etmiştir. Ebû İshâk'ın kendi akranından 9 talebesi olmuştur. Ebû

İshâk'ın yatay ilişkileriyle dikey ilişkilerini mukayese ettiğimizde yatay ilişkilerinin çok düşük olduğu görülecektir. Bunun nedeni, daha önce de değindiğimiz gibi muhaddisler kendi akranlarından hadis almaktan kaçınmışlar, üst tabakada bulunan kişilerden hadis almayı tercih etmişlerdir. Çünkü kimin isnadı kısa ise o kişi tercih edilir.

4.1.10.Tablo 9: Ebû İshâk'ın Hâfızlarla olan ilişkilerinin Hoca-Talebe Dağılımı (Bkz. Grafik 9)

Hoca	22
Talebe	30

Tabloda ve ilgili grafikte de açıkça görüldüğü gibi Ebû İshâk'ın yirmiyi aşkın hadis hafızı olan hocası vardır. Bir muhaddis için hocalarının hafız olması çok önemlidir. Çünkü Recep Şentürk'ün de belirttiği gibi tarihî inceleme ve tahliller göstermektedir ki hafız olan muhaddisin talebesi ancak hafız olabilir. Aslında bu yapı hem modern ilim dünyasında ve hem de tüm dünya medeniyetlerinde böyledir³⁶⁶. Sosyolojik araştırmalar gösteriyor ki hangi ilimde olursa olsun önde gelen hocalara talebelik etmeyen bir öğrenci, ilerde önde gelen bir âlim olamaz. Ebû İshâk'ın hafız olan talebe sayısı ise otuzu geçmektedir. Bu da Şentürk'ün tezini desteklemektedir. Ebû İshâk, hafız olduğu için pek çok muhaddis ondan hadis almıştır. Bu hadis alanlar arasından da pek çok hafız çıkmıştır. Ebû İshâk'ın ilerleyen yaşlarında hafızlık müessesesi yaygınlık kazanmış, bu yüzden de talebelerinden daha fazla hafız yetişmiştir. Ebû İshâk'ın hafız olan hoca ve talebe sayısı başkalarıyla mukayese edildiğinde, karşımıza çok yüksek bir rakam çıkmaktadır. İşte bu tablo bize Ebû İshâk'ın “medâru'l-ilm” olduğunu ispat etmektedir.

³⁶⁶ Age. s. 214

4.1.11. Tablo 10: Hâfız Olmayanların Hoca-Talebe Oranları (Bkz. Grafik 10)

Hoca	112
Talebe	52

Ebû İshâk'ın hocalarından hafız olmayanların sayısı, talebelerinden hafız olmayanlara nazaran bir hayli fazladır. Grafik 10'dan da açıkça anlaşıldığı gibi Ebû İshâk'ın pek çok hocası ve talebesi olmuştur. Hoca sayısının fazla olması yaşanan çevrenin ilme olan etkisini gösterdiği gibi Ebû İshâk'ın ilme olan merakını da açıkça göstermektedir. Ebû İshâk, rivayet hakkına sahip olduğu hadisleri rivayet etmekten de geri durmamıştır. Bu yüzden de aynı zamanda pek çok kişi ona talebelik yapmıştır.

4.2. EBÛ İSHÂK'IN İLİŞKİLER AĞI ANALİZİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İlişkiler ağı analizi neleri anlamamıza, neleri daha açık-seçik görmemize yardımcı oldu? İlişkiler ağı analizi sonucunda gördük ki; Ebû İshâk'ın önemli bir âlim hâline gelmesinin sebebi sâhip olduğu ilişkiler ağının yapısıdır. Bu yapının ayırt edici özellikleri şöylece sıralanabilir; 1) Tabaka içi ilişkilerin düşük olması. 2) Tabaka dışı ilişkilerin çok yüksek olması. 3) Tabaka dışı ilişkilerin uzak tabakalarda yoğunlaşması. 4) Yüksek sayıda hâfız hoca ve talebesinin olması. 5) Kendi zamanındaki ilim merkezlerinden hoca ve talebesinin olması.

İlişkiler ağı tahlili, isnadın sayılarla ifadesidir. İlişkiler ağı tahlili sayesinde rivayet ve rical hakkındaki iddiaların geçerlilik kazanması, kabul veya red edilmesi objektif temellere dayanmış olacaktır. Hadis rivayeti hakkında ortaya atılan iddialar bundan sonra veriye dayanma mecburiyeti hissedecek, veriye dayanmayan iddialar ciddiye alınmayacaktır. Tahminler ve varsayımlara dayanarak konuşma yerine somut ve sayısal verilere dayanarak konuşma imkanı ortaya çıkacaktır. İlişkiler ağı tahlili bize, isnadın âfâki bir şey olmadığını da göstermiştir. Ayrıca ilişkiler ağı tahlili, indî yorumların önüne geçecektir. Böylece insanların isnad sistemine duyduğu güveni artıracaktır.

İlişkiler ağı tahlili sayesinde hadis rivayeti bir sosyal-kültürel “sistem” veya bir “yapı” olarak incelenmiş olacaktır. Ele alınan ravilerin, bu sistemin içindeki “yerleri” ve “rolleri” bariz bir şekilde ortaya çıkacaktır. Ebû İshâk’ın da önemli bir şahıs hâline gelmesinin nedeni, isnad sisteminde oynadığı önemli rolünden kaynaklanmaktadır.

Ayrıca Recep Şentürk’ün, 1226 hafızın ilişkiler ağı üzerinde üzerine yaptığı araştırmasından elde ettiği temel bulgular da dikkate değerdir. Bunlar : a) Yazılı rivayetin sözlü rivayete baskın gelmesi sonucu hadis hafızı olmaya ilgi azalmış ve netice olarak hafızların sosyal ağı giderek küçülmüştür. Böylece baştan beri varolagelen yazılı ve sözlü gelenek gerilimi yazılı gelenek tarafından büyük ölçüde kazanılmıştır. Okuma yazma oranının artması, kütübü sitte’nin ortaya çıkışı, hadis eğitiminin kurumlaşması ve standartlaşması, eğitimde ödüllendirme sisteminin uğradığı değişiklik bunda rol oynamıştır. b) Hafızların hadisleri kayda geçirme konusundaki başarıları onların sınıf olarak ortadan kalkmasına sebep olmuştur. c) Rivayetin basamakları faktörü yatay sosyal ilişkileri asgariye indirmiş, dikey sosyal ilişkileri artırmıştır. Muhteva aynı kalsa bile insanlar rivayeti kaynağa en yakın şahıstan almak isterler. Bu durum nesiller arası bir sosyal ağda nesil içi ilişkileri azaltır. d) İlimde otorite olmanın yolu otorite olan bir başka alim ile kurulan dikey sosyal ilişkidir. Buna nesiller arası aracılık ta denebilir. Hiçbir hafız yok ki başka bir hafızın talebesi olmasın. Aynı yapı hem modern ilim dünyasında ve hem de bütün dünya medeniyetlerinde geçerlidir. Zuckerman, araştırmasında nobel ödülü kazanan bilim adamlarının daima bir önceki nesilden nobel ödülü kazanan bilim adamlarının talebesi olduğunu ortaya çıkardı. e) Sözel ve sosyal otorite birbirine bağlıdır. Hafızların sahip olduğu sözel otorite onlara aynı zamanda hem yaşadıkları çağda ve hem de tarih boyunca sosyal otorite de kazandırmıştır. Bu yüzden de bugün hâlâ en çok alıntı yapılan alim el-Buhârî’dir³⁶⁷.

³⁶⁷ Age. s.213-214, 216

SONUÇ

Hiz. Peygamber'in (a.s) söz, fiil, takrir ve tasviplerinden oluşan sünnetin bize kadar ulaşmasında sahâbe-i kirâm başta olmak üzere tâbiîn ve etbâû't-tâbiîn ve sonraki nesillerden olan muhaddislerin sa'yü gayretlerini görmezden gelmek mümkün değildir. hicretin ilk üç asrı, genelde tüm İslâmî ilim dalları için özelde ise hadis ilmi için çok önemli bir zaman dilimidir. Hicretin birinci asrında müstakil hüviyetlerini kazanamayıp hadis ilmi içerisinde mütâlâ edilen İslâmî ilim dalları hicretin ikinci asrında müstakil hüviyetlerini kazanmışlar hadis ilmi açısından tespit ve tedvin faâliyeti gerçekleşmiş, hadis ilimlerinin çeşitli kolları teşekkül etmeye başlamış ve hadis ıstılahları kullanılmaya başlanmıştır. Hicretin üçüncü asrı îtibâriyle de artık hadisler tamamen kitaplara geçmiş ve rivayet asrı tamamlanmıştır.

Bizde bu araştırmamızda hicrî 29/649 ile h. 127/745 yılları arasında yaşamış bulunan ve isnad zincirinde çok önemli bir yeri bulunan Ebû İşhâk es-Sebîî'nin hadis ilmindeki yerini inceledik. Kûfe'de yaşamış bulunan ve çok yönlü bir ilmî kişiliğe sâhip olan Ebû İşhâk es-Sebîî'nin hadisçiliğini ön plana çıkararak tanıtmaya çalıştık. Ebû İşhâk'ın yaşadığı zaman dilimi, sahâbenin çoğunlukla hayatta olduğu ve tâbiînin büyüklerinin yaşadığı bir dönemdir.

Hem sahâbenin hem de tâbiînin ilimlerini kendisinde toplamış bulunan Ebû İşhâk es-Sebîî rivayet sisteminde çok önemli bir yere sahiptir. İsnadın medârından olması yönüyle gerek akranları gerekse akranları dışındakiler tarafından hadisleri şiddetle aranan ve tercih edilen bir zat olmuştur.

Çalışmamızda ilk olarak Ali Akyüz de rastladığımız senet atlası fikrini uyguladık. Senet atlası sayesinde bir şahsın rivayetlerinin değerlendirilmesiyle ilgili uzunca bir mesâi ihtiyaç duyulmayacaktır. Biyografisi incelenen söz konusu ravinin yer aldığı ne kadar sened formu varsa tespit edilip biyografisinin anlatıldığı yere iliştilmesi suretiyle bu işlem tamamlanmış olacaktır. Ve bu sayede tabakât kitaplarında biyografisi anlatılan kişinin hoca,

talebe ve rivayetleriyle ilgili ifadelerin daha net ve daha kolay bir şekilde kullanımı mümkün olacaktır. Hadis edebiyatının tamamına teşmil edilebilecek olan bu çalışma büyük bir proje ve ekip gerektirecektir. Yüksek lisans çalışması vesilesiyle biz sadece Ebû İshâk'ın Buhârî'deki rivayetlerinin sened atlasını çıkarabildik.

Çalışmamızda diğer bir bölüm ise Ebû İshâk'ın ilişkiler ağı analizinin incelenmesidir. İlişkiler ağı analizi metotları ilk olarak Amerika'da ortaya çıkmış daha sonra Avrupa ve tüm dünyada yayılmıştır. Doktorasını hadis hafızlarının ilişkiler ağı analizi üzerinde yapmış bulunan Recep Şentürk Türkiye'de ilişkiler ağı analizinin önde gelen tanıtıcılarından. Sosyal yapılarda uygulanan bu metodu biz de hadise uyguladık ve Ebu İshak'ın sosyal ilişkiler ağı analizini tesbit ettik. Bu tür çalışmalar ilk dönem hakkında konuşulan yerli yersiz iddiaların önüne geçecek ve iddia sahibi herkes verilere dayanma mecburiyeti hissedecektir.

Sonuç olarak, hicretin ilk üç asrı araştırmaya ve incelemelere konu oldukça birçok noktalar aydınlığa kavuşacak ve hadis hakkında oluşturulmaya çalışılan spekülasyonlar yerini ilmi değerlendirmelere bırakacaktır.

KAYNAKLAR

AHMED B. HANBEL, Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855); *el-Müsned*, I-VI, İstanbul, 1982

AHMED EMİN, *Zuhru'l-İslâm*, (Basım yeri yok) 1945/1364

AHMED NAİM, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi (Mukaddime)*, Ankara 1982

AKYÜZ, Ali, *Hadis Edebiyatının Sened Atlası ve Muvatta'nın Sened Formları Çizelgesi*, İstanbul, 1997

_____, *Saîd b. Mansur'un Musannef'inin Yeniden İnşası*, İstanbul 1997

ALİ B. EL-CA'D (ö. 230/844), Ubeyd Ebû'l-Hasen el-Cevherî, *el-Müsned*, Beyrut 1990/1410

ALİ B. EL-MEDÎNÎ, Abdullah (ö. 234/848); *İlelû'l-Hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl*, Halep 1980/1400

AYDINLI, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul 1987

_____, *Hadis Usûlü Ders Notları*, ts (Yayımlanmamış)

_____, "Hadislerin Değerlendirilmesi I", *Diyanet Dergisi*, Ayrıbasım, Nisan-Mayıs-Hâziran, 1985 Cilt XXI, 2, Ankara 1985

_____, “*Hadislerin Değerlendirilmesi II*”, *Diyanet Dergisi*, Ayıbasım, Temmuz-Ağustos-Eylül, 1985 Cilt XXI, 3, Ankara 1985

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/869); *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, Beyrut 1994

_____, *et-Târihü'l kebir*, I-XI, Beyrut ts.

_____, *el-Künâ*, Beyrut, ts.

EBÛ NUAYM, el-İsfahânî (ö. 430/1039) , *Hilyetü'l evliya*, (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ Muhammed Ali Beydûn) I-XII, Beyrut 1997/1418

EBU'L-MA'ÂTÎ, es-Seyyid en-Nûrî, Muhammed Mehdî el-Müslimî, Ahmed Abdurrezzâk İyd, Eymen İbrâhim ez-Zâmilî, *el-Câmi' fi'l- cerh ve 't-tâ'dîl*, Beyrut 1992/1412

EBU'Ş-ŞEYH el-Ensâri, *Tabakâtul-muhaddisîn bi İsbehân ve'l vâridîne aleyhâ*, I-IV, (nşr. Abdü'l Gafur Abdü'l hak Hüseyin el-Belûşî), Beyrut 1992/1412

ed-DÂREKUTNÎ (385), *el-İlelü'l vâride fi'l ehâdisü'n-nebeviyye*, (nşr. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Silefî) Riyad 1985/1405

_____, *Zikrû esmâi't-tâbiîn ve men ba'dehüm*, (nşr. Boran ed-Danâvî ve Kemâl Yusuf el-Hût), Beyrut 1985/1407

el-FESEVÎ (ö. 277/890), *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-târih*, I-V (Thk Ekrem Ziya el-Umerî) Medine 1410

el-İCLÎ, Ebu'l Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Salih , *Ma'rifetü's-sikât*, I-IX, (trtb el-Heysemî ve es-Subkî), 1988/1405

el-MİZZÎ, Cemâlü'd-dîn Ebû'l Haccâc Yusuf (ö. 742/1341), *Tehzibü'l kemâl*, I-XXXV, (nşr. Beşşar Avvâd Ma'ruf), Beyrut 1992/1413

en-NEYSÂBÛRÎ, Müslim b. Haccac, *el-Münferidât ve 'l-vuhdân*, Beyrut 1408

ER, Ahmet, *Abdullah b. ez-Zübeyr e hadis rivâyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 1999

er-RÂZÎ, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (ö. 327/939); *Kitâbu'l-Merâsîl*, Beyrut 1397

_____, *el-Cerh ve 't ta'dîl*, I-IX, Beyrut 1952/1372

es-SAÎD MUHAMMED BEDEVÎ, Aliyyü'd-dîn Hilâl, Fâruk Şûşe, Mahmud Fehmi Hicâzî, *Mu'cemü esmâi'l-Arab, Mevsûatü's-Sultan Kâbüsü'l-Esmâil-Arab*, Câmiatü Sultan Kâbus, Beyrut 1991/1411

es-SEM'ÂNÎ (ö. 562/1167), Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Teymî, *el-Ensâb*, Beyrut 1408/1988

es-SUYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahman (ö. 911/1505); *Târîhu'l-hulefâ*, İstanbul 1371/1952

et-TENÛHÎ, Ali b. Muhsin Ebu'l Kâsım, *el-Fevâidü'l 'avâlî el-müerriha mine's- sihâh ve 'l ğarâib*, (nşr. Ömer Abdüsselâm Kudmûrî), Beyrut 1408

ez-ZEHEBÎ (ö. 748/1347), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, I-XXV, Beyrut 1990

_____, *el-Kâşif*, I-II, Cidde 1992

_____, *Tezkiratü'l-huffâz*, I-V, Beyrut ts.

_____, *Mîzânu'l-i'tidâl*, I-IV, (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî, ts.

_____, *el-Mu'ni fi'd-du'afâ*, I-II (nşr. Ebu'z-Zehrâ Hanım el-Kâdî, Muhammed Ali Beydûn) Beyrut 1997/1418

_____, *Zikrû esmâi men tüküllime fih ve hüve müvessekun*, (nşr. Muhammed Şükür), Zerkâ 1406

_____, *Târihü'l İslâm*, (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, Beyrut 1990/1410

_____, *el-İber fi hâberi men ğaber*, I-, (nşr. Ebû Hâcir Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlul), Beyrut ts.

HATÎB el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *es-Sâbık ve'l-lâhık*, (nşr. Muhammed Metar ez-Zehrânî), Riyad 1982 /1402

_____, *er-Rihle fi talebi'l-hadis*, (nşr. Nureddin İtr), Beyrut 1975/1395

İBN ABDİLBERR (ö. 463/1071), Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtûbî, *el-İstiâb fi mârifeti'l-ashâb*, I-IV, (nşr. Ali Muhammed Ma'ûd ve Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd), Beyrut 1995 /1415

İBN ASAKİR (ö. 571/1175), *Târihü Medînetü Dimeşk*, I-XXXXXXX, (nşr. Amr b. Ğarâme el-Amrevî), Beyrut , 1997/1418

İBN HACER, el-Askalâni (ö. 852/1448), *Tehzibü't-Tehzib*, I-XII, (nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ), Beyrut 1995/1415,

_____, *Lisânü'l Mîzân*, (nşr. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî) Beyrut 1996/1416

_____, *el-İsâbe fî Temyîzi's-sahâbe*, I-VIII, (nşr. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcud ve Ali Muhammed Meûd), Beyrut, 1995/1410

_____, *Takrîbü't-Tehzîb*, (nşr. Muhammed Avvâme), Sûriye 1992/1412

İBN HALLİKÂN, Ebu'l Abbâs Şemsü'd-dîn (ö. 781/1379), *Vefayâtü'l a'yan*, I-VIII, (nşr. İhsan Abbâs), Beyrut 1970

İBN HAZM (ö. 456/1064), *el-Fasl*, (nşr. Muhammed İbrahim Nasir-Abdurrahman Umeyre), Beyrut ts.

İBN HİBBÂN (ö. 354/965), *Kitâbu's-Sikât*, I-IX, Haydarâbâd 1979/1399

_____, *Kitâbu'l Mecrûhîn* (nşr. Mahmud İbrâhim Zayud) Beyrut 1992/1412

İBN MÂKULÂ (ö. 475/1082/), Ali b. Hibetüllah b. Ebî Nasr, *el-İkmâl*, Beyrut 1411

İBN MANZUR (ö. 711/1311), *Lisânu'l arab*, I-XII, Beyrut 1997/1417

İBN MENCÛYE, el-İsbehânî (ö. 428/1037), *Ricâlü Sahîhi Müslim*, (nşr. Abdullah el-Leysî) Beyrut 1987/1407

İBN SA'D (ö. 230/844), *et-Tabakatu'l kübrâ*, I-IX, Beyrut ts

İBN YA'KUB, el-Hemedânî (ö. 334/945), *el-İklîl min ahhbâri Yemen ve ensâbi Himyer*, (nşr. Muhibbü'd-dîn el-Hatîb) ts.

İBNİ TAHMÂN el-Bâdî, Yezîdü'l Heysem, *Min kelâmi ebî Zekerîyyâ*, (nşr. Ahmed Muhammed Nur Yusuf) Beyrut ts.

İBNÜ'L CEZERÎ (ö. 833/1430), *Ğâyetü'n nihaye fî tabakatü'l kurra*, (nşr. G. Bergstraesser), Beyrut 1982/1402

İBNÜ'L-CEVZÎ (ö. 597/1201), Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ebû'l-Ferec, *ed-Du'âufâ ve 'l-Metrûkîn*, I-II, Beyrut 1406

_____, *Sıfatu's-safve*, I-IV, (nşr. Mahmud Fâhûrî), Beyrut 1986/1406

İBNÜ'L-ESÎR (ö. 630/1233), İzzü'd-dîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, I-VI, Beyrut 1989/1409

_____, *el-Kâmil fî't-târih*, I-XIII, Beyrut 1979/1399

İBNÜ'L-İMÂD, Şihâbü'd-din, Abdülhay Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, I-X, Beyrut 1993/1413

İBNÜ'S-SALAH (ö. 643/1245), Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis* (nşr. Nûreddin İtr), Medine ts.

İslamische Bildungsnetzwerke im lokalen und transnationalen Kontext (18.-20. Jahrhundert), "am Seminar für Orientalistik und Indelogne der Ruhr-Universität Bochum", "Januar 2000"

KELÂBÂZÎ, İbnü'l Hüseyin el-Buhârî (ö. 398/434), *Ricâlü Sahîhü'l Buhârî*, (nşr. Abdullah el-Leysî) Beyrut 1987/1407

KOÇKUZU, Ali Osmân, "Ebû İshâk es-Sebiî", DİA, X, 161

KOÇYİĞİT, Talat, *Hadis Tarihi*, Ankara 1997

Komisyon, *Büyük İslâm Tarihi (Doğuştan Günümüze)*, I-XIV, İstanbul 1992

KÜÇÜK, Raşit, *Abdullah İbnu'l-Mübarek Hayâtı Eserleri Ve Hadisçiliği*, İstanbul 1997

MUHAMMED B. ALİ el-Erdebîlî, *Câmiu'r-ruvât*, Beyrut 1983/1403

MÜCTEBÂ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992

NECM ABDURRAHMAN Halef, *Mu'cemü'l cerh ve't-ta'dîl li ricâli's-sünenil kübrâ*, Riyad 1989/1409

SANDIKÇI, S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, Ankara 1991

SEZGİN, Fuat, *Târîhü't-Türâsü'l-Arabî*, (Arabçaya çeviren Mahmud Fehmi Hicâzî; gözden geçirenler Urfe Mustafa, Saîd Abdurrahim), Neşr İdâretü's-sekâfe, Suûdi Arabistan 1983/1403

SUBHÎ es-sâlih, *Hadis İlimleri Ve Hadis Istılahları*, terc. M. Yaşar Kandemir, İstanbul 1997

ŞENTÜRK, Recep; *Narrativ Social Structure: Anatomy of the Hadith Transmission Network, CE 610-1505*, New York 1998

_____, "Rivayetin Sosyal Yapısı: Hadis Rivayet Ağının Anatomisi, 610-1505", Yayına Hazırlayan İlyas Çelebi, *İslam Düşüncesinde Yeni Arayışlar I*, İstanbul 1998

UĞUR, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992

YÜCEL, Ahmet, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul 1998

ZETTERSTEEN, K.V., “*Kûfe*” *mad*, İ.A Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, VI, 964

ZİRİKLİ, Hayrettin, *el-A 'lam*, I-VIII, Beyrut 1992

EK-I

No	İsim	Do ğ u mu	Vefa t	Yaş	Şehri	Hoca/ talebe	Ta ba ka	Hâfız
1	El-Berâ b. Âzib		72		Medîne	Hoca	1	
2	Süleyman b. Sured		65	93	Kûfe	Hoca	1	
3	Zeyd b. Erkam		66		Kûfe	Hoca	1	
4	Hârise b. Vehb				Kûfe	Hoca	1	
5	Câbir b. Semüre		72		Kûfe	Hoca	1	
6	Abdullah b. Abbâs		68	71	Mekke	Hoca	1	Hâfız
7	Amr b. El- Hâris		50			Hoca	1	
8	Abdullah b. Ömer		73	83	Mekke	Hoca	1	Hâfız
9	Cebele b. Hârise					Hoca	1	Hâfız
10	Abdullah b. Zubeyr	3	73	70	Medîne	Hoca	1	
11	Cerir b. Abdullah		51		Kûfe	Hoca	1	
12	Abdurrahman b. Ebzâ				Kûfe	Hoca	1	

13	Âbis b. Rebî'a				Kûfe	Hoca	1	
14	Ebû Cuhayfe		74		Kûfe	Hoca	1	
15	Adiy b. Hatim		68	120	Kûfe	Hoca	1	
16	Amr b. Hüreys	2	85	83	Kûfe	Hoca		
17	Cürey b. Küleyb				Kûfe	Hoca		
18	Enes b. Malik		93	100	Medîne	Hoca	1	Hâfız
19	Halid b. Urfuta		64		Kûfe	Hoca	1	
20	Eş'as b. Kays		40	63	Kûfe	Hoca	1	
21	Hubşî b. Cenâde				Kûfe	Hoca	1	
22	Matar b. Ukamis				Kûfe	Hoca	1	
23	Mesver b. Mahreme	2	64	62	Mekke	Hoca	1	
24	Mu'âviye b. Ebî Süfyan		60	80	Mekke	Hoca	1	
25	Muğîre b. Şû'be		50			Hoca	1	
26	Nu'mân b. Beşîr		65	64		Hoca	1	
27	Rafî' b. Hadîc		73		Medîne	Hoca	1	
28	Sa'sa'a b. Sûhan		59		Medîne	Hoca	1	
29	Seleme b. Kays				Kûfe	Hoca	1	

30	Umâre b. Ruvaybe		70		Kûfe	Hoca	1	
31	Urve b. Ca'd				Kûfe	Hoca	1	
32	Usâme b. Zeyd		54	75	Medîne	Hoca	1	
33	Abdullah b. Yezîd				Kûfe	Hoca	1	
34	Zi'l-Cevşen ed-Dıbâbî				Kûfe	Hoca	1	
35	Saîd b. Zeyd		50	73	Medîne	Hoca	1	
36	Abdullah b. Amr		63		Mekke	Hoca	1	
37	Ali b. Ebî Talib		40	63	Kûfe	Hoca	1	Hâfız
38	Abdurrahman b. Ebzâ				Kûfe		1	
39	Mesrûk b. el- Ecda'		63		Kûfe	Hoca	2	Hâfız
40	Amr b. Şurahbil		63		Kûfe	Hoca		
41	Esved b. Yezid		74		Kûfe	Hoca	2	Hâfız
42	Saîd b. Cübeyr	46	95	49	Kûfe	Hoca	3	Hâfız
43	Erbide et- Teymî				Kûfe	Hoca	3	
44	Erkam b. Şurahbil				Kûfe	Hoca	3	
45	Eğar b. Süleyk				Kûfe	Hoca	3	

46	Eğar Ebî Müslim				Medîne	Hoca	3	
47	Büreyd b. Ebî Meryem es- Selûlî		144		Basra	Hoca	4	
48	Hâris b. Abdullah		65		Kûfe	Hoca		
49	Hârise b. Mudarrib				Kûfe	Hoca	2	
50	Himmân					Hoca		
51	Hâlid b. Kusem					Hoca		
52	Hayseme b. Abdurrahman		80		Kûfe	Hoca	3	
53	Dârim el-Kufî				Kûfe	Hoca	6	
54	Zekvân b. Ebî Sâlih		101		Medîne	Hoca		
55	Rebî' b. el- Berâ				Kûfe	Hoca	3	
56	Zübeyr b. Adiy		131		Kûfe	Hoca	5	
57	Zeyd b. Yusi'				Kûfe	Hoca	2	
58	Es-Sâib				Kûfe	Hoca		
59	Sa'd b. İyaz				Kûfe	Hoca	2	
60	Saîd b. Zî Hiddân				Kûfe	Hoca	3	
61	Saîd b. Ebî Küreyb					Hoca	4	
62	Saîd b. Vehb		75		Kûfe	Hoca		

63	Saîd b. Vehb				Kûfe	Hoca	3	
64	Şureyh b. Numan				Kûfe	Hoca	3	
65	Şerik b. Hanbel				Kûfe	Hoca	2	
66	Talha b. Musarrif		112		Kûfe	Hoca	5	
67	Âsım b. Damre		174		Kûfe	Hoca	3	
68	Âsım b. Amr				Kûfe	Hoca	3	
69	Âmir b. Sa'd				Kûfe	Hoca	3	
70	Eş-Şa'bî	19	109	90	Kûfe	Hoca	3	Hâfız
71	Abdullah b. Ebî Basir				Kûfe	Hoca	3	
72	Abdullah b. Hâris		79		Medîne	Hoca		
73	Abdullah b. Halife				Kûfe	Hoca	2	
74	Abdullah b. Halil				Kûfe	Hoca	2	
75	Abdullah b. Said				Kûfe	Hoca	6	
76	Abdullah b. Utbe		74		Kûfe	Hoca	2	
77	Abdullah b. Atâ				Kûfe	Hoca	6	
78	Abdullah b. Kays					Hoca	3	

79	Abdullah b. Mâlik				Kûfe	Hoca	3	
80	Abdullah b. Ma'kil		88		Kûfe	Hoca	3	
81	Abdullah b. Vehb					Hoca	3	
82	Abdullah b. Yezid				Kûfe	Hoca	1	
83	Abdullah el- Behiy					Hoca	3	
84	Abdulcebbâr b. Vâil		112		Kûfe	Hoca	3	
85	Abdu Hayr el- Hemdânî				Kûfe	Hoca	2	
86	Abdurrahman b. el-Esved		99			Hoca	3	
87	Abdurrahman b. Sa'd el- Kuraşi					Hoca	3	
88	Abdurrahman b. Ebî Leyla		83		Medîne	Hoca	2	Hâfız
89	Abdurrahman b. Yezid b. Kays		83		Kûfe	Hoca	3	
90	Ubeydullah b. Cerir					Hoca	3	
91	Âbis b. Rabî'a				Kûfe	Hoca	2	
92	Abidetü's- Selmanî		72		Kûfe	Hoca		

93	Adiyy b. Sabit		116		Kûfe	Hoca	4	
94	Atâ b. Ebî Rabah	27	114	87	Mekke	Hoca	3	Hâfız
95	İkrime el-Berberî	24	104	80	Medîne	Hoca	3	Hâfız
96	Alkame b. Kays		60	90	Kûfe	Hoca	2	Hâfız
97	Ali b. Rabi'a				Kûfe	Hoca	3	
98	Umâre b. Abdin				Kûfe	Hoca	3	
99	Ömer b. Abdillâh		145		Medîne	Hoca	5	
100	Ömer b. Sa'd	23	65	42	Medîne	Hoca	2	
101	Amr b. Evs		90		Tâif	Hoca	2	
102	Amr b. Ebî Cündüb				Kûfe	Hoca	3	
103	Amr b. Hubşî				Kûfe	Hoca	3	
104	Amr b. Ğalib				Kûfe		3	
105	Amr b. Meymun el-Evdî		74		Yemen	Hoca	2	Hâfız
106	Amr b. Zî Mürr					Hoca		
107	Abdurrahman b. Abdullah		79		Kûfe	Hoca	2	
108	Alâ b. Arâr				Kûfe	Hoca	4	
109	Ayzar b. Hüreyz		110		Kûfe	Hoca	3	

110	Ferve b. Nevfel				Kûfe	Hoca	3	
111	Kasım b. Abdurrahman		120		Kûfe	Hoca	4	
112	Abdülcebbar b. Vâil b. Hucr		112		Kûfe	Hoca	3	
113	Kasım b. Muhaymire		100		Kûfe	Hoca	3	Hâfız
114	Kays b. Ebî Hazim		90	100	Kûfe	Hoca	2	Hâfız
115	Mâlik b. Zübeyd				Kûfe	Hoca	2	
116	Mücâhid b. Cebr	21	102	82	Mekke	Hoca	3	Hâfız
117	Müslim b. Nüzeyr				Kûfe	Hoca	3	
118	Kümeyl b. Ziyad	10	82	70	Kûfe	Hoca	2	
119	Muhammed b. Sa'd		80		Medîne	Hoca	3	
120	Ebû Ca'fer	56	114	58	Kûfe	Hoca	4	Hâfız
121	Müslim b. el- Batîn					Hoca		
122	Muhammed bin Sîrîn	33	110	77	Basra	Hoca	3	Hâfız
123	Müseyyib b. Rafi		105		Kûfe	Hoca	4	
124	Mus'ab b. Sa'd		103		Medîne	Hoca	3	

125	Mağrâ el-Abdi				Kûfe	Hoca	4	
126	Mühelleb Ebî Safre		82	76	Basra	Hoca	2	
127	Nâciye b. Ka'b				Kûfe	Hoca	3	
128	Nâfi'		117		Medîne	Hoca	3	Hâfiz
129	Nümejr b. Arîb				Kûfe	Hoca	3	
130	Hâni b. Hâni				Kûfe	Hoca	3	
131	Hübeyre b. Yerim		66		Kûfe	Hoca	2	
132	Abdurrahman b. Üzeyne		95		Kûfe Basra	Hoca	3	
133	Hüzeyl b. Şurahbîl				Kûfe	Hoca	2	
134	Hilal b. Yesâf				Kûfe	Hoca	3	
135	Vehb b. Câl				Kûfe	Hoca	4	
136	Yahya b. Vessâb		103		Kûfe	Hoca	4	
137	Ebû'l-Ahves el-Cüşemi				Kûfe	Hoca	3	
138	Ebû Esmâ es- Saykal					Hoca		
139	Sa'sa'a b. Sûhân				Kûfe	Hoca		
140	Ebî Bürde b. Ebû Musa	24	104	80	Kûfe	Hoca	3	
141	Ebû Basîr el- Abdî				Kûfe	Hoca	3	

142	Ebû Habîbe et-Tâi					Hoca	3	
143	Ebû Huzeyfe				Kûfe	Hoca	3	
144	Ebû Hayye				Kûfe	Hoca	3	
145	Ebû Abdullah el-Cedeli				Kûfe	Hoca	3	
146	Ebû Abdurrahman es-Sülemî		72	90	Kûfe	Hoca	2	Hâfız
147	Ebû Ubeyde b. Abdillah		80		Kûfe	Hoca	3	
148	Ebû Ömer el- Behrânî				Kûfe	Hoca	4	
149	Ebû Amr eş- Şeybani		96	120	Kûfe	Hoca	2	Hâfız
150	Ebû Leyla el- Kindi				Kûfe	Hoca	2	
151	Ebû'l-Muğire el-Beceli				Kûfe	Hoca	3	
152	Ziyad b. Hayseme				Kûfe	Talebe	7	
153	Ez-Zührî	52	124	72	Medîne	Talebe	4	Hâfız
154	Katâde	61	118	57	Basra	Talebe	4	Hâfız
155	Safvân b. Süleyym	60	132	72	Medîne	Talebe	4	Hâfız
156	Nu'man b. Sâbit	80	150	70	Kûfe	Talebe	5	Hâfız
157	Süfyân es- Sevrî	97	161	64	Kûfe	Talebe	5	Hâfız

158	Yûnus b. Ebî İshak		159		Kûfe	Talebe	7	
159	İsrail b. Yûnus	100	162		Kûfe	Talebe	5	Hâfız
160	El-A'meş	61	148	87	Kûfe	Talebe	4	Hâfız
161	Ebû Bekir b. Ayyâş	61	147		Kûfe	Talebe	6	Hâfız
162	Fıtr b. Halife		150		Kûfe	Talebe	5	
163	Cerir b. Hâzim	90	170	80	Basra	Talebe	5	Hâfız
164	Muhammed b. Aclân		148		Medîne	Talebe	5	Hâfız
165	Zekeriya b. Ebî Zâide		149		Kûfe	Talebe	6	
166	Şerîk b. Abdullah	95	177	82	Kûfe	Talebe	5	Hâfız
167	Abdullah b. Bişr				Kûfe	Talebe	7	
168	Abdullah b. el-Muhtâr				Basra	Talebe	7	
169	Züheyr b. Muâviye	100	172	72	Kûfe	Talebe	5	Hâfız
170	Ubeyde b. el-Esved				Kûfe	Talebe	8	
171	Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe		160		Kûfe	Talebe	7	
172	Abdülcebbâr b. el-Abbâs				Kûfe	Talebe	7	
173	Abdurrahman b. Humeyd				Kûfe	Talebe	7	

174	Abdülkerim b. Abdurrahman				Kûfe	Talebe	8	
175	Abdûlmelik b. Said				Kûfe	Talebe	6	
176	Abdülvehhâp b. Buht		113		Mekke	Talebe	5	
177	Ali b. Sâlih		151		Kûfe	Talebe	7	
178	Amr b. Ebî Kays				Kûfe	Talebe	8	
179	Amr b. Kays		146		Kûfe	Talebe	6	
180	Avvâm b. Havşeb		148		Vâsıt	Talebe	6	
181	Eban b. Tağlip		140		Kûfe	Talebe	7	
182	Ebû Avâne		176		Vâsıt	Talebe	7	Hâfız
183	Ebû Halid ed- Dâlânî				Kûfe	Talebe	5	
184	Ebû Hamza es-Sümâli				Kûfe	Talebe	5	
185	Yûsuf b. Ebî İshak					Talebe		
186	Yûsuf b. İshak		157		Kûfe	Talebe	7	
187	Ebû Mâlik en- Nehâ'î				Vâsıt	Talebe	7	
188	Ebû Sinan				Kûfe	Talebe	6	
189	Ebû Şeybe		169		Kûfe	Talebe	7	
190	Ebû Vekî'		175		Kûfe	Talebe	7	
191	Ebû'l-Ahves		179			Talebe	6	Hâfız
192	Eclah b. Abdullah		145			Talebe	7	

193	Eş'as b. Sevvâr		136			Talebe	6	
194	Fudayl b. Ğazvan		140			Talebe	7	
195	Hilal b. Abdullah				Basra	Talebe	7	
196	Şuayb b. Hâlid				Rey	Talebe		
197	Ğaylan b. Câmi'		132			Talebe	6	Hâfız
198	Haccâc b. Ertâh		145		Kûfe	Talebe	5	
199	Hakem b. Abdullah					Talebe	6	
200	Halef b. Havşeb		140			Talebe	6	
201	Hemmâm b. Yahya		163		Basra	Talebe	5	Hâfız
202	Hamza b. Habib		156			Talebe	7	
203	Hasan b. Sâlih	100	169	69		Talebe	5	Hâfız
204	Hâşim b. el- Berid					Talebe	6	
205	Hilâl b. Ebû Hâşim					Talebe		
206	Hudeyc b. Mu'âviye		170			Talebe	7	
207	Hüseyin b. Vâkid		159		Merv	Talebe	7	

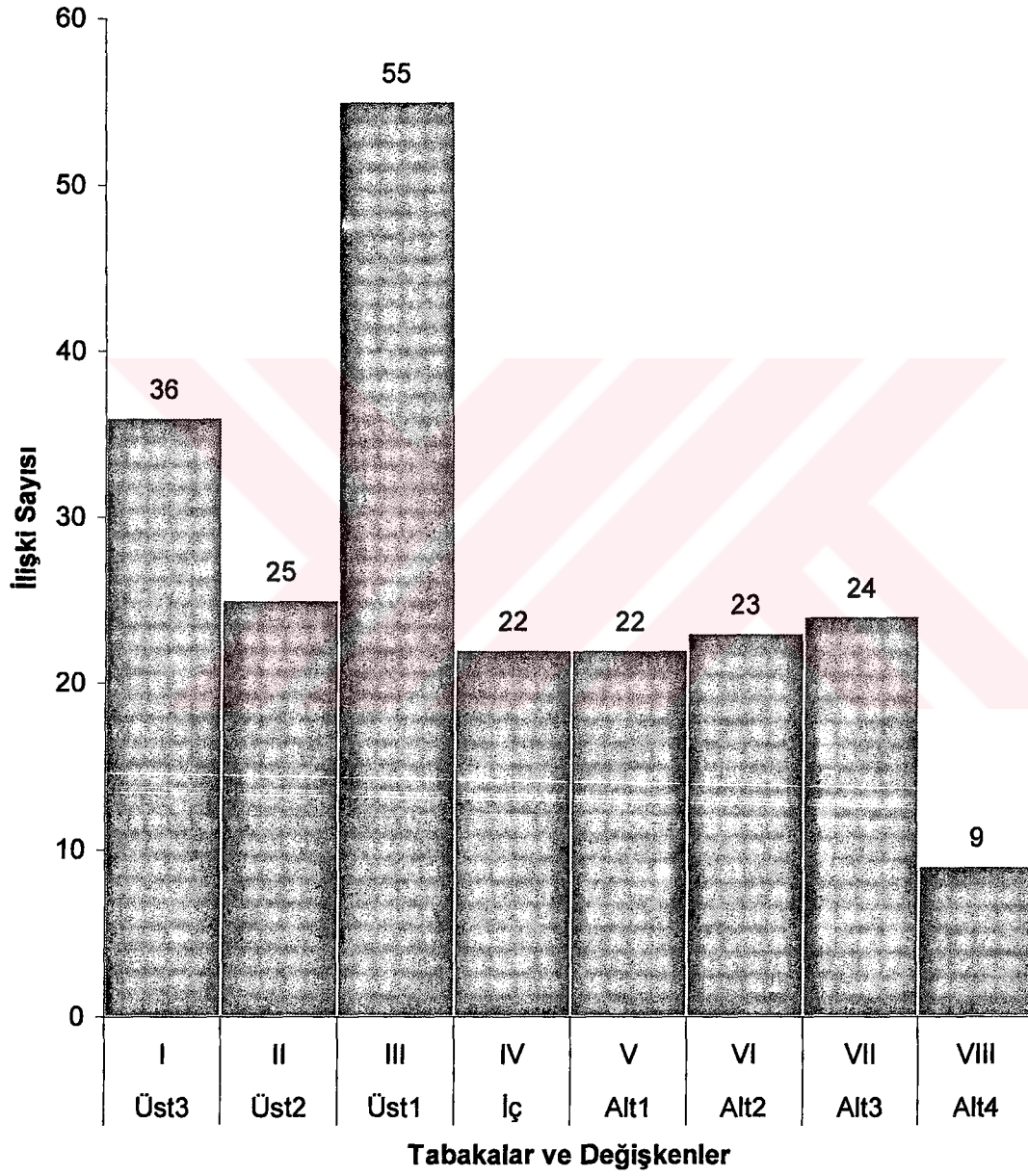
208	İbrahim b. Meymun		131			Talebe	8	
209	İbrahim b. Tahmân		168		Horasa n	Talebe	5	Hâfız
210	İsmail b. Ebî Halid		146			Talebe	4	Hâfız
211	İsmail b. Hammad				Kûfe	Talebe	8	
212	Şuayb b. Hâlid				Rey	Talebe	7	
213	Leys b. Ebî Süleym		148		Kûfe	Talebe	6	
214	Malik b. Miğvel		159		Kûfe	Talebe	5	Hâfız
215	Mansur b. Abdurrahman				Basra	Talebe	6	
216	Mansur b. el- Mu'temir		132		Kûfe	Talebe	4	Hâfız
217	Mis'ar b. Kidâm		153		Kûfe	Talebe	5	Hâfız
218	Muğîre b. Müslim				Medâin	Talebe	6	
219	Mûsa b. Ukbe		141			Talebe	4	Hâfız
220	Mutarraf b. Tarif		141		Kûfe	Talebe	6	
221	Muttalib b. Ziyad		185		Kûfe	Talebe	8	
222	Nûh b. Derrâc		182		Kûfe	Talebe	8	

223	Ömer b. Ebî Zâide		150		Kûfe	Talebe	6	
224	Ömer b. Ubeyd		185		Kûfe	Talebe	8	
225	Rakabe b. Maskale		129		Kûfe	Talebe	6	
226	Se'ad b. Süleyman				Kûfe	Talebe	8	
227	Ebû Hariz				Basra	Talebe	6	
228	Süfyân b. Uyeyne	107	198	91	Kûfe	Talebe	6	Hâfız
229	Süleyman b. Muaz				Basra	Talebe	7	
230	Süheyl b. Ebî Salih				Medîne	Talebe	4	Hâfız
231	Süleyman et- Teymi		177		Medîne	Talebe	4	Hâfız
232	Şuayp b. Halid				Rey	Talebe	7	
233	Şuayp b. Safvan				Kûfe	Talebe	7	
234	Şu'be b. el- Haccâc		160		Vâsıt	Talebe	5	Hâfız
235	Umâre b. Ruzeyk					Talebe		
236	Verkâ b. Ömer				Kûfe	Talebe	5	Hâfız
237	Ya'kûb b. Ebîl-Mütteid					Talebe		

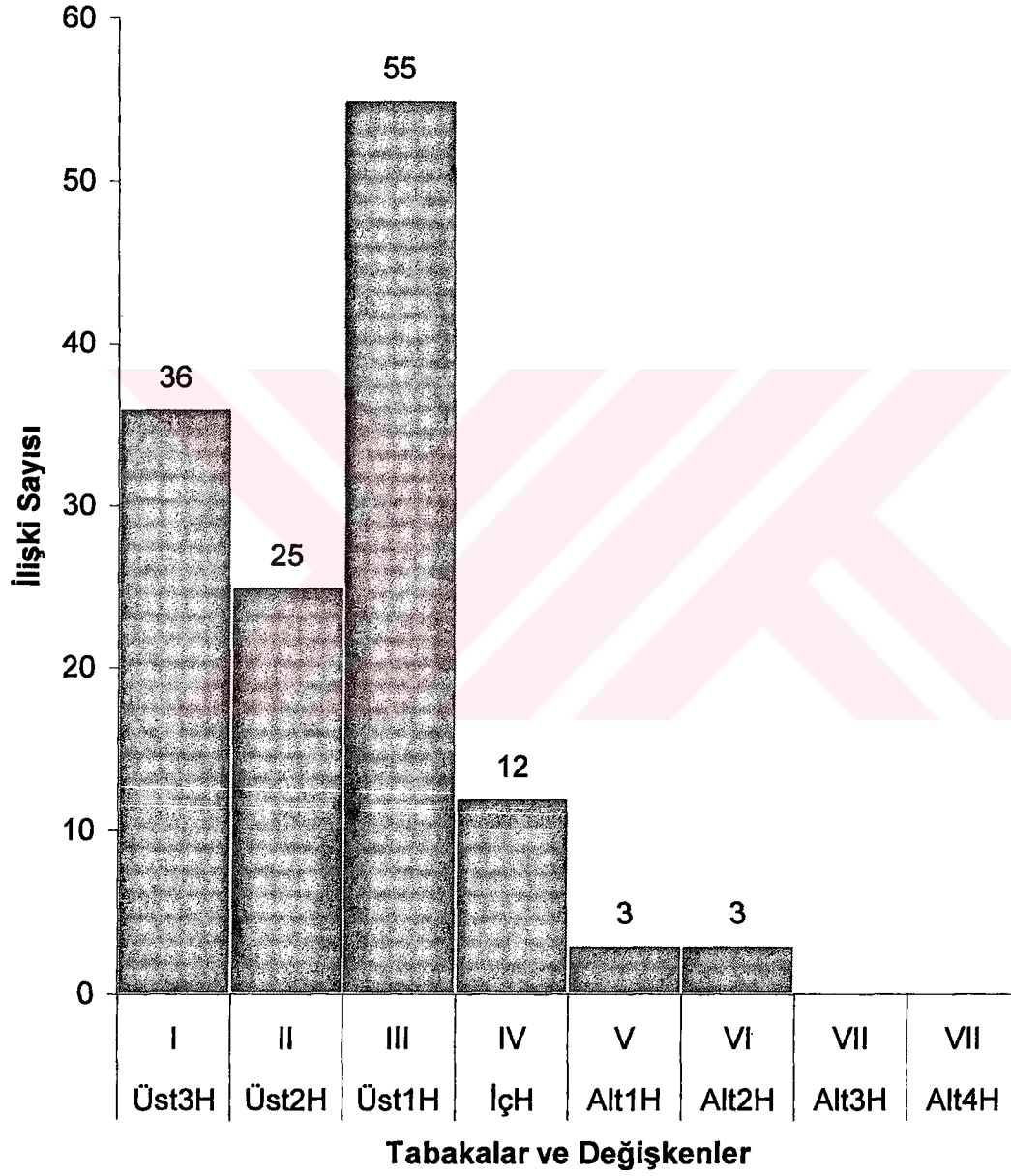
238	Yezid b. Abdullah					Talebe		
239	Zâide b. Kudâme		160		Kûfe	Talebe	5	Hâfız
240	Zeyd b. Ebî Üneyse		129		Cizre	Talebe	4	Hâfız

EK-II

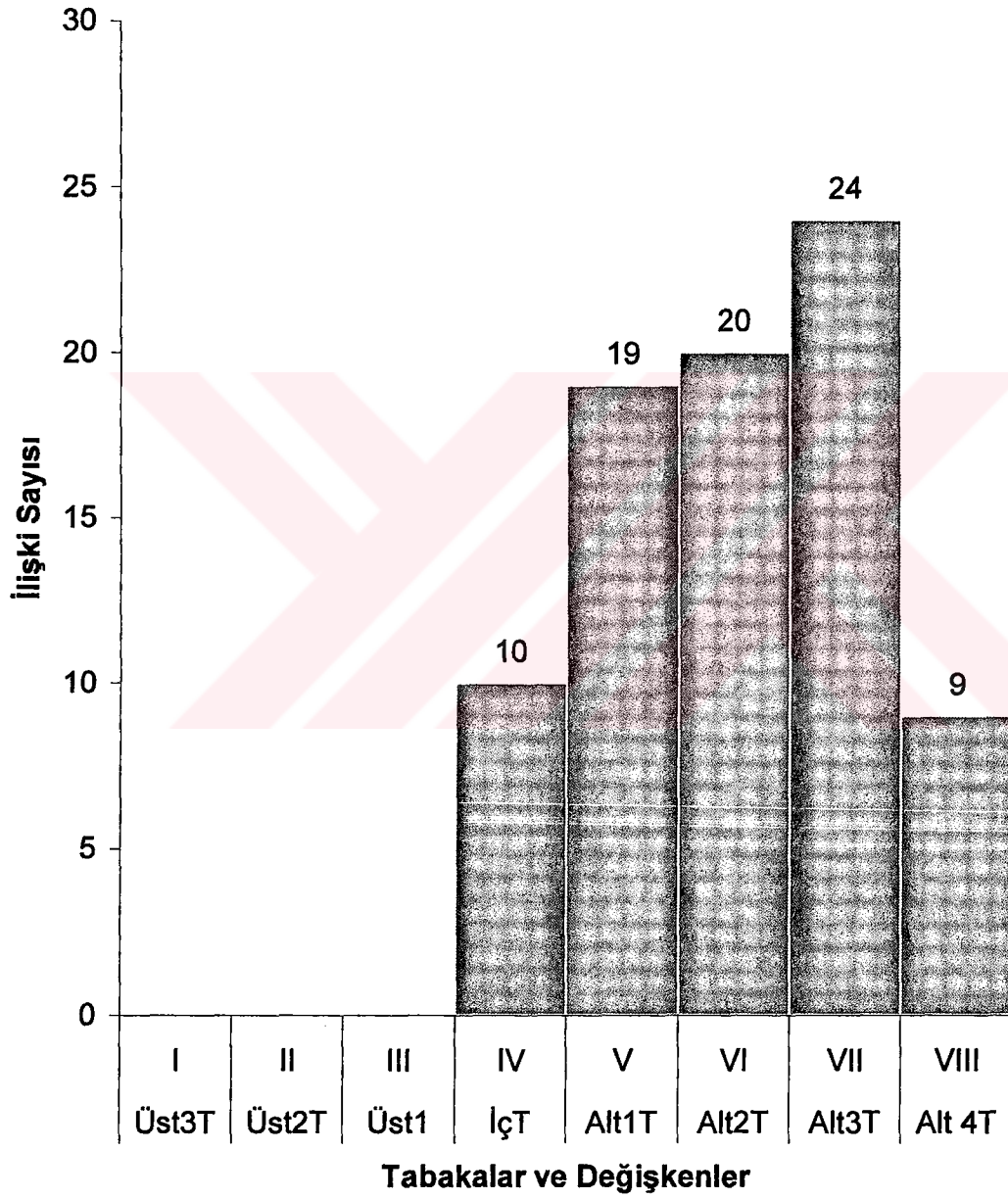
Grafik 1- Ebû İshâk'ın Genel Olarak İlişkilerinin Dağılımı

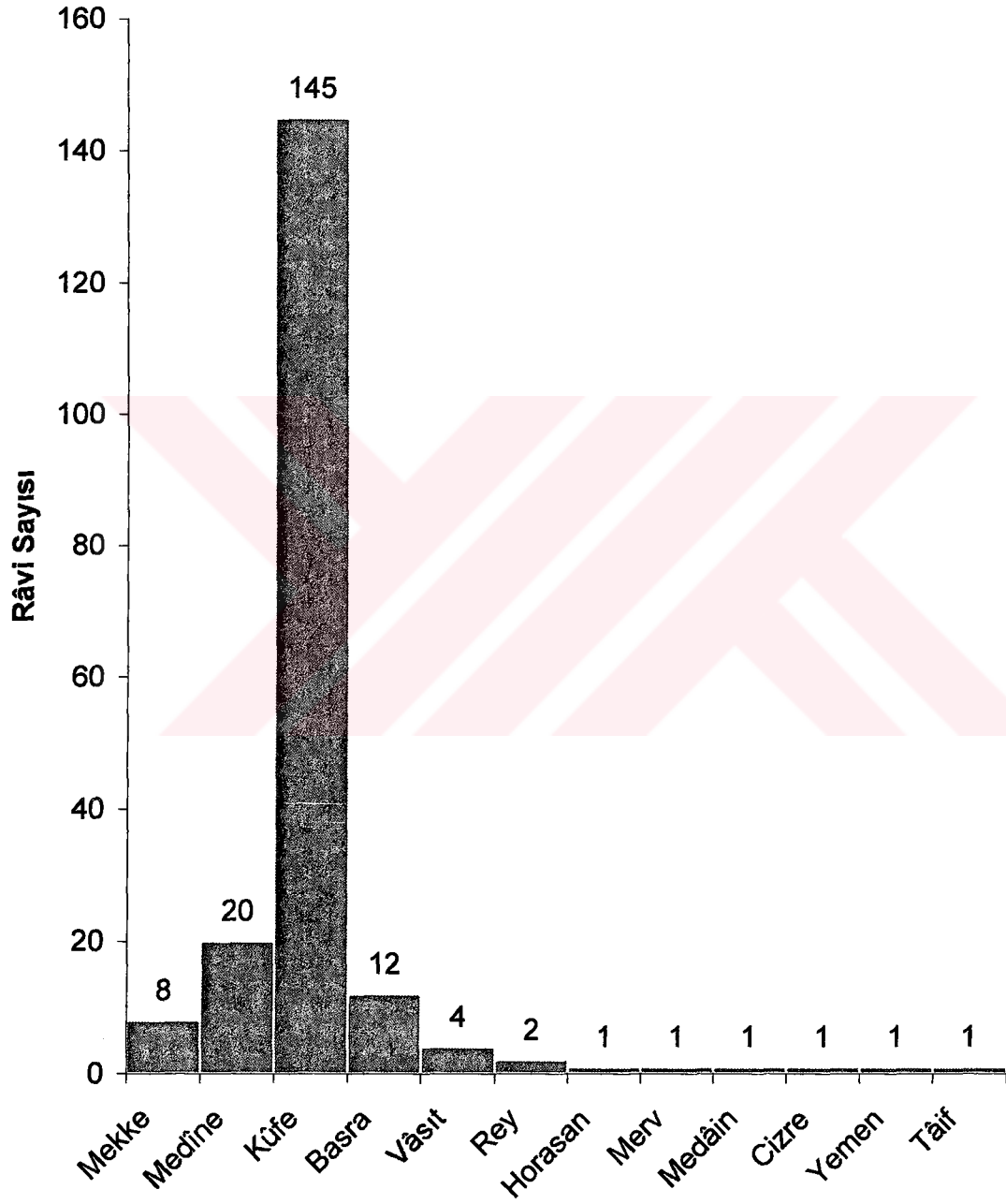
Grafik 2- Ebû İshâk'ın Hocalarıyla İlişkilerinin Tabakalara Göre Dağılımı

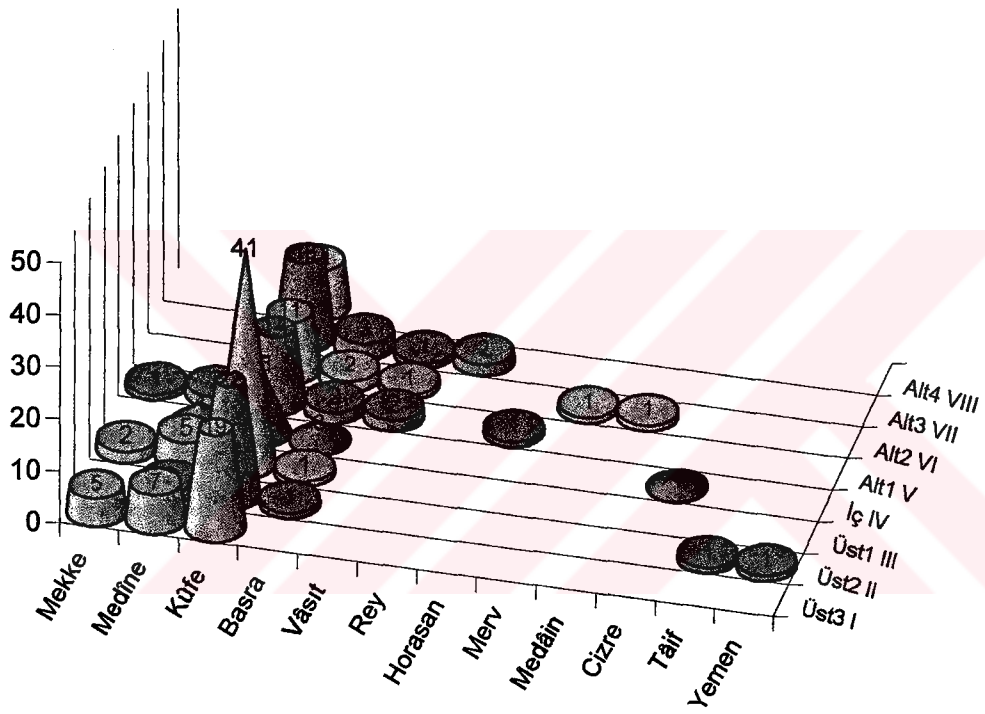
**Grafik 3- Ebû İshâk'ın Talebeleriyle İlişkilerinin
Tabakalara Göre Dağılımı**

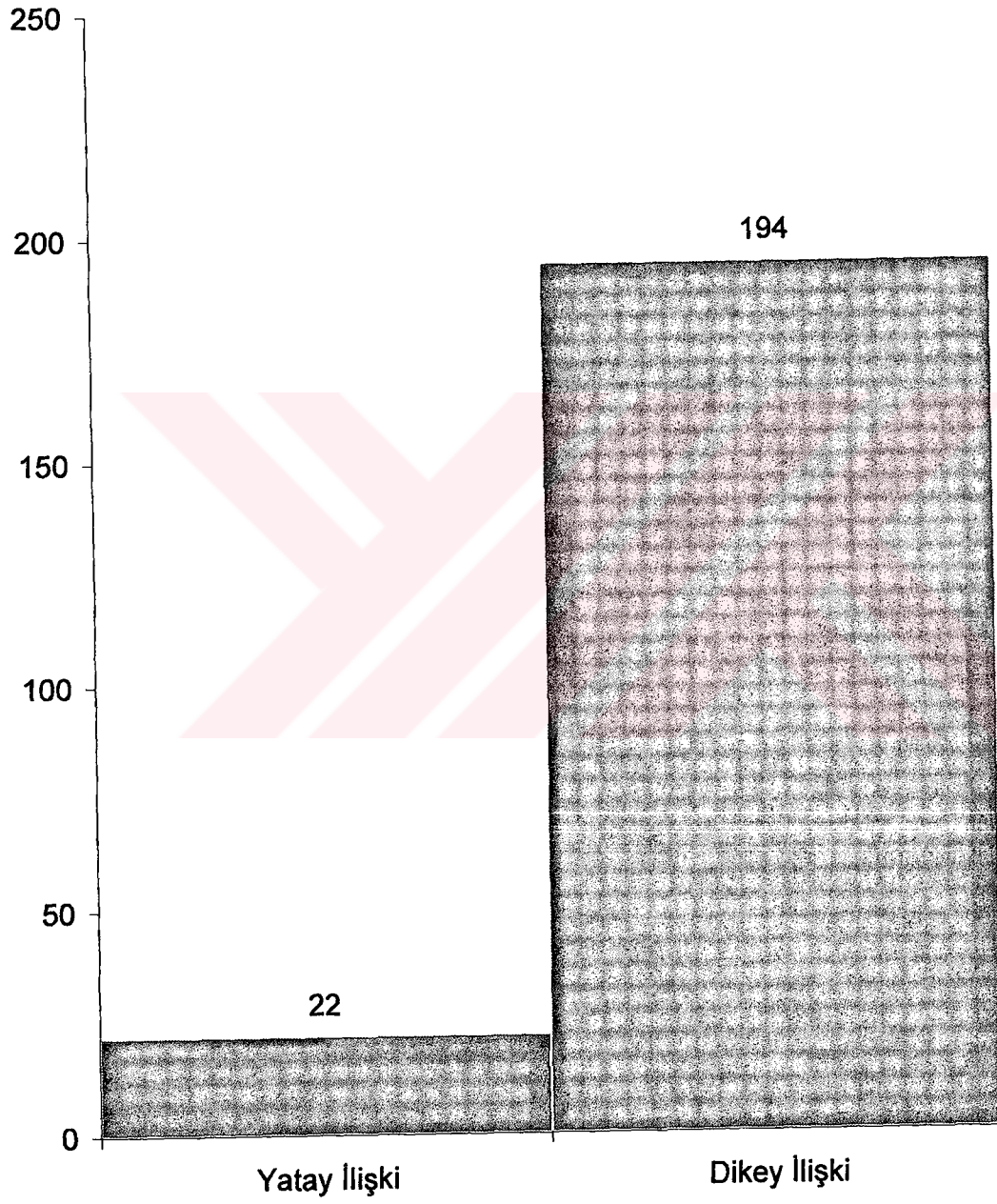
Grafik 4-Ebû İshâk'ın İlişkilerinin Coğrafi Dağılımı

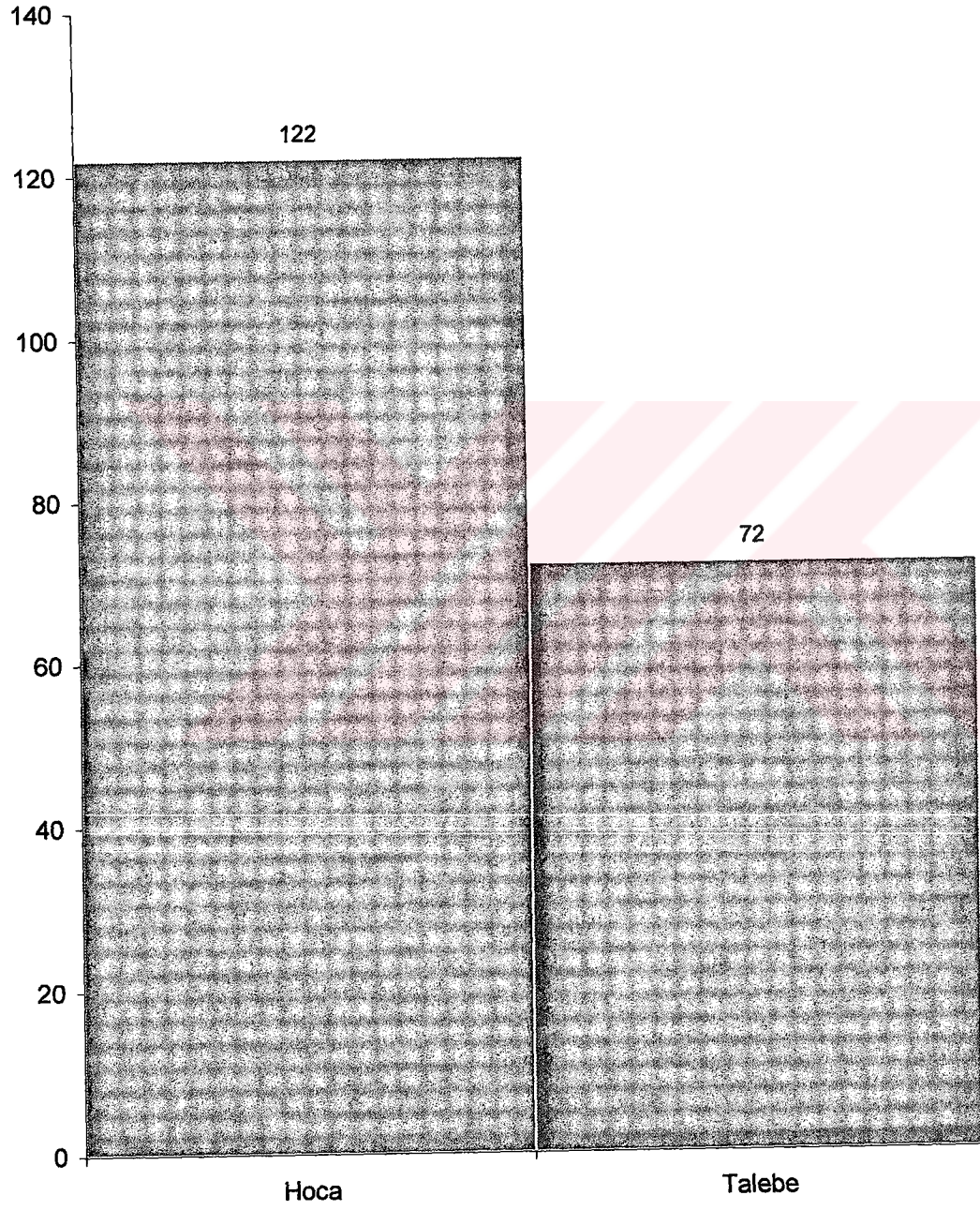
Grafik 5- Ebû İshâk'ın İlişkilerinin Tabakalara Göre Coğrafi Dağılımı

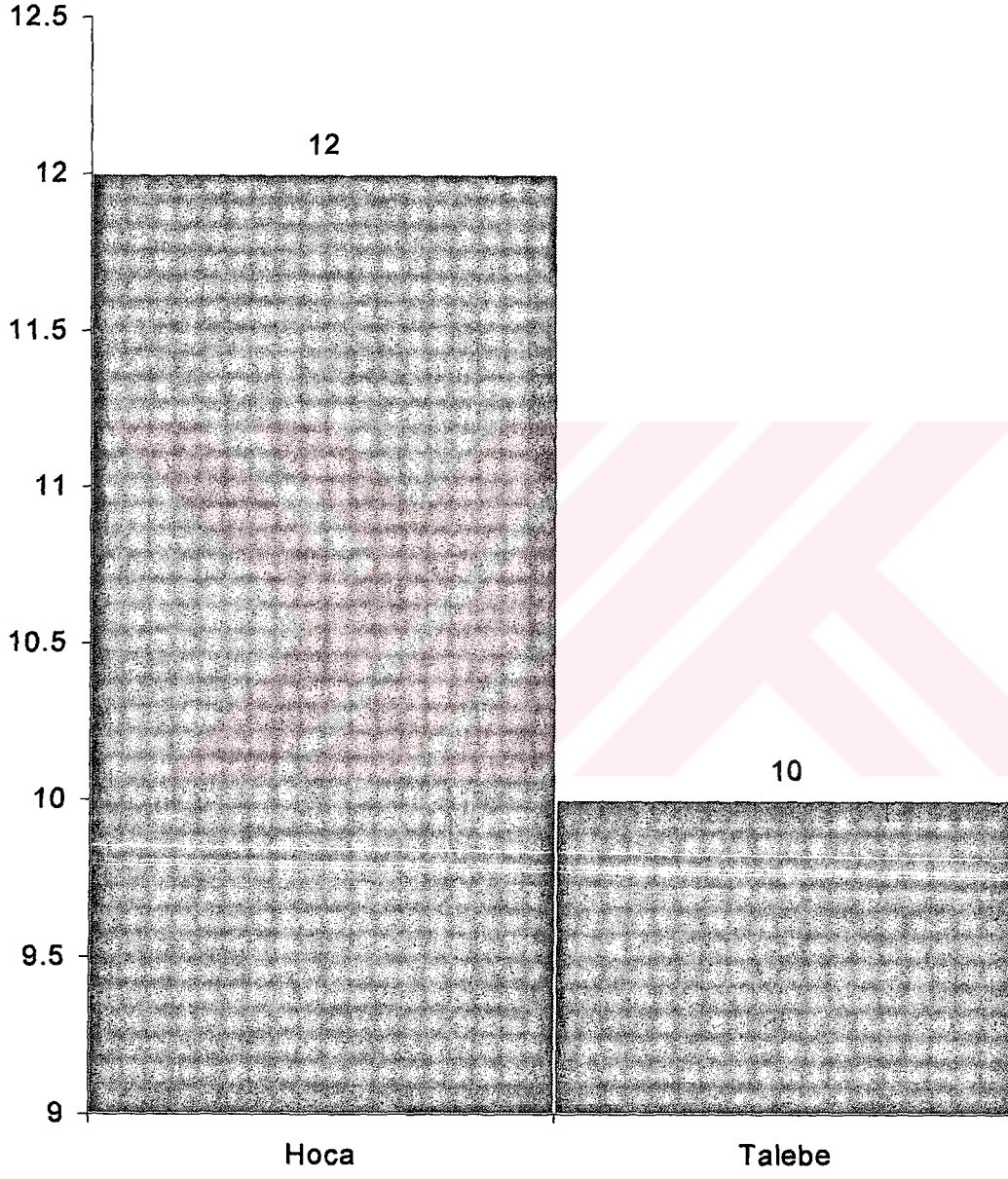
Grafik 6- Yatay ve Dikey İlişkilerinin Mukayesesi

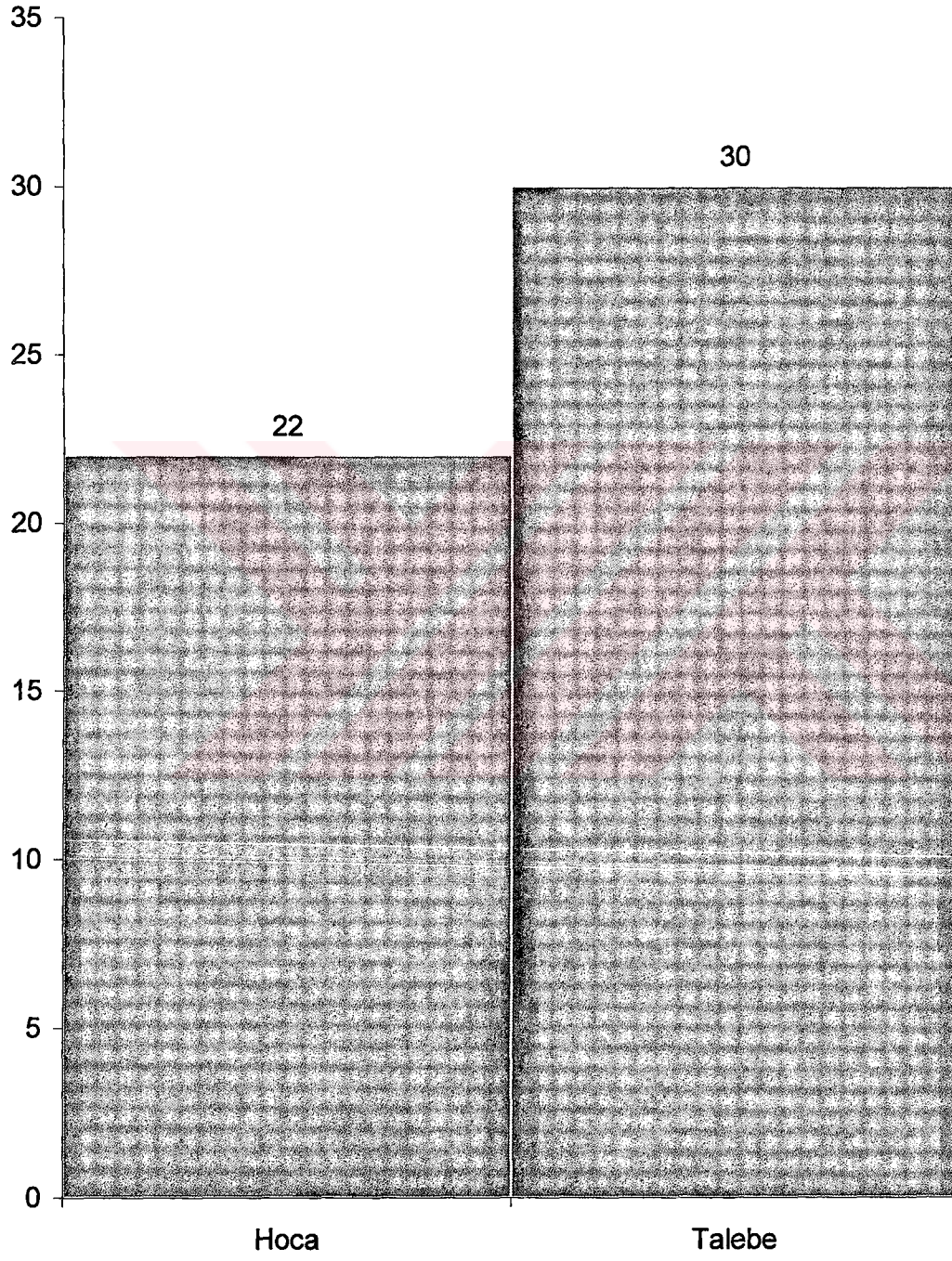
Grafik 7- Dikey İlişkiler Dağılımı

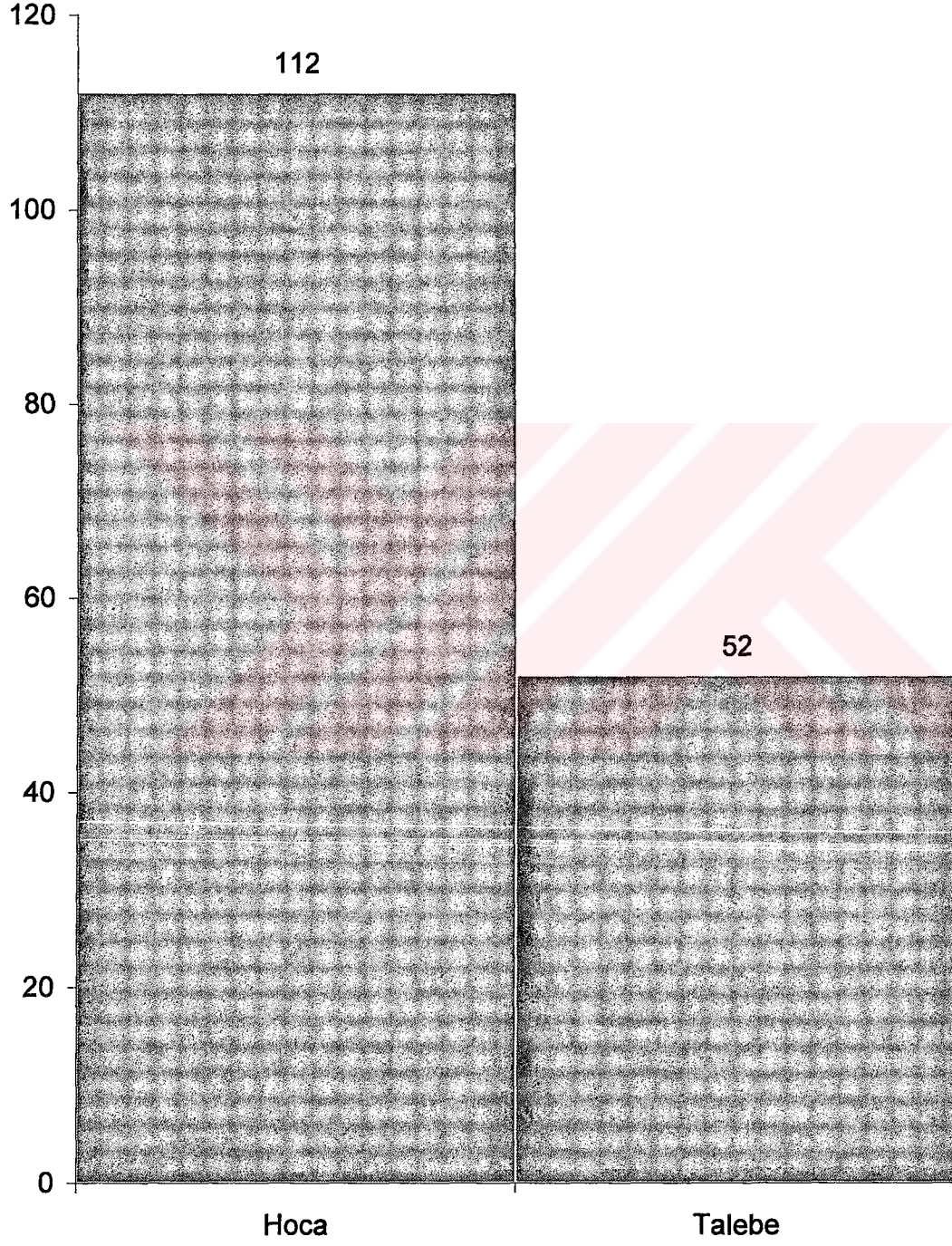
Grafik 8 - Yatay İlişkiler Dağılımı

Grafik 9- Hâfızların Hoca-Talebe Oranı

Grafik 10- Hâfız Olmayanların Hoca-Talebe Oranı

ÖZGEÇMİŞ

22.02.1974 yılında Kahramanmaraş'ta doğdu. İlk öğrenimini Kahramanmaraş Muallim Hayrullah Efendi İlkokulu'nda bitirdi. Ortaokulu K.Maraş İ.H.L.'de tamamladı. 1993 yılında Üsküdar İ.H.L.'den mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yüksek öğrenime başladı. İlahiyat 2. sınıfta Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne yatay geçiş yaptı. 1998 yılında aynı fakülteden mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. Hâlen yüksek lisans çalışmalarını sürdürmektedir.

